

De Kleine Aarde

**Zakelijkheid rukt op
in alternatief circuit**

Revolutie moet bomen redden

Paddestoelen: lekker!

The Farm: een nieuw begin

Uitgeverij De Kleine Aarde

BOEKEN

Een spoor van paardemest. Een boeiend verslag van een trektocht met paard en woonwagen door Frankrijk. De wereld is wonderlijk als je 'm bekijkt vanuit een bed op wielen. Door Mariëtte Meester. 120 pag. paperback. f 19,50/Bf 390

Mijn Paradijs, ervaringen van een tuinpionier. Vol tips en wetenswaardigheden voor ieder die kiest voor tuinieren zonder gif. Door Heinz Erven. 120 pag. paperback. f 24,50/Bf 490

Gezond fruit telen. Een complete handleiding. Door Joke Bloksma. 96 pag. paperback. f 19,70/Bf 394

Handboek voor vegetarische restaurants f 19,-/Bf 150

Eten wat de grond schaft. Ekologische voeding in theorie en praktijk. f 11,-/Bf 215

Jakkes Beestjes! Het leuke leerzame buiten-beestjesboek. f 12,85/Bf 257

Grijp de wind. Bouw een windmolen! f 14,50/Bf 290

De Kleine Aarde in vier seizoenen (gebundelde eerste jaargang van het tijdschrift) f 5,95/Bf 115

'Anders' eten in instellingen (inkl. porto) f 25,-/Bf 500

EKOLOGISCHE ALTERNATIEVEN

Meer dan 25 leuke doe-het-zelf boekjes. Voor mensen die kiezen voor een gezonde en milieuvriendelijke leefwijze. Verschenen zijn ondermeer:

Schik in schapen

Kompost. Een complete handleiding

Brood uit eigen oven

Inmaken en bewaren

Wijn uit eigen tuin

Brouw bier voor je plezier

Natuurlijke cosmetika zelf maken

Maak wat van snoeihout

De Nieuwe Hollandse Keuken

Lekker bakken zonder suiker

Deze Ekologische Alternatieven kosten f 6,-/Bf 120 per deeltje, exclusief verzendkosten.

ETIKETTEN

Hergebruiketiquetten. Een pakje van 60 stuks kost f 5,50/Bf 110 inclusief verzendkosten. Twee pakjes voor f 8,50/Bf 170.

BESTELLEN

Indien uw boekhandelaar of Eko-winkelier bovenstaande uitgaven niet in voorraad heeft, kan hij ze voor u bestellen. Bestel u rechtstreeks bij De Kleine Aarde, dan kost dat extra verzendkosten.

Verzendkosten boeken: f 4,-/Bf 80 voor het eerste boek. Ieder boek extra: f 1,50/Bf 30 erbij.

Verzendkosten brochures en Ekologische Alternatieven: f 2,50/Bf 50 voor het eerste exemplaar.

Voor elk volgende exemplaar: f 0,75/Bf 15 erbij tellen.

Stort het bedrag met verzendkosten op postgiro 52730 van De Kleine Aarde in Bostel, met vermelding van het gewenste. Voor België: 000-1137770-57. Prijswijzigingen voorbehouden.

Jakkes, wat een weer!

Zon, wolken, regen, rijp, ijzel, nevel: het weer is vol afwisseling en boeit jong en oud. Peter Kouwenhoven schreef er een boek over, speciaal voor kinderen en ieder die zich jong voelt. In 'Jakkes wat een weer!' krijgen de lezers instructies hoe ze hun eigen wind- en zonnewijzer kunnen maken. Jonge weervoorspellers kunnen profiteren van de talloze weerspreuken.

Velen kennen Kouwenhoven van zijn boek 'Jakkes, beestjes!'. Ook 'Jakkes, wat een weer!' is in zijn gezellige vertrouwde stijl, die veel kinderen aanspreekt.

Jakkes, wat een weer!

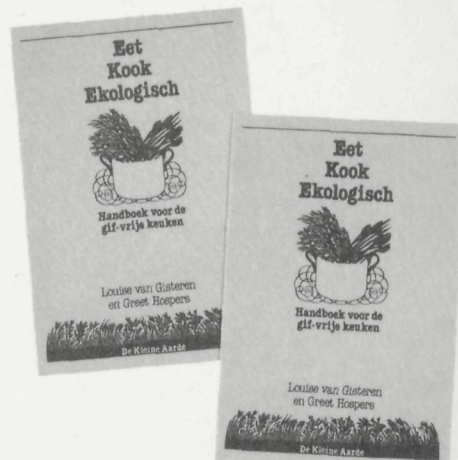
Over regen, sneeuw en zonneschijn

Gebonden
Geïllustreerd
48 pagina's
Prijs: f 15,-

Nu verkrijgbaar in de boekhandel. Of bestel door f 19,- (inclusief verzendkosten) over te maken op giro 52730 van De Kleine Aarde in Bostel. Vermeld 'Jakkes, wat een weer'.

Eet Kook Ekologisch

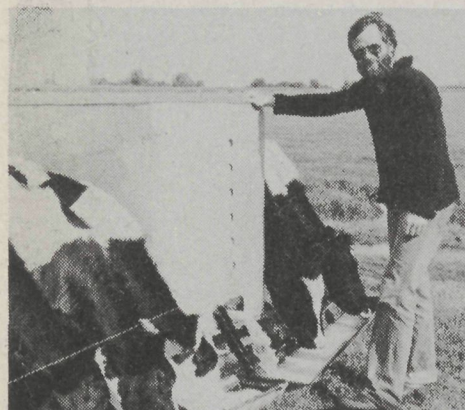
Een fantastisch kookboek! Gebonden, 256 pagina's dik. Eet elke dag 'anders' door één van de 334 recepten te proberen. Of leef je eigen creativiteit uit, nadat je de hoofdstukken over voedingsleer, receptenleer, kooktechnieken en menuleer hebt gelezen. Een prachtig boek om te hebben of om weg te geven! Prijs f 35,-. Verkrijgbaar in de boekhandel. Of bestel het door f 39,00 (inclusief verzendkosten) over te maken op giro 52730 van De Kleine Aarde in Bostel. Vermeld de titel.

Biologische landbouw

Een milieuvriendelijke veehouder	7
Zo maak je eko-kaas	10
'Biologisch produkt zakelijk benaderen'	11
'De tijd is rijp voor een doorbraak'	12
Ekomerk in beweging	13

Onze gezamenlijke toekomst

Boek vloog weg	30
Tweede Kamer onderkent belang Brundtlandrapport	31
Eén Aarde, één Milieu	32

Wonen

Boek over milieu binnenshuis	34
Nieuw project in Den Bosch	35

The Farm

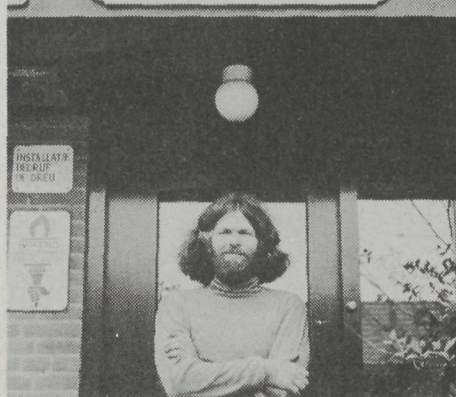
Zeventien jaar geleden trokken ze uit San Francisco naar het beloofde land. Nu leeft Flower Power alleen nog in de nostalgische verhalen over vroeger. Toch blijven de bewoners van The Farm ervan geloven in een nieuw begin.

21

Lucht

Lucht is voedsel voor ons allemaal. Het gaat je hele lichaam door, komt in al je cellen. Het is iets dat ons allemaal verbindt. Het is een misdaad als je zoiets vervuilt, zegt Henk de Dreu en kiest voor de ponywagen. Een interview.

24

In de tuin

De bijenkast van binnen	38
Onderzoek de grond in je tuin	39
Tuinadvies	41
Telen op hokelbeeten	43

Paddestoelen

In Het Rondeel is het altijd herfst	19
Paddestoelen doen het ook zonder	20
Recepten met paddestoelen	26

Rubrieken

Blij en boze brieven	2
Regeladvertenties	5
Mensen en mogelijkheden	18
Aktiviteitenprogramma	28
Raadgevers	40
Bezig met buiten	44

En verder...

Vierde Nota grondig mis	3
'Een inspirerende, veelzijdige plek...'	4
Milieuvriendelijke bedrijven in Lelystad	14
Mijn zoon is kunstenaar!	15
Sparen en toch geven	16
Xotus: buitengewone groente	17
Alleen revolutie kan bomen redden	33
Paardemiddel op platteland	36

Klant koning

Steeds weer blijkt hoe belangrijk de rol van de konsument is, als het gaat om milieuvriendelijke produktie. In dit nummer nemen we opnieuw een stukje van het Ekokircuit onder de loep: de producenten. In eerdere nummers kwamen de konsumenten en de winkeliers al aan bod.

De klant is koning, zo zegt ondermeer woordvoerder Jan Holthuis van de Stichting Ekomerk Controle in een interview in dit tijdschrift. Je kunt allerlei normen bedenken waaraan milieuvriendelijke producten moeten voldoen, maar als er geen maatschappelijke basis voor is dan werkt het niet.

Voor de konsument betekent dat kritisch blijven nadenken, ook als je inkopen doet in een natuurvoedingswinkel.

Ook de tomaten die daar in het voorjaar in de winkel liggen, hebben bergen energie gekost. En ook daar zit niet alles in milieuvriendelijke verpakkingen en statiegeldflessen. Misschien zit eko-melk straks zelfs in een kartonnen pak. Tenzij de konsumenten anders willen.

Onze toekomst

Deze zomer behandelde de Tweede Kamer het rapport 'Our Common Future' van de Verenigde Naties. De Kleine Aarde heeft er alles aan gedaan in die discussie een bijdrage te leveren. Elders in dit nummer een uitgebreid verslag.

Milieu en ontwikkeling zijn bij uitstek aandachtspunten van De Kleine Aarde. Vanuit die samenhangende, mondiale knelpunten wil De Kleine Aarde werken aan duurzaam ontwikkeling. Biologische landbouw, ekologische voeding en drastische besparing op energie en grondstoffen zijn dan enkele van die intussen overduidelijke oplossingsrichtingen.

Overschakelen op duurzame ontwikkeling is de klus waar we nu voor staan. Met het NGO-Overleg van milieu-, vredes- en Derde Wereldorganisaties hopen we te komen tot een breed opgezette campagne om duurzame ontwikkeling in Nederland te stimuleren. De Kleine Aarde zal daar van harte aan meewerken.

De Kleine Aarde
Redaktie Postbus 151
5280 AD Boxtel
tel. 04116-84921

De Kleine Aarde wil zoveel mogelijk mensen interesseren voor een milieuvriendelijke, gezonde leefwijze, gebaseerd op landbouwmethoden, voedingsgewoonten en omgang met energie en grondstoffen, die het milieu ontzien en andere landen niet uitbuiten.

Redaktie

Kees Bakker, José Besselink (landbouw),
Rianne Burgmans (voeding), Jan Juffermans,
Dick Verheul.

Aan dit nummer werkten verder mee:

Anneke Bleijswijk, Gerard
van 't Klooster, Aemilia de Koningh, Peter
Kouwenhoven, Mariëtte Meester, Huub Neys,
Henk Schilperoort, Gerrit van Tilburg, Harrie
Vekemans

Foto's

Kees Bakker, Jaap de Ruig, Henk Schilperoort,
Ton Verkaan, Bert Zijlma, en anderen.

Tekeningen

Thea Figuee, Fred Geven, Peter Kouwenhoven,
Studio Bajo (omslag).

Vormgeving

Robert Schaap

Advertenties

Mieke Manders (04116-84921)

Abonnement/donateurschap

Donateurs krijgen het tijdschrift gratis
toegestuurd. De minimumdonatie is f 25,- per
jaar. U wordt donateur door f 25,- of meer over
te maken op giro 52730 van De Kleine Aarde in
Boxtel. Zet erbij 'nieuwe donateur'.

Wij nemen aan dat u uw donateurschap
voortzet, tenzij u ons uiterlijk 1 oktober anders
bericht.

Voor bedrijven, instellingen en bibliotheken is
de abonnementsprijs f 30,-.

Drukkerij

De Kempen Hapert

Uitgave

Stichting De Kleine Aarde, milieuedukatie- en
voorlichtingscentrum, Boxtel.

Overige medewerkers De Kleine Aarde

Marie-José Cornelissen en Marianka
Wanninkhof (voeding), Ben van Dieren en
Herman Steverink (tuinders), Constance van
Dorp (milieu), Elly Rutten (huishoudelijke
dienst), Paula Dijkhoff, Wiens Hendriks en
Cleem van den Aker (administratie), Geert
Knobbe en Lowie van Erk (kursuswerk).

Auteursrecht De Kleine Aarde 1988
ISSN 0166-3704

Blij & Boze Brieven

Postbus 151

Wij krijgen graag post! Maak je brief
niet te lang, zodat veel lezers aan het
woord kunnen komen. Lange brieven
komen soms in verkorte vorm in De
Kleine Aarde.

Kippen laten leven

In het artikel over het treurige lot van de
kip die bleef leven (zomernummer) staan
veel zinnige zaken, maar ook wel opmer-
kingen waar ik een vraagteken bij zet.
In ons paradijsje houden wij sinds 1976
ook kippen ('een zootje ongeregeld') en ik
heb het hele span beloofd, dat ze in de
AOW mogen. Er heeft al een heel stel het
loodje geleefd, maar geen zoals in het arti-
kel beschreven. Onze adviseur, dorpse die-
renbeschermster, die mij, toen nog stadsma-
dam, inwijdde in de hoedergeheimen,
raadde mij al snel aan een nieuwe haan te
nemen. Maar we hadden zo'n zorgzame,
dekoratieve haan, dat we het uitstelden.
„Och, zolang je er geen ziektes door
krijgt, kan 't nog wel!”

De laatste paar weken van zijn leven kon
hij niet meer op stok, maar hij drentelde
overdag tevreden tussen zijn harem en
zorgde dat ieder, ook hijzelf, zijn of haar
deel kreeg.

Op een goede dag was hij dood, betreurd
door velen. Gelukkig kreeg hij posthuum
een zoon, die sprekend op pa leek!

Later ruilden we zoonlief tegen een ander
haantje om wat nieuw bloed in de ren te
krijgen.

Natuurlijk sneuvelt er wel eens een hen
vroegtijdig, die dan door een bereidwillige
buurman uit haar lijden wordt verlost. Vo-
rig jaar was dat nog een blindgeworden
kip, die ik nog een poosje uit de hand bij-
voerde. Maar velen sterven een natuurlij-
ke dood.

Wanneer een hennetje met een kaalgepik-
te kop rondloopt is dat 'domweg' de onder-
ste uit de pikorde. Met wat wisseling van
binnen naar buiten groeien de veertjes wel
weer aan.

Na het lezen van het artikel heb ik ons
span met extra aandacht geobserveerd. De
alleroudste hen, de enige witte, ligt af en
toe met het kopje tussen de veren en is
duidelijk aan haar laatste levensfase toe.
Maar als het schuifje naar de achtertuin

opengaat, drentelt ze tevreden mee. Ze
krijgt ruimte bij de etensbak en ik zag haar
vandaag zelfs één van haar hongerige, bu-
tale jonge nichtjes met een pik weggagen!
Ik kan niet best bloed en gespartel aanzien
en roep dus hulp in, als er bij een nieuw
broedsel weer meer dan de helft haantjes
zijn. Maar we pakken ze in het donker en
dan worden ze meteen met een strevige
klap op de kop verdoofd en de nek doorge-
sneed. „Kop eraf en dood laten sparte-
len?” Een van de duidelijkste kenmerken
van de dood is, dat de kop van de romp is
gescheiden. En een laatste nacht in een
mand lijkt me voor een hen of haan niet
prettig, ondanks alle „sussende woord-
jes.”

Verder hartelijk dank voor alle leerzame
en inspirerende artikelen.

Marijke Zwanenburg, Hoogland

Leef met de boer

Het is heerlijk om in Frankrijk jullie blad
te ontvangen. Wij wonen nu twee jaar hier
in de Quercy en ik verbouw ons eigen eten
voor ongeveer vijf maanden van het jaar.
Mais voor de kippen, tomaten, prei, wor-
telen, bonen, sla, aardappels, biet, zonne-
pitten en bloemkool voor onszelf.

Uiteraard werken we zonder enig kunst-
middel, maar met kompost en kippenmest.
Onze akker ligt beneden in het dal, is 15-
20 meter groot en bestaat uit pure klei. Het
is dus vaak sproeien na zonsondergang of
in de vroege morgen. Ik dek ook de grond
rond de planten af met het getrokken en
gedroogde onkruid. Dat houdt de grond
goed nat als de zon te heet wordt.

Begin juli ontving ik De Kleine Aarde.

Wat ik mis in jullie opzet voor klein grond-
gebruikers, is een begeleiding voor de aan-
komende maanden. Dus steeds het kwar-
taal vooruit kijken! Vooral wat je nu moet
planten om goed te kunnen oogsten.

Ik weet dat bij ons alles zo'n maandje eer-
der kan gebeuren, maar daar kunnen we
zelf rekening mee houden.

Het zou prima zijn als we van de éne Klei-

ne Aarde tot de volgende onze tuin kunnen beheersen. Dus niet in het Zomer-nummer over slakken praten, want die hebben dan al anderhalve maand de boel opgevreten. Trouwens, daar bewaar ik onze houtas uit de kachel voor. Leef met de boer mee - blijf de tijd voor met ideeën en vertel ons wat we in de vier jaargetijden kunnen doen.

Jan Heijens, Quercy, Frankrijk

Etiketten

Voor de tweede keer kreeg ik een pakje hergebruiketiquetten. Wat jammer dat u ze met zwart heeft laten drukken! Vroeger waren de etiketten met groen gedrukt. Bomen zijn groen en de groene kleur van de etiketten benadrukte dat.

En die 'kommercie' op de onderkant is ook jammer. Dat had toch op het roze briefje kunnen staan, dat bij de etiketten zat.

J.E. Veugeliers, Amsterdam

Permaculture

Dit voorjaar kreeg ik het lentenummer toegezonden. Het was leuk om weer eens te zien waar jullie mee bezig zijn, hoewel het niet erg toepasselijk is voor mijn situatie en het Australische klimaat.

Ik woon en werk op een permaculture koöperatie in de 'bush'. Ik heb in één van de Kleine Aardes gelezen dat *Bill Mollison* ook bij jullie bekend is, dus je weet wel ongeveer wat permaculture is.

Voor Nederlandse begrippen hebben wij een enorm stuk land (270 hektaren) met veel Eucaliptus-bos en regenwoud (subtropisch). We hebben hier te kampen met een chronisch gebrek aan boeren, die bij ons permaculture willen doen.

Als iemand bij jullie geïnteresseerd is om meer te horen, schrijf dan naar Magic Mountain Permaculture Co-op, c/o Amy Hubers, RMB 84 Pappinbarraroad, Pappinbarra 2446, NSW, Australië Voor nu alle goeds en vrede,

Amy Hubers, Pappinbarra

'Vierde Nota 'grondig' mis'

Maak van Nederland een experimenteer-land voor zuinig en schoon vervoer. Die suggestie doet Jan Juffermans namens De Kleine Aarde in een reactie op de Vierde Nota Ruimtelijke Ordening.

De Vierde Nota houdt, aldus Jan Juffermans, veel te weinig rekening met de „alarmerende feiten” op het gebied van het milieu en de toestand in de ontwikkelingslanden en moet daarom „grondig” bijgesteld worden. De nota veronderstelt een type economische groei, dat niet alleen hier, maar met name ook in de Derde Wereld de nodige schade aanricht. Aan die internationale gevolgen gaat de nota volledig voorbij.

De Nederlandse landbouw legt, rekent Jan Juffermans voor, buiten de landsgrenzen beslag op bij elkaar 14 tot 16 miljoen hektare. „In de meeste gevallen is de prijs die we voor die produkten betalen zo laag dat er geen sprake kan zijn van duurzame landbouw. Zo zijn we medeverantwoordelijk voor bodemdegradatie en zelfs erosie elders.”

Omdat ons land vlak is en „relatief klein”, is het bij uitstek geschikt voor een experimentele aanpak van het vervoer. De kern daarvan moet zijn, schrijft Jan Juffermans, een drastische terugdringing van de auto, verbetering van het openbaar vervoer en meer ruimte voor de fiets.

Juffermans keert zich in zijn reactie tegen een verdere intensivering van de landbouw. Voortgaan in die richting betekent onvermijdelijk dat de bodemvruchtbaarheid nog ernstiger wordt aangetast dan nu al het geval is en dat de kloof tussen het gebruik van grond voor landbouw en het beheer van de natuur nog groter wordt. De overheid moet daarom kiezen voor „extensivering van de landbouw over de hele linie”. Speciaal de biologische landbouw zou meer aandacht moeten krijgen. Invoering van het principe 'de vervuiler betaalt' zou een eind maken aan de „oneerlijke concurrentie” waaraan de biologische boeren blootstaan. De biologische methode zou dan, zo voorspelt Jan Juffermans, „spoedig op een veel groter areaal dan de huidige vierduizend hektare worden toegepast”.

Keuken bijna klaar

Met nog meer plezier werkt Kleine Aarde-chef kok *Marianka Wanninkhof*, nu de verbouwde keuken de voltooiing nadert. Dit voorjaar riep De Kleine Aarde de donateurs op een bijdrage te leveren voor het *Keukenfonds*, om de keuken helemaal af te maken.

Wie bijdroeg aan het Keukenfonds krijgt

binnenkort een uitnodiging om te komen genieten van een ekologische maaltijd. Wie nog snel een bijdrage van f 25,- of meer overmaakt naar het Keukenfonds kan nog net mee-eten. Giro 52730.

'Een inspirerende, veelzijdige plek...'

Marta en Françoise zullen De Kleine Aarde 'best missen'

„Ik heb hier een ontzettend leuke tijd gehad”, zegt Marta. „Voor mij is De Kleine Aarde een inspirerende en veelzijdige plek, waar je nooit uitgekeken, uitgeleerd of uitgewerkt raakt.” Françoise valt haar bij. „Het was een goede tijd, heerlijk één met de natuur”.

Maar als Amsterdamse voelde ze zich in Brabant weleens een beetje alleen.

„Boxtel ligt toch ver weg.”

De Kleine Aarde kan niet zonder vrijwilligers. Speciaal in de zomermaanden is er erg veel werk. In de tuin is het dan aanpakken geblazen en tegelijk is dat juist de periode waarin veel bezoekers een kijkje op het terrein komen nemen. Deze zomer schoten bij elkaar enkele tientallen vrijwilligers De Kleine Aarde te hulp. Sommigen voor enkele weken, anderen voor wat langere tijd. Marta en Françoise hielden het meer dan twee maanden bij ons uit. Op verzoek van de redactie schreven ze elk een korte terugblik.

10.000 brieven met acceptgirokaart...

In het winternummer van De Kleine Aarde las ik de oproep om in de zomermaanden vrijwilligerswerk te komen doen. De oproep beloofde 'leuke, leerzame en interessante weken'. Dat sprak me wel aan. Ik kende De Kleine Aarde via het blad en door de boeken en brochures, die ik in de loop der jaren had aangeschaft of kado gedaan. Doel en werkwijze van De Kleine Aarde hebben me altijd al aangetrokken en bovendien beschikte ik deze zomer over een ruime hoeveelheid vrije tijd, dus dit leek me het moment voor een nadere kennismaking. En wat is een leukere manier om iets beter te leren kennen dan via 'zelf doen'?

Voorzien van een rugzak met werkkleding en rubber laarzen (maar ook een korte broek en zonnebrandolie) arriveerde ik begin juni bij de Van Cooth hoeve in Boxtel. Daar werd ik onmiddellijk ingezet bij het in enveloppen stoppen van tienduizend brieven met acceptgirokaart... Hoewel ik me mijn eerste werkdag wel wat anders had voorgesteld, was het toch wel leuk om op deze manier alvast kennis te maken met de mensen die op het kantoor werken. De

Kleine Aarde kreeg een 'gezicht'.

De volgende dag begon het werk waarvoor ik eigenlijk was gekomen pas echt: om zes uur opstaan en om zeven uur beginnen in de tuin, een ritme, dat zich voortaan iedere werkdag zou herhalen. In de ekologische tuin (ruim één hectare) en in de kassen (zo'n 1180 vierkante meter) is het vooral in de zomermaanden stevig aanpakken en het werd me al snel duidelijk, dat de tuin er zonder de inzet van vrijwilligers aanzienlijk minder florissant aan toe zou zijn. Het teeltplan is intensief en dat brengt met zich mee dat je volop betrokken bent bij de ekologische tuinbouw in al haar facetten: van het zaaiklaar maken van de grond tot en met de aflevering aan het verdeelcentrum en het hele scala van handelingen daar tussen in, fransen, rollen, zaaïen, uitplanten, schoffelen, 'dieven', 'trillen', oogsten, wassen, wegen, inpakken...

Ieder gewas vraagt zo zijn eigen specifieke aanpak en verzorging en de verscheidenheid aan gewassen op De Kleine Aarde is groot: prei, koolrabi, paksoi, uien, wortelen, bietjes, knolvenkel, radijs, sla, chinese kool, kapucijners, peultjes, spierciebonen, komkommer, paprika, tomaat, pompoenen... Al doende leer je ontzettend veel over ekologisch tuinieren en alles wat daarbij komt kijken, temeer daar Ben, de

tuinman van De Kleine Aarde, maar ook Herman en Marcel, die hier al langere tijd werken, altijd en graag bereid zijn om uitleg te geven en vragen te beantwoorden. Op het terrein van De Kleine Aarde is een bezoekerscentrum ingericht, waar mensen die een kijkje komen nemen, terecht kunnen met allerlei vragen. Deze zomer heb ik gemiddeld eenmaal per week als 'vraagbaak' in dat centrum gefungeerd. Het geeft veel voldoening wanneer je mensen kunt (helpen bij het vinden van) antwoorden op al dan niet ingewikkelde vragen en bovendien is het heel leuk en leerzaam om met andere mensen van gedachten te wisselen over allerlei aspecten van een ekologische manier van leven.

Werken op De Kleine Aarde betekende voor mij -zoals voor de meeste andere vrijwillig-st-ers- ook wonen op De Kleine Aarde: ook buiten het werken om kennis maken met veel nieuwe mensen, samen koken en eten, lachen, spelletjes doen, npraten over je bezigheden van die dag en je ervaringen uitwisselen. Dat maakte werken op De Kleine Aarde extra gezellig,

■ Françoise maakt dagelijks een rondje over het terrein met Tommy, de pony die deze zomer als nieuwe bewoonster op De Kleine Aarde kwam.

maar soms ook wel extra vermoeiend. Terugkijkend op de achter me liggende maanden vind ik, dat de belofte van 'leuke, leerzame en interessante weken' meer dan waargemaakt is. Voor mij is De Kleine Aarde een heel inspirerende en veelzijdige plek, waar je nooit uitgekeken, uitgeleerd of uitgewerkt raakt en waarmee je, voordat je het zelf in de gaten hebt, vergroeid bent. Ik heb hier een ontzettend leuke tijd gehad.

Marta

'Het zijn een beetje mijn kinderen'

Ik kijk uit mijn raam naar de sperciebonen en de regen. De lucht is grijs, maar de planten zien er schoongewassen en groen uit. Het is de tweede dag dat het regent in de zes weken, dat ik hier nu ben. Ik kom uit Amsterdam. Als het daar regent wordt alles een beetje troosteloos, maar hier hoort het er bij. De pas geplante gewassen hingen slap in de droge aarde onder de brandende zon, maar nu staan ze triomfantelijk overeind. Ze hebben er weer zin in. Tommy de pony heeft het niet erg op de regen begrepen. Ze staat midden in haar witte wat te mediteren, terwijl het water langs haar manen naar beneden druipt. Tommy moet afvallen, maar in het begin kreeg ik haar haast de wei niet uit om een rondje te lopen. Als ze me aan zag komen liep ze vrolijk naar me toe, maar vlakbij gekomen draaide ze zich om en trapte ze naar achter. Maar intussen hebben we een band met elkaar gekregen. Kinderen op haar rug vindt ze geen probleem meer en haar zadel past weer.

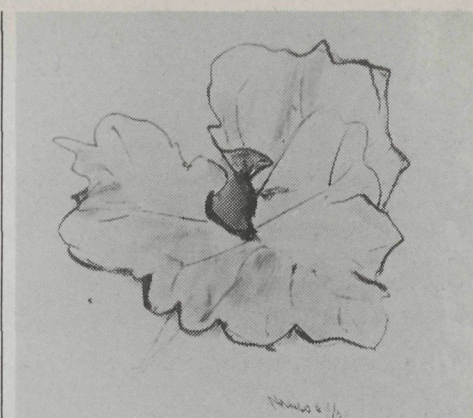
De dieren op De Kleine Aarde leveren allemaal zo hun eigen bijdrage. De poezen vangen muizen, de kippen leggen eieren en de vogels eten de insecten van de groentes. Als vrijwilligster vind ik het leuk om ook mijn steentje bij te dragen. Als de auto van het verdeelcentrum de groenten ophaalt, die ik geplant heb of waar ik tussen gewied heb, dan voel ik me trots: ik als stadse meid die daar deel aan heeft. Het zijn een beetje mijn kinderen, die weggaan. Als ik straks in Amsterdam weer groenten koop, zal ik dat met andere ogen doen. Mijn verblijf hier loopt deze week naar zijn eind. Het is een goede tijd geweest, heerlijk één met de natuur, maar ook een beetje alleen soms. Bostel ligt toch ver weg en de trein is duur. Als ik wat vaker thuis had kunnen zijn tussen mijn vriend(in)en om ook wat knuffels en persoonlijke aandacht te krijgen, was dat meer in evenwicht geweest. In de tuin werken vond ik het leukst. Buiten zijn, het proces meemaken van iets wat heel klein is en zomaar gaat groeien naar een volwassen plant. De mensen op de tuin zijn lieve harde werkers, waar ik veel mee gelachen heb. Ik zal ze best missen als ik weer thuis ben.

Françoise Broerse

Nieuw op De Kleine Aarde

Deze zomer verschenen er enkele nieuwe gezichten op De Kleine Aarde. Als boekhouder kwam *Wieny Hendriks* (46) in dienst. Hij komt in de plaats van *Wim Sijstermans*, die na zeven jaar trouwe dienst koos voor een nieuwe baan in het bibliotheekwezen.

Op de redactie kwam *Kees Bakker* (43) het team versterken. *Elly Rutten* (33) kwam *Marianka Wanninkhof* assisteren bij het vele huishoudelijke werk.

■ Tientallen mensen volgden deze zomer de tekenkursus op De Kleine Aarde. Hier één van de resultaten.

't Volgende nummer gratis

Of doe De Kleine Aarde kado!

Nog steeds naar de natuurvoedingswinkel of kiosk lopen om De Kleine Aarde te kopen? Dat hoeft niet meer als je nu donateur wordt!

En wie zich vóór 15 november aanmeldt krijgt het winternummer er gratis bij. Vijf seizoenen lang leesplezier voor f 25,-. Ben je al donateur, doe dan iemand anders dat plezier kado. In één keer geef je zo vijf presentjes weg, elk seizoen weer. Wie nu donateur wordt van De Kleine Aarde profiteert meteen van de vele voordelen:

- Je krijgt een uitgebreid informatief welkomstpakket
- Elk seizoen De Kleine Aarde in de bus
- Donateurs kunnen gratis een bericht of oproep plaatsen in de rubriek 'mensen en mogelijkheden'
- Donateurs kunnen altijd bij De Kleine Aarde terecht met vragen over milieuvriendelijk tuinieren en gezonde voeding
- Donateurs krijgen tien procent korting op de cursussen van De Kleine Aarde
- Als donateur maak je het mede mogelijk dat De Kleine Aarde het werk aan een schone toekomst kan voortzetten.

Ik word donateur

Ja, ik geef De Kleine Aarde een donatie van f 25,- of meer en ben daarmee donateur tot 1 januari 1990. Stuur mij het Welkomstpakket en elk seizoen De Kleine Aarde. Als ik mij voor 15 november aanmeld, krijg ik het Winternummer van 1988 erbij. Ik betaal met de acceptgirokaart die u mij toestuur.

Naam: _____

Adres: _____

Postcode: _____

Plaats: _____

Handtekening: _____

Ik doe iemand anders De Kleine Aarde kado. Stuur de acceptgirokaart naar bovenstaand adres. Stuur het Welkomstpakket en het tijdschrift naar:

Naam: _____

Adres: _____

Postcode: _____

Plaats: _____

Uitknippen en invullen (of overschrijven) en opsturen naar:

De Kleine Aarde, Postbus 151, 5280 AD Bostel.

Regeladvertenties

Tarief f 1,50 per woord, inclusief BTW. Minimumprijs per plaatsing f 30,-. Maximaal 50 woorden. Voor brieven onder nummer f 5,- extra.

Bereken zelf de kosten van uw advertentie en stuur de betaling mee bij opgave. U kunt een giro(betaal)kaart of bankcheque ten name van De Kleine Aarde bijsluiten. Regeladvertenties voor het Winternummer moeten uiterlijk 1 november binnenzijn!

TE KOOP

AGATHOS lijnolieverven, het complete assortiment is verkrijgbaar bij: HET KLEINE VERZET, Nieuwstraat 37, Den Bosch. telefoon 073-139020.

Te koop aangeboden een goed onderhouden AGA-FORNUIS. Tel. 02230-35746.

Te koop: Prachtige oude Noorse HOUT-KACHELS: Etagekachel, strak model f 950,-. Antiek werkmanskachel f 1250,-. Ulefos rondbrander f 1500,-. Uniek en goed! Inl. 058-127939.

Geheel gegoten tegenstroomkachels, glad oppervlak en afgeronde hoeken. Leverbaar in 7 verschillende modellen, met of zonder eigen stijjkanaal. Gewicht van 600 tot 1200 kg. Door gestapeld moduulsysteem geheel spanningsvrij. Bouwtijd één dag, altijd verhuisbaar. Grote asvang en glazen deuren, ook open te gebruiken. Buitenwand eventueel gemetseld. BERGKACHELS, Den Haag 070-950842.

Te koop: WOONWAGEN (10x2 m²) op vaste standplaats (230 m²) idyllisch gelegen achter boomsingel en naast biologische boerderij (koeien, zuivel, groente) aan de Zwette (vaarwater Leeuwarden-Sneek). Verkoopprijs f 2000,-, Standplaats f 1500,-. Jochem Rijpma, 54, Beers FR. 05106-485.

Klassiek geteeld biologisch fruit, uit oude fruittuin. Verkoop alleen per kist. J. Teunissen, Wilhelminasingel 137, Weert. Telefoon: 04950-33395

Te koop wegens emigratie: Milieuvriendelijke WOONBOERDERIJ met schuren (event. huuropbrengst ca. 4000,- per jaar) op 1,3 ha grond te Noord-Groningen. nabij Winsum. tel. 05951-3744 (tussen 17.30-19.00 uur).

Schitterend gelegen, keurige, vrijstaande woning, tussen Drachten en Heerenveen, op 12 are grond, aan vis- en vaarwater. Met biologische groentetuin, bloementuin, zonneterrasjes, kippenhok en garage. De geïsoleerde woning heeft o.a. 3 slaapkamers, kelder en regenput. Inl. Makerlaardij Sinnema, tel. 05120-22855.

MANDFLESSEN te koop aangeboden, van 5 t/m 50 liter. tel. 01826-315.

Te koop Helden Noord-Limburg. Biologisch dynamisch werkend vollegronds TUNBOUWBEDRIJF met bedrijfsruimte (300 m²) Koelcel en kantine, landbouwgrond, koude kas (1500 m²) en prachtig landhuis. Div. ondergrondse regeninstallaties etc. Informatiebrochure op aanvraag verkrijgbaar. Koopprijs: f 550.000,- k.k.

Mooi onderhouden AGA-kookfornuis met 180 liter kopergevoerde boiler + buizenleidingen en aansluitstukken. Tegen ieder aannemelijk bod. Tel. 01140-19418.

R. en S. ZONNEPANELEN met regelaar, inclusief BTW f 900,-. Ook voor windenergie Bonatec Scheepstechniek, Oosterkade 3-4, Groningen. tel. 050-145641.

Te koop: Halve hektare onbespoten bruine bonen. Eventueel zelf te oogsten. Kontakt opnemen met Jos Akkermans, Heense Molenvweg 23, 4655 TB De Heen. Tel. 01676-2621.

Te koop: GROENTEZAAD van bijzondere en exotische groentes. Prima ekologisch te telen in de volle grond of platte bak. Tuinadviesburo VOTU Radeckerstraat 58, 6661 HG Elst. Tel. 08819-76538.

GEZOCHT

Oudere dame, licht invalide, gezond, zou graag woonruimte hebben, verzorging nader te regelen, fin. onafh. Zij is goed ontwikkeld, jeugdig van geest, spiritueel, wil graag uit de ziekenhuissfeer waar zij in zit. Liefst omgeving Arnhem/Nijmegen. Brieven onder nr. RA-6602-G t.n.v. De Kleine Aarde, Postbus 151, 5280 AD Bostel.

Gezin met basisschoolkinderen om gezamenlijk een landelijk gelegen huis/boerderij te kopen met veel grond. Zowel huis als perceel moeten kadastraal te scheiden zijn. Omgeving zuidelijk van Tilburg (tot 15 km). Tel. 073-566227.

Toch wel milieuvriendelijk levende jongeman (38) zoekt (voor)spoedige kennismaking met meisje (kind geen bezwaar) om alternatief samen te leven. Brieven a.u.b. met foto onder nummer RA- 6604-G, t.n.v.

De Kleine Aarde, Postbus 151, 5280 AD Bostel.

TE HUUR/VAKANTIE

Najaarsvakantie? Mijn VW-KAMPEER-BUS is te huur voor f 350,- per week. Bel 's avonds 055-558853.

Aan 't eind van een bergpad op een sprookjesachtige plek verhuren wij (buiten wandelweken) een HUISJE. Winter f 125,- zomer f 225,- + kampeermogelijkheden bij de beek. WANDELWEKEN: in zomer, herfst, kerst- en paasvakantie kun je wandelen, zwemmen, luieren of bos-tuinwerk doen. f 225,- p.w. verblijf + vegetarische maaltijden. Folder: Peggy, Le Bousquet, Solages 12550 Coupiac Z- Frankrijk. tel. 09-33.65997421.

'HOUTE WAMBUIJS' voor trekkers of groepen, nabij natuurgebied 'De Kil' in de Bommelerwaard. f 10,- p.p.p.n. Waaldijk 61, Hurwenen tel. 04182-1663.

Te huur omgeving DALFSEN-STAPHORST zeer rustig gelegen 4- persoons huisje met 2 slaapkamers, voorzien van alle comfort, landelijk bij boerderij, bossen en water op fietsafstand. Telefoon: 05295-514.

DIVERSEN

GRONDONDERZOEK met alternatief bemestingsadvies. Gifrest- en Milieuonderzoek. Voor meer informatie CBB Deventer, Singelstraat 15-21, 7400 AV Deventer. Tel. 05700-15236. Vraag een monsternamepakketje aan. Voor hen die cursussen geven in biologisch tuinieren kunnen gratis een Handleiding Bij Het Grondonderzoek aanvragen.

Analyse van GRONDMONSTERS plus bijbehorend bemestingsadvies: f 45,-. Zuurgraadanalyse plus bekalkingsadvies: f 6,50. Tuinadviesburo VOTU. Radeckerstraat 58, 6661 HG Elst. Tel. 08819- 76538.

Knalweekend

Zonder het zelf nog te weten staan de bossen van de Lage Vuursche aan de vooravond van een onknapbeurt. Op 1 en 2 oktober houdt Nivon Jeugd en Jongeren daar een 'knalweekend'. Op zaterdag gaan de weekendgangers het bos in om het samen met de IVN een 'goede onderhoudsbeurt' te geven. De zondag staat in het teken van energie. Het weekend kost f 27.50 voor Nivon-leden en f 32.50 voor niet-leden. Inlichtingen: 020-269211.

Een eko-boer is vooral boer

Gerrit Marsman: 'Het smaakt eender, maar het idee is beter'

Een ekologische veehouder verschilt zo op het oog weinig van zijn 'gangbare' kollega. Hij is in de eerste plaats boer. Alleen heeft hij zich aan strenge beperkingen ten aanzien van kunstmest en krachtvoer te houden. Maar eraan beginnen als het onhaalbaar lijkt? Gerrit Marsman gooit het vooral op zijn enorme vindingrijkheid. Een reportage.

Aemilia de Koningh

Gerrit Marsman (32) is met de boekhouding bezig als we op een maandagmorgen zijn boerderij 'De Eerste' binnenstappen. Hij worstelt met formulieren van het *Produktschap van de Zuivel* over quotumtoedeling en referentiehoeveelheden. Aan de kant van de weg wees een bord al op de kaasmakerij-annex-winkel die we vandaag bezoeken. Hij is gevestigd in de Noord-Oost Polder bij Marknesse, vlakbij het oude land. In het landschap tekent zich de grens af in de vorm van een oude zeedijk en verschillen in begroeiing. Hij zit op zandgrond, de voormalige 'zandbank' van de Zuiderzee.

Het roer ging om

Naast Gerrit Marsman zelf werkt zijn zwager in vaste dienst. Ook werkt nog een los-

■ **Gerrit Marsman: 'Het idee erachter is beter'**

se kracht mee in het veeteeltbedrijf, dat zestig koeien telt. Zijn vrouw *Bertine Marsman* (32) werkt halve dagen in de kaasmakerij en winkel. Met vijf kinderen is er verder drukte zat. En niet te vergeten kippen, konijnen, poezen, een hond, geit, schapen...

'De Eerste' mag dan de oudste boerderij van de Noord-Oost Polder zijn, Marsman zelf is pas sinds mei 1987 'in omschakeling' bezig. Na vier jaar met zijn vader samen in een maatschap het bedrijf gangbaar gerund te hebben, „met gebruik van de nodige stikstof ofwel kunstmest”, besloot hij vrij onlangs het roer definitief om te gooien.

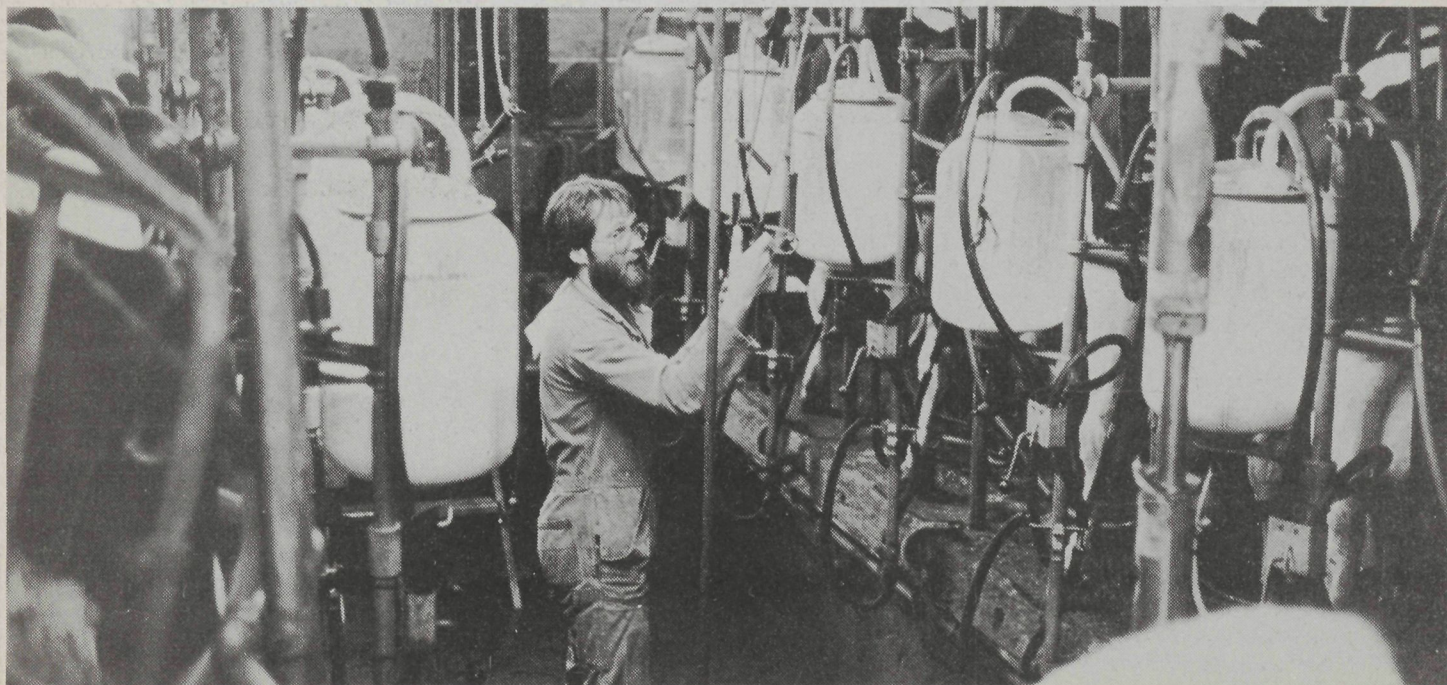
Zijn vader woont nu in een voormalige landarbeiderswoning naast 'De Eerste'. Volgens Marsman kijkt zijn vader weliswaar 'wat sceptisch', naar de nieuwe aanpak, vanwege al die investeringen en risico's, maar hij houdt het ekobedrijf op z'n zachtst gezegd geïnteresseerd in de gaten, net als de andere boeren in de buurt.

Nieuwe zakelijkheid

Idealen zijn niet meer voldoende. De biologische boer die in het schrale klimaat van de jaren tachtig wil overleven, moet naast idealist ook een goed vakman en koopman zijn. De zakelijke aanpak krijgt steeds meer nadruk in het alternatieve circuit.

Hier de verhalen van mensen die bij de produktie van de biologische waren betrokken zijn. De veehouder, de tuinder, de adviseur en de man die de ekologische kwaliteit bewaakt.

Zij signaleren een ontwikkeling die de idealen van vroeger in het gedrang kan brengen. Anderzijds maakt vakmanschap de bedrijfstak degelijker. Een zakelijker aanpak biedt meer mogelijkheden een veel grotere groep mensen met het alternatieve produkt te bereiken.

Minder krachtvoer

Veel verschil is er op het eerste gezicht niet met een 'gangbaar' veeteeltbedrijf. Marsman: „Het belangrijkste verschil is dat je werkt naar normen. Je krijgt te maken met een verplichte beperking van minstens vijftig procent voor het krachtvoer. Dat moet voor minstens de helft biologisch zijn. Een gewone boer geeft tweeduizend kilo per koe per jaar. Wij geven nog hooguit duizend per jaar. Zo blijft een voldoende produktie gegarandeerd.”

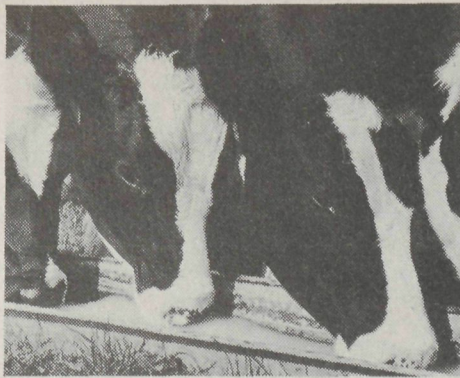
Daarnaast mag een eko-boer maximaal veertig kilo zuivere stikstof strooien per hectare, kunstmest dus. Normaal is dat vijfhonderd kilo. In het laatste gangbare jaar strooide Marsman nog 460 kilo *kal-kammonsalpeter* over het land. In het eerste alternatieve jaar was dat al verminderd tot tachtig kilo chilisalpeter en dit jaar al tot veertig.

Chilisalpeter, van vogelpoep gemaakt en afkomstig uit Chili, is binnen de ekologISCHE landbouw in Nederland de enig toegestane bemesting. Nog niet de ideale oplossing, geeft Marsman toe. In andere Europese landen is het gebruik van deze mest voor ekobedrijven verboden. Het koele Nederlandse klimaat vereist echter enige soepelheid.

Oude spandoeken

In het voorjaar is hoe dan ook stikstof voor gras- en klavergroei nodig. Dat kan met organische mest, die uiteraard ook gebruikt wordt, maar de bodem is te koel om zonder de chilisalpeter een redelijke produktie te garanderen, legt Marsman uit. Bladen als 'Onze Wereld', oude spandoeken tegen kernwapens en vele milieuvriendelijke huishoudelijke middelen treft men her en der op de boerderij aan. Het zijn stille getuigen die genoeg zeggen over het aanwezigheid idealisme.

■ Koeien in de klaverwei

■ Kalfjes aan de wei, afval van kaas

Vele redenen brachten Marsman tot het besluit het 'gangbare' bedrijf om te gooien tot een 'alternatief'. Marsman, die voorheen in een natuurvoedingswinkel werkte en later als losse kracht op andere boerenbedrijven, kreeg een steeds grotere tegenzin tegen chemische bestrijdingsmiddelen en grootschalig kunstmestgebruik. Bovendien is hij zich bewust van de relatie tussen de landbouw in het Westen en de gevolgen daarvan voor de Derde Wereld.

„Het niet gebruiken van chemische middelen merk je natuurlijk aan je produktie,” stelt hij realistisch. „En er mislukt heus wel eens wat, zoals de mais vorig jaar. De tijd ontbrak om het onkruid weg te halen in verband met de drukte rond de opzet van de kaasmakerij.”

„Maar”, zo besluit hij met het voor hem kenmerkende optimisme, „dan is er toch altijd wel weer wat anders wat boven verwachting goed gaat.”

Nitraat benutten

De mineralen komen via het kracht- en ruwvoer en het stro op het land. Marsman: „Een koe levert daarmee melk en in dit bedrijf kaas. De hoeveelheid nitraat die de bodem ingaat en er weer uitkomt moet in

principe in evenwicht zijn. In de gangbare landbouw verdwijnt het merendeel via de kunstmest in de grond of de lucht. Je bent misschien met kunstmest economisch goed bezig, maar niet energetisch- economisch. Biologisch benut je de nitraat ook niet voor honderd procent, maar wel in veel hogere mate. Wie dat laatste overigens eens zou aantonen met onderzoek, meent Marsman, zou de alternatieve landbouw een dienst bewijzen. De overheid is nog niet voldoende overtuigd van het feit dat het stimuleren van het biologisch boeren een goede zaak is. De steun uit die hoek is gering, maken we op uit verschillende uitlatingen die dag. „Je moet het allemaal alleen oplossen,” verzucht Bertine Marsman.

Derde Wereld leeggehaald

Marsman noemt als andere overweging dat ook de Derde Wereld met het gebruik van krachtvoer en kunstmest 'leeggehaald' wordt. Het is ook mede gezien de overschotten - die weliswaar wat betreft zijn branche bijna tot het verleden behoren - logischer milieuvriendelijk te produceren, vindt hij. Dat wil zeggen alle grond gebruiken in plaats van bepaalde stukken mesten, andere braak laten liggen en veel produceren, zoals het nu gaat.

Zijn bedrijf heeft een omvang van 37 hectare om de boerderij zelf. Drie kilometer verderop ligt nog wat hectaren voor onder meer de kalveren. Daarnaast heeft hij in de zomer nog land in pacht van Staatsbosbeheer in Hasselt, voor de pinken.

Van het biologische bedrijf NZ 27 op Zuid-Flevoland koopt hij nog van twee bunder land mais. Hij heeft al met al zestig hectaren in gebruik, dat wil zeggen één koe per hectare, rekent hij voor. Bij gangbare boeren lijkt het of ze met drie koeien per hectare meer produceren. Hun extra land ligt echter in de Derde Wereld, zo redeneert Marsman. Dáár is grond in ge-

bruik voor het verkrijgen van krachtvoer.

...en 't is leuker

„Het ekologisch boeren is ook leuker”, voegt hij als laatste reden voor omschakeling toe. „Voorheen waren er alleen de koeien, maar nu is er naast de melk de kaas, kwark, boter en karnemelk. Het is allemaal een stuk afwisselender geworden, ook al is het dan harder werken en veel investeren.”

Omdat hij de antroposofische leer niet aanhangt, werd het geen *biologisch-dynamisch* (BD) maar een *ekologisch* bedrijf. Hoe gaat het omschakelen in zijn werk? Een moeizaam proces? Marsman vindt het meevallen.

„Wil je de biologische markt op, dan stap je naar de *Stichting Ekomerk Controle* (SEC) en de *Nederlandse Vereniging voor de Ekologische Landbouw* (NVEL), een belangenorganisatie van ekologische bedrijven. Je vraagt een licentie aan. Net als de BD met de merken *Demeter* en *Biodyn* werkt, krijg je in de ekologische landbouw als bedrijf een *Ekomerk* met een aantal sterren toegewezen.”

Hogere prijs

Marsman heeft twee sterren. Zolang hij er nog geen drie heeft is het omschakelingsproces nog niet voltooid. Wanneer dat wel zo zal zijn is niet precies te zeggen. De SEC stuurt op gezette tijden controleurs en rapporteurs zijn kant op. De keuze voor ekologisch boeren bracht met zich mee dat Marsman een iets hogere prijs voor de melk moet vangen. Het bedrijf leverde vanouds aan een zuivelverwerkingsbedrijf voor het Noordoosten van het land, de *NOVAC*, maar daar kon Marsman die extra prijs niet krijgen. Ook het biologisch-dynamische verdeelcentrum

■ De tank waarin de kaas stremt, op de achtergrond de kaaspers

■ Bertine Marsman en twee medewerkers in de winkel

in het dichtbijzijnde Limmen wilde de melk niet afnemen. Dan houdt het eigenlijk op, want een ekologische melkfabriek is er niet in dat deel van ons land. Maar dat probleem is opgelost. Een kaasmakerij is aan het bedrijf toegevoegd en tachtig à negentig procent van de kaas wordt nu geëxporteerd naar West-Duitsland. Ook begon de huisverkoop, een winkeltje met behalve eigen produkten ook brood, jam, zeep en kruidenierswaren van verdeelcentrum *Fertilia*.

Afzet te gering

„Het zou werkelijk veels te veel werk zijn geweest om ook nog eens zelf de melkafzet te gaan regelen,” aldus Marsman. Alleen in het weekend gaat de melk uit zijn bedrijf naar de *NOVAC* en komt het in gewone pakken in de supermarkt, zodat hij zondags niet hoeft te verkazen. Het kontrakt met de *NOVAC* is zo opgesteld dat Marsman direkt kan overstappen als er een ekologische zuivelverwerkingsfabriek in de omgeving zou komen. Onderling praten de ekologische veehouders vaak over de te geringe afzetmogelijkheden, zegt Marsman. Als het zo naar de

fabriek zou kunnen, scheelt dat veel energie. Bij het verkazen leveren met name de vereiste schoonmaakwerkzaamheden voor één man een volledige weektaak op. De NVEL is druk zoekende naar een oplossing.

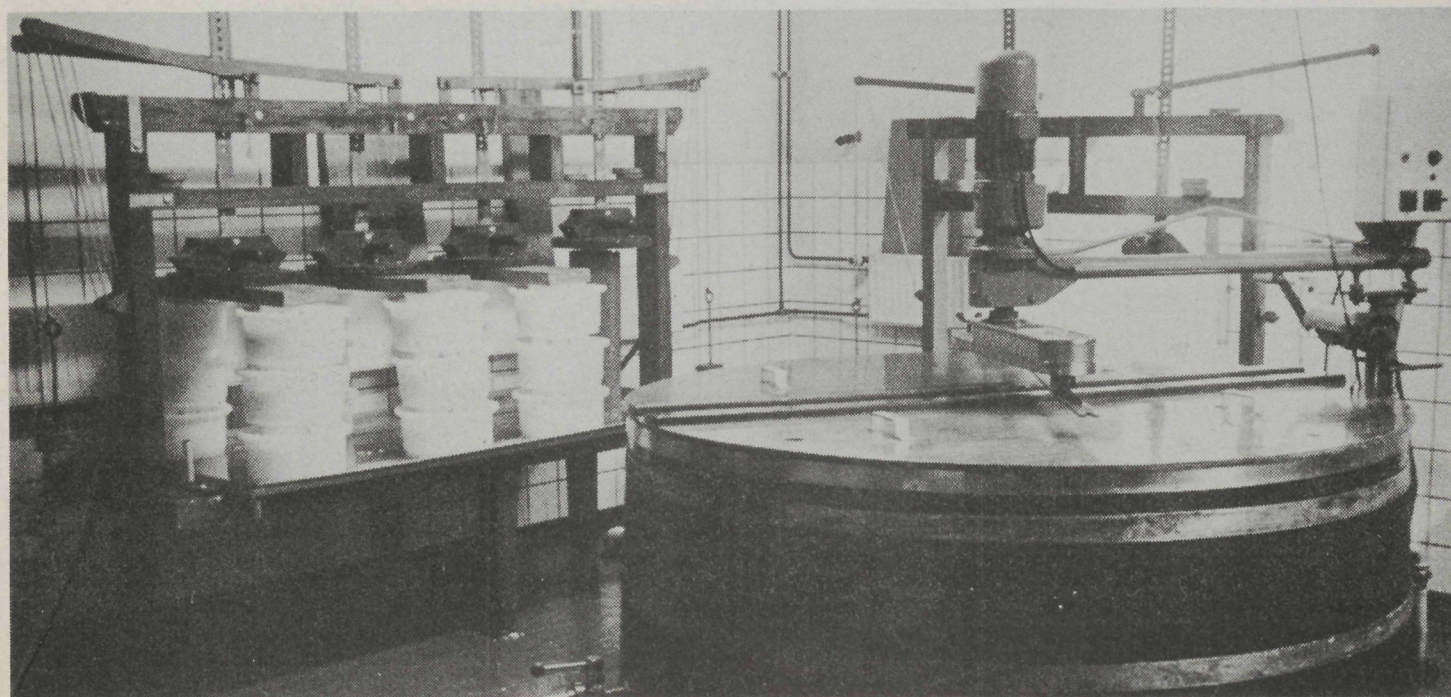
De prutserij

Tijdens een rondleiding over het erf passeren we eerst de kaasmakarij, die aan het woongedeelte van de boerderij grenst. Hier is de grotendeels zelfgemaakte gloednieuwe apparatuur. Er heerst de kenmerkende, sterke zure geur. Drie bedrijfsruimtes volgen elkaar direkt op: de eerste voor de vervaardiging van kaas, yoghurt, boter, karnemelk en kwark, de tweede een afgesloten gang waar het pekelen plaatsvindt en de derde voor de opslag van de ronde kazen.

„En dit is onze prutserij”, schertst Marsman als we in de winkel komen. De medewerkers en de boerin zijn bezig met het gladmixen van de kwark en het 'prutsen' van de boter in ronde glazen potjes. Kwark met vruchten, daar doet Marsman nog niet aan, „dat zou nog meer gepruts geven.” De hygiëne in de kaasmakerij is geheel volgens de regels. Marsman is niet bang voor welke controleur dan ook. Van de SEC, het *Kaas Controle Station*, de *Keuringsdienst van Waren*, de *Algemene Inspectie Dienst*, ze zijn altijd welkom. Hij vindt dat het lijkt of juist een biologische boer nog sterker in de gaten wordt gehouden. Hoewel de hoeveelheid werk gigantisch is, klaagt niemand. Door drukte mislukte mais? Volgend jaar weer proberen. Yoghurt te dun? Dan nog wat meer verhitten. Overal is wel wat op te vinden, zo lijkt het.

Potstal biedt voordelen

We lopen door de oude ligstal, op weg naar de nieuwe *potstal* buiten. We passeren op het erf een Wereldwinkelwagen,

want Marsman staat ook nog enkele uren per week met de Wereldwinkel in Blokzijl. De potstal is de nieuwste uitbreiding op 'De Eerste'. De investering kostte behalve geld ook veel extra werk. De mest in een potstal 'pot' zich in de loop van de wintermaanden hoog op, terwijl er iedere dag een laag stro overheen gaat.

Het gebruik van deze stal heeft veel voordelen. De vaste mest geeft een beter rendement dan de drijfmest uit de traditionele stal, die door roosters heenvaalt en dunner is. „Je rijdt 't daarna over het land en het meeste gaat meteen weer verloren,” zegt Marsman.

In tegenstelling tot de traditionele ligstal loopt het vee los, ligt niet meer op beton en stoot zich minder vaak. De koeien geven voldoende melk met een hoog eiwitgehalte en worden ouder, somt Marsman op. „Een potstal is niet verplicht, maar biologisch wel ideaal,” benadrukt hij.

Wildere wei

De weilanden met de hoog opgroeiende klaver en bloemen lijken er 'wilder' uit te zien dan elders. De klaver is tussen het gras gezaaid vanwege de stikstofbindende werking in de grond. Zo kan een ekoboer de produktie wat opvoeren. Nog niet meteen in het eerste jaar, maar het tweede jaar vestigt het zich toch al aardig.

Vergeleken met de boeren die vroeger vanuit een heel andere achtergrond een boerdenbedrijf begonnen, pakt hij zijn zaken tegenwoordig beslist professioneler en zakelijker aan, denkt Marsman. „Anders kan je beter meteen stoppen. Juist een alternatieve boer moet streven naar winstmaximalisatie!” Winst is voor Marsman al lang geen vies woord meer, maar het idealisme blijft bestaan, zo vat hij zijn standpunt samen.

■ Eko-kruidenkaas in de opslag

Zo maak je eko-kaas

Dag in, dag uit zijn Marsman, zijn vrouw Bertine en de meewerkende krachten bezig met melken, werk in de stal of op het land en het maken en verpakken van de zuivelprodukten. Hier het programma van zo'n dag. Zo komt ekologische (rauwmelkse) boerenkaas tot stand.

5.30 uur Koeien melken. De melk van die morgen bij die van de vorige avond in de grote tank gieten in verband met het 'verkazen'. Het zuursel en stremsel erbij doen. Tot kwart voor acht laten stremmen.

7.45 uur De massa in de tank een kwartier lang 'snijden' (roeren), waardoor de eerste wei van de wrongel gescheiden wordt. Voor de eerste maal heet water toevoegen en de massa naar 33 graden verwarmen. Weer roeren en weer wei aflaten. De massa voor de tweede maal heet laten worden, ditmaal tot 36 graden.

11.00 uur Voor de derde maal twintig minuten roeren om opnieuw wei aan de wrongel te onttrekken. Een half uur laten rijpen.

11.45 uur De massa in de witte ronde plastic vormen scheppen en onder de pers klemmen. De exporteur van Mars-

mans kaas heeft de aantallen en soorten benodigde kaas reeds doorgegeven: veel bieslook-knoflookkaas die week, maar pikant-gekruid en brandnetelkaas behoren ook tot de mogelijkheden.

12.30 uur Na een kwartier de kazen onder de pers keren en een stempel erop drukken. Daarna enige uren laten 'rechten'.

13.00 uur Lunchpauze.

15.00 uur Veel extra werk gaat zitten in het oppoetsen van de kaas, wegens snel optredende schimmel. Het plastificeren van de kaas is in de biologische landbouw verboden. Elke week moeten alle kazen worden schoongemaakt, de planken waarop ze rijpen om de week, nog afgezien van het schoonmaken van de apparatuur en ruimten zelf.

16.00 uur De wei, het afval van de kaas als extra voeding aan de kalfjes voeren, drie kilometer verderop.

17.00 uur Koeien melken.

18.00 uur De kaas voor twee dagen in de pekkel leggen (nu nog gewoon zout, straks misschien zeezout).

Twee dagen later: Voor minimaal twaalf dagen of langer (de meeste kaas is ongeveer drie weken oud als hij in de verkoop komt) de kaas in de opslag doen.

Tot zonsondergang: overige werkzaamheden, zoals de potstal afbouwen.

Geen vakantie nodig

„Ik denk dat de alternatieve boeren die de laatste jaren starten minder vaak van buiten het vak komen. Wel zijn er volgens mij veel boeren, ook in deze omgeving, die op de wip zitten. Zo van 'zal ik omschakelen of niet'.

Naast het boeren en het werken in de Wereldwinkel heeft hij nog tijd voor een sportclub en het leiden van jeugdkampen. Zodoende is hij wel eens een weekend van

huis. Maar een lange zomervakantie is er ook voor deze 'moderne' boer niet bij: geen tijd en niet nodig. Zelfs de smaak van zijn produkten is niet veel anders dan van die uit de gewone landbouw, beweert Gerrit Marsman. Alleen het idee erachter is een stuk beter.

Gerrit Marsman, Uiterdijkenweg 64, Marknesse.

'Het biologische produkt moet je zakelijk benaderen'

Voorlichter Kees Water: 'Het vakmanschap neemt toe'

Vroeger was een ideaal een voldoende basis, maar die tijd is echt voorbij. Vakmanschap speelt een grotere rol en wie nu de stap naar het mens- en milieuvriendelijke boeren zet, doet dat niet zonder een degelijke financiële onderbouwing. De bedrijfstak is serieuzer geworden.

Kees Bakker

Landbouwvoorlichter Kees Water is één van de drie biologische voorlichters die we in ons land hebben. Vanuit zijn standplaats Lelystad staat hij speciaal de ekologische boeren en tuinders met deskundige raad terzijde. Zoals zijn twee collega's gedeeltelijk door de *Vereniging voor Biologisch-Dynamische Landbouw* worden gefinancierd, zo staat Kees Water voor de helft van zijn baan bij de *Nederlandse Vereniging voor Ekologische Landbouw* (NVEL) op de loonlijst. Voor de andere helft is hij ambtenaar.

Afhakers en nieuwkomers

Volgens Kees Water neemt het vakmanschap in de biologische landbouw de laatste jaren duidelijk toe. Als je naar het verloop in deze sektor kijkt, dan zie je onder de afhakers heel wat mensen die het met veel idealisme en weinig kennis hebben geprobeerd. Bij de nieuwkomers is het juist andersom. Dat zijn vooral mensen die de landbouw van huis uit kennen.

Onder de nieuwkomers bevinden zich, aldus Kees Water, de laatste tijd ook nogal wat mensen die omschakelen. Zij brengen vaak een jarenlange ervaring in de gewone tuinbouw mee. Zulke mensen handelen natuurlijk niet uit een bevestiging, gaan niet over één nacht ijs en zorgen dat ze alles goed op een rijtje hebben voor ze de overstap wagen. Teelttechnische en commerciële kennis nemen daardoor toe in de biologische landbouw.

Uit de cijfers blijkt ook een toename van de gemiddelde oppervlakte per bedrijf. „De bedrijven kregen wat meer body, wat voor bepaalde sectoren zeker nodig was.”

Kaarten liggen anders

De sektor is volwassen geworden en is nu in grote lijnen in staat een volwaardig produkt te leveren. Volgens Kees Water moeten de biologische boeren dat nu gebruiken om hun isolement te doorbreken. In de reguliere land- en tuinbouw zijn in het verleden heel wat schouders opgehaald over de alternatieve landbouw. Maar de kaarten liggen anders, nu de milieuproble-

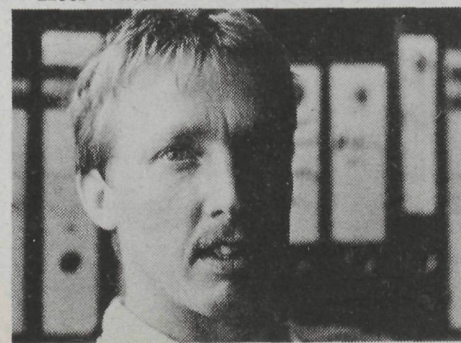
men in de gewone landbouw zich opstapelen en nu blijkt, dat de biologische boeren wel degelijk een produkt kunnen afleveren dat er wezen mag.

Biologische boeren moeten daarom, vindt Kees Water, niet aarzelen om zich tot de gewone instellingen in de landbouw te wenden, tot de gewone voorlichters bijvoorbeeld. En de biologische landbouw zou ook het gesprek met de gewone landbouworganisaties aan moeten gaan. De biologische boeren moeten niet in een alternatief hoekje wegkruipen, maar een gelijkwaardige plaats opeisen.

Kapitaalintensief

Ook veel gewone boeren onderkennen tegenwoordig de problemen, waar de biologische landbouw de aandacht op heeft gevestigd, zegt Kees Water. „Er zijn ook gewone tuinders, die nauwelijks meer spuiten.” In sommige teelten komen de gangbare en de biologische tuinbouw al dichtbij elkaar. In zo'n situatie heb je weinig aan kwade koppen over en weer of aan scheve gezichten. Overleg levert dan meer op. Dat de gangbare en de biologische tuinbouw naar elkaar toegroeien, vindt Kees Water intussen te veel gezegd. De opzet van een biologisch bedrijf is heel anders, met zijn nadruk op vruchtwisseling en zijn grotere afhankelijkheid van het seizoen. Kun je ook zeggen dat het biologische bedrijf minder kapitaalintensief is? Volgens Kees Water is op dat punt het verschil eigenlijk niet zo groot. Wat betreft de investering in gebouwen en machines is de biologische boer niet veel voordeliger uit.

■ Kees Water.

Een potstal is niet voordeliger dan een stal voor drijfmest en een wagen voor natuurlijke mest kost niet minder dan een kunstmeststrooier.

Schimmels

De laatste tijd staan de biologische bestrijdingsmiddelen sterk in de belangstelling. Van de toepassing van insecten, bacteriën en schimmels verwachten sommigen de oplossing van de gifproblemen in de landbouw. De biotechnologie zou daarbij nog een handje kunnen helpen door bijvoorbeeld bepaalde schimmels een beetje bij te knippen en door gewassen te maken met een hogere resistentie.

„De biotechnologie komt inderdaad op ons af,” zegt Kees Water. Hij acht het niet verstandig daar botweg nee op te zeggen.

„Tegenhouden kan toch niet.” De biologische landbouw zal de ontwikkelingen op dat gebied kritisch moeten volgen.

Maar het is al even misplaatst om van de biotechnologie de oplossing van alle kwalen te verwachten. „Dat is destijds van de chemische bestrijding ook gedacht: je spuit een beetje en, hup, het is weg.” Maar wondermiddelen bestaan niet. Elke oplossing roept nieuwe problemen op en zo zal het met de biotechnologie ook wel gaan.

Gesloten circuit

Behalve op het milieu lag vroeger in de biologische sektor ook veel nadruk op het scheppen van nieuwe verhoudingen tussen producent en konsument. Door het teeltplan niet op de markt af te stemmen maar op een inventarisatie van de vraag van de konsument, konden overschotten en tekorten voorkomen worden, zo was het idee. Voorwaarde daarvoor was een min of meer gesloten circuit: de tuinder moest zijn groenten binnen dit circuit afzetten en de konsument moest niet opeens toch naar de supermarkt lopen.

In afzonderlijke gevallen slaagde deze opzet. Op een wat grotere schaal is dit eko-circuit echter nooit van de grond gekomen. De biologische landbouw ging daardoor, aldus Kees Water, op twee benen hinkelen. „De ontwikkeling van de biologische landbouw is daardoor tegengehouden.”

Geen ideële wolk

In een land als Denemarken hakten de producenten de knoop wel door. Biologische produkten zijn er behalve in de natuurvoedingswinkels ook gewoon in de supermarkt te koop. Het uiterlijk is daartoe ook enigszins aangepast: melk in een kartonnen pak en boter in plastic.

Kees Water voorziet in ons land een soortgelijke ontwikkeling. „Het zou heel mooi zijn als de produkten via de reguliere kanalen aangeboden zouden kunnen worden.”

Toch een afscheid van een oud ideaal? „Waarom moet er zo'n ideële wolk om? Ook het biologische produkt moet je zakelijk benaderen.”

'De tijd is rijp voor een doorbraak'

Ben van Dieren van De Kleine Aarde wil nieuwe wegen bewandelen

De belangstelling voor biologische landbouwprodukten groeit. De tijd lijkt rijp voor een doorbraak naar de gewone konsument. Omdat het traditionele natuurvoedingscircuit te weinig mensen bereikt, zullen de biologische boeren en tuinders naar nieuwe wegen moeten zoeken. Om ook de klanten van de gewone groenteman en van de supermarkt te kunnen bedienen, moet de biologische sektor flink groeien. Dat is de mening van tuinder Ben van Dieren.

Kees Bakker

De produkten van de biologische tuin liggen tegenwoordig binnen een dag in de winkel. En de biologische winkelier kan het nu over zijn hart verkrijgen om die ene verlepte krop sla weg te gooien, die het hele groente-aanbod ontsiert. Vroeger was dat wel anders, herinnert Ben van Dieren van De Kleine Aarde zich. „Het is een stuk vooruitgegaan.”

Maar niet alleen de winkelier en de distributeur, ook de land- en tuinbouwbedrijven werken professioneler, vindt hij. Door het schrale klimaat van de jaren tachtig kwam ook in de biologische landbouw meer nadruk op het overleven. De producenten zagen zich gedwongen tot een zakelijker aanpak.

De kachel blijft uit

Van Dieren vindt dat niet zonder meer negatief. Als het er maar niet toe leidt dat er steeds grotere scheuten water bij de wijn gaan en de idealen in het gedrang raken. De discussie over de richtlijnen voor de ekologische tuinbouw laat volgens hem zien dat daar geen sprake van is. Zo bleef de stookrichtlijn van kracht, ondanks aandrang van sommige tuinders om die te versoepelen. In de kassen blijft de kachel tot eind februari uit.

Wel lijkt het erop, dat het idee van regionale zelfvoorziening steeds meer verdwijnt. Ekologische tuinders ondervinden de concurrentie van ingevoerde produkten van biologische kwaliteit. Zelf voeren ze steeds meer uit naar het omringende buitenland. Ons land is nu eenmaal de belangrijkste tuinbouwexporteur van West-Europa. Het Nederlandse produkt staat buiten onze landsgrenzen in hoog aanzien. Het ligt voor de hand, dat de biologische tuinders daarvan meeprofiteren.

„Ik denk,” zegt Ben van Dieren, „dat die markt nog veel belangrijker gaat worden.” Volgens hem is dat geen verraad aan de oude principes. In de praktijk bleek de regionale zelfvoorziening moeilijk in een richtlijn te vangen. Hoe nauw immers

moet je de grenzen stellen? Moet je streven naar zelfvoorziening binnen een provincie, binnen een land, of binnen een groep van landen?

In de lift

In de tuinbouw uit de professionalisering zich onder meer in een beperking van het aantal gewassen. „Je kan niet overal verstand van hebben.” Biologische kwekers kozen vroeger voor veel gewassen, niet alleen omdat dat leuker is, ook omdat grotere hoeveelheden van een gewas niet altijd makkelijk af te zetten waren. Op het moment is dat niet meer zo'n probleem. Nu gaat het vooral om een kwalitatief goed produkt en dat bereik je door je te specialiseren.

De biologische groenten zitten onmiskenbaar in de lift. De omzet via de natuurvoedingswinkels stijgt. Toch zijn de mogelijkheden in die richting te beperkt. De tuinderij van De Kleine Aarde brengt daarom een deel van haar groentes naar de veiling. Het spijtje daarvan is, dat ze daar 'op-

gaan in de massa'. De klant herkent ze niet als biologische produkten. Aan de andere kant blijkt op de veiling, dat de biologische groentes de concurrentie aan kunnen.

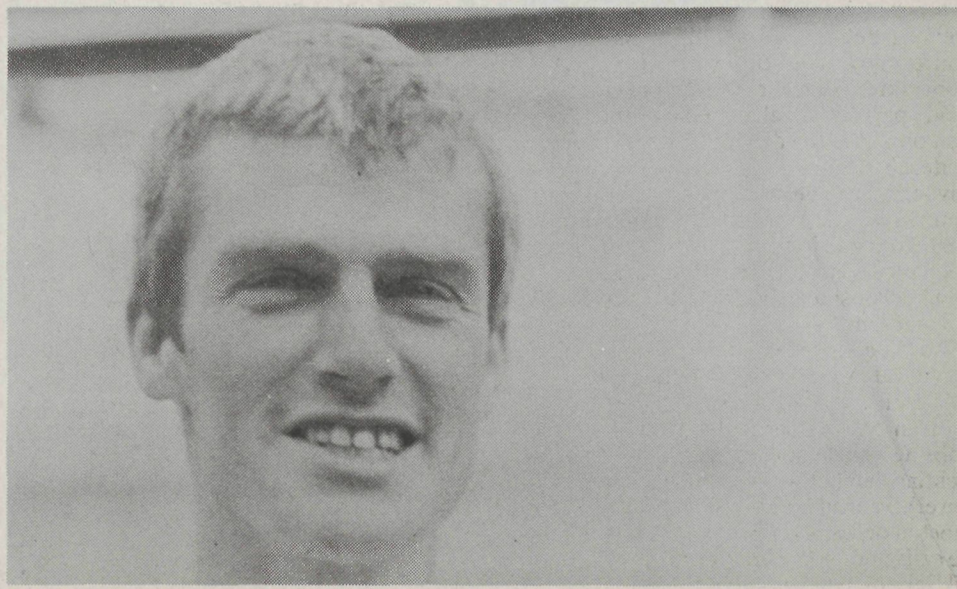
Volgens Van Dieren zou de veiling bij de afzet van biologische groentes een veel grotere rol moeten gaan spelen. Uit alles blijkt, dat er grote belangstelling is voor het biologische produkt, ook onder mensen die er niet toe komen om de natuurvoedingswinkel binnen te stappen. Als je die mensen wilt bereiken, moet je ervoor zorgen dat je groentes ook bij de gewone groenteman in de rekken liggen. En dat gaat via de veiling.

Apart blok

Om de sprong naar de gewone konsument te kunnen maken zijn wel een paar dingen nodig. De biologische tuinders zouden op de veiling een apart blok moeten krijgen en ze zouden hun produkt zo moeten aanbieden, dat het ook in de winkel als biologisch produkt herkenbaar is.

Die herkenbaarheid zou worden vergroot, aldus Ben van Dieren, als de ekologische en de biologisch-dynamische kwekers het eens zouden kunnen worden over één overkoepelend merk. De verschillen van opvatting hoeven een akkoord over een gezamenlijk merk niet in de weg te staan. Belangrijkste kwestie is, dat biologisch-dynamische kwekers hun kassen 's winters wel stoken. Maar zolang er 's winters vol-

■ Ben van Dieren

doende vraag is naar ongestookte groentes, hoeven ekologische kwekers daar, aldus Ben, geen aanstoot aan te nemen.

Vicieuze cirkel

De aanpak die de tuinder van De Kleine Aarde voorstelt, lijkt misschien gewaagd. Toch verwacht hij, dat de afzet geen probleem zal zijn. Het is eerder de vraag of de biologische tuinders dagelijks een voldoende hoeveelheid kunnen leveren. Voor afzet via de veiling is dat een voorwaarde. „Het is een vicieuze cirkel. Op dit moment kunnen tuinders niet veel méér produceren, omdat je het via het natuurvoedingscircuit niet kwijt kunt. Maar aan de andere kant zit de gewone handel te wachten tot er eindelijk genoeg aanbod is.” Verkoop via de veiling onder eigen merk is ook nodig om een redelijke prijs te kunnen maken. Het biologische produkt is immers een ideëel produkt. Het heeft een stukje onzichtbare meerwaarde, omdat het is geteeld op een manier die het milieu en de mensen in de kassen spaart. Om die meerwaarde te verzilveren, moet je het onder eigen merk kunnen verkopen.

Plezier in het werk

Ondanks alle verzakelijking benadrukt Ben van Dieren toch het eigen karakter van de biologische tuinbouw. Een voorbeeld. Om als eerste kwaliteit over de veiling te gaan moeten tomaten een bepaalde omvang hebben. Een gewone kweker kan aan die eis voldoen, omdat hij veel tomaten heeft staan en omdat hij zijn oogst door een sorteermachine laat lopen. Ben voelt niet voor zo'n machine. Dit soort investeringen leidt al gauw tot ongewenste afhankelijkheid en hij voelt ook niet voor die lange rijen tomaten. Hij wil plezier in zijn werk houden, zegt hij. De biologische landbouw is arbeidsintensief. Dat is een probleem in een economisch klimaat, waarin machines relatief goedkoop zijn en arbeid naar verhouding duur. In plaats van subsidies op investeringen, zoals bijvoorbeeld in het kader van de Wir gebeurde, zou Ben van Dieren liever ruimere mogelijkheden willen voor het werken met behoud van uitkering. Dat zou kunnen in de vorm van vrijwilligerskontrakten, die de rechten en plichten van beide partijen regelen en die de betrokkenen ontslaan van de verplichting om te solliciteren.

Invoering van het basisinkomen zou nog beter zijn. „Er lopen heel wat mensen rond voor wie in het normale bedrijfsleven geen plaats is, maar die op deze manier een heel positieve bijdrage kunnen en willen leveren.”

Maar dit alles betekent niet dat de biologische landbouw het etiket 'te goed voor deze wereld' opgeplakt moet krijgen. Maatregelen van de overheid moeten geen 'fooi voor het goede doel' zijn, maar gaan in de richting van het wegnemen van bestaande onrechtvaardigheden. Biologische boeren moeten de kans krijgen om via een redelijke prijs voor een goed produkt een redelijk inkomen te verwerven.

Ekomerk in beweging

Jan Holthuis: 'We schuiven niet op, dat bestrijd ik'

Echte ekologische waar heeft een Eko-merk. Aan welke normen moeten boeren en tuinders voldoen om dat merk te mogen voeren? En hoeveel beweging zit er in die normen? Een gesprek over de uitgangspunten en de marges.

Dick Verheul

Jan Holthuis draait al heel wat jaren mee in het alternatieve voedselcircuit. Hij was ondermeer betrokken bij de *Stichting Alternatief Warenonderzoek* (SAW), die van '78 tot '84 onderzoek deed, alternatieve landbouwers begeleidde en aan consumenten voorlichting deed. Ook runde hij zelf enige tijd een natuurvoedingswinkel. „Je kunt mensen duizend keer iets vertellen, maar beter is het, als ze het één keer doen”, zegt hij. „Als iemand een keer brood heeft gebakken, dan hoeft je hem niets meer te vertellen over de kwaliteit van het supermarktbrood.”

Nadat de SAW aan geldgebrek ten onder was gegaan, bleek al snel de behoefte aan een nieuwe organisatie die het Ekomerk controleert. Het ekocircuit is fraudegevoelig, want zolang er geen kwaliteitsgarantie is, kan ieder zijn waar als 'biologisch, puur natuur' aanprijzen.

De handel maakte zich zorgen dat één rotte appel in de mand het hele circuit in diskrediet zou kunnen brengen. Na een half jaar voorbereiding werd daarom de *Stichting Ekomerk Controle* begin '85 een feit. Holthuis is woordvoerder van de stichting.

Gezondheid is bijproduct

Jan Holthuis is een enthousiaste prater. „Ekologische productie betekent dat het

niet alleen gezond is voor de mensen, maar ook voor het leefmilieu. Natuurlijk, waar de mens actief is grijpt die in de natuur in. Maar het moet een 'gebruik maken van' zijn, niet 'verbruiken'.

Gezonde voeding is in feite een bijproduct. Het gaat in de eerste plaats om het milieu en dat blijkt dan ook nog gezond te zijn.”

We spreken elkaar in het kantoor van de stichting, een zolder boven een natuurvoedingswinkel in het Overijsselse Hattem, nabij Zwolle. De inrichting is modern. Op elk van de vier bureaus een personal computer. Kopieerapparaat en fax zijn aanwezig.

Richtlijnen en normen

Holthuis kiest voor een zakelijke aanpak. De richtlijnen uit 1982 zijn grondig herzien. Holthuis spreekt nu van 'normen'. „Die richtlijnen waren erg gedetailleerd, maar anderzijds voor meer uitleg vatbaar. Het was in feite een landbouwmethode, die de boeren precies voorschreef hoe ze de productie dienden aan te pakken. Het ging veel verder dan alleen de kwaliteit van de produkten. De productie moest ook mensvriendelijk zijn. Zo mochten de bakkers niet voor zeven uur bakken. Dat werkte natuurlijk niet, want we wonen niet op een eiland. Anderzijds ontbrak een behoorlijke controle.

Wij werken nu met duidelijk omschreven normen. We vragen: voldoet het produkt aan die-en-die-en-die eisen. Is het antwoord 'ja' dan krijgt zo'n produkt het Eko-merk. We bemoeien ons er minder mee hoe het tot stand is gekomen.

Spijt het je niet dat je daarbij oude idealen overboord zet?

„Ik ben een pragmatikus. Veel van de ideeën van vroeger blijken niet te verwezenlijken. Ik heb liever een half ei dan een lege dop. Het kan de ontwikkelingen schaden als je overvraagt.

Ik vind dat jammer. Maar als je ideeën en idealen hebt moet je wel rekening houden met de mensen en de samenleving. Als het er op aan komt ben ik communist. Maar helaas wordt het kommunisme in praktijk gebracht op een manier die geen rekening houdt met mensen. Dat is wel een voorwaarde.”

Koncessies

„Enerzijds moet je principeel zijn, anderzijds ook reëel. Door koncessies te doen, maak je het soms mogelijk dat meer boeren ecologisch gaan werken.

Neem de melk in de fles. Waarschijnlijk is er binnen een jaar Eko-melk verkrijgbaar in kartonnen pakken. We hebben altijd gezegd: niet doen. Maar de afzet stagneert. Onderzoek wijst uit dat er een grote markt is voor Eko-melk, als die in karton wordt verpakt.

Moet je dan principeel tegen het melkpak blijven? Als het gevolg van zo'n verpakking is dat tien of twintig bedrijven overschakelen naar ecologische landbouw, dan ga je waarschijnlijk per saldo vooruit. Daarnaast zou ik wel eens willen uitrekenen of het melkpak echt zoveel schadelijker is dan de fles, als je rekening houdt met ondermeer vervoerskosten. Er gaan veel meer pakken in een vrachtwagen dan flessen.

En zo schuif je steeds verder op tot er niets meer overblijft.

„Je schuift niet op. Dat bestrijd ik ten zeerste. De vraag is: wat is er mogelijk binnen de uitgangspunten. Daarvoor heb je bepaalde marges. Zeg dan: als het in de praktijk niet kan, pas de normen dan aan”.

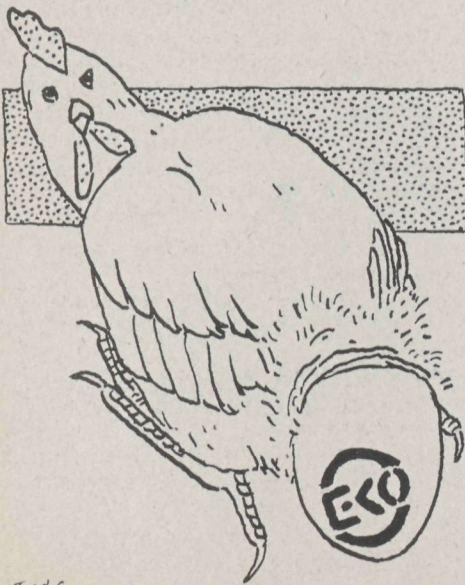
Tofu in emmertjes

Neem de verpakkingen. Er was altijd grote weerstand tegen plastic. Maar hoe doe je het met vlees of tofu? Er was een tijd dat tofu in losse emmertjes in de winkel stond. Dat is ook verre van ideaal. Of je moet het in een pot verpakken. Je moet dan steriliseren en het wordt twee keer zo duur. Je moet per produkt kijken wat mogelijk is. *Uiteindelijk kan de konsument dat toch bepalen?*

Natuurlijk blijf je afhankelijk van de maatschappelijke basis. Als de konsument melk in een fles eist, dat komen er flessen. Daarom zijn actiegroepen zo belangrijk. Zij zorgen voor de maatschappelijke basis.

Vliegen of stoken

Je kunt zeggen: eet alleen groente van het

Fred G.

seizoen. Maar dat heeft nog geen basis in de samenleving. De klanten vragen verse voorjaarsgroente en de handel gaat die dan, heel voorzichtig, uit Frankrijk en Israël importeren. De Nederlandse boeren zeggen: dat transport per vliegtuig kost ook veel energie. Waarom mogen wij onze kas dan niet een beetje stoken? Zware stookteelt is nog steeds niet toegestaan - dat gaat ook bijna niet zonder bestrijdingsmiddelen - maar wel zijn nu Nederlandse ecologische producten verkrijgbaar in het voorjaar.

De energienorm is grotendeels verdwenen. Als een tuinder de verwarming aanzet in de koude kas om zijn oogst veilig te stellen, dan kan dat. Voor andere producten heb je juist weer koeling nodig om ze goed te houden. Dat is ook toegestaan, dus waarom stoken in kassen niet?”

Is er druk vanuit de producenten om de normen te versoepelen?

Er komen allerlei wensen naar je toe, die je naast elkaar legt. Er is druk om de normen te versoepelen. En er is ook altijd een groep die het niet ver genoeg vindt gaan. Maar we zijn een onafhankelijke stichting, die geen belangengroepen vertegenwoordigt. Dat is een situatie die in Europa uniek is. Er is wel een goede verstandhouding is met die belanghebbenden.”

Drie sterren

De stichting ontvangt geld van de bedrijven die als licentiehouder het Ekomerk voeren. Ook het ministerie van landbouw en visserij draagt een steentje bij. Een bedrijf dat het Ekomerk wil voeren kan een licentie aanvragen. Een deskundige bezoekt zo'n bedrijf. Een commissie bespreekt het verslag daarvan. Daarna tekenen beide partijen een licentieovereenkomst. Een bedrijf dat al grotendeels ecologisch werkt, maar nog in de overgangsfase zit, kan een Ekomerk met twee sterren krijgen. Zodra de produkten op alle punten aan de eisen voldoen krijgt het bedrijf een drie-sterren-merk.

Holthuis laat een kast zien met een lange rij mappen, voor elk bedrijf één. Daarin zitten ondermeer ook de teeltplannen die de bedrijven elk jaar insturen.

Komt het voor dat een bedrijf zijn licentie kwijtraakt?

„Ja. Meestal gaat dat in goed overleg. Je ontdekt dat een boer de situatie te optimistisch heeft ingeschat, dat het niet loopt zoals het moet. Soms is de afzet een probleem, als een tuinder ver buiten de route van een verdeelcentrum zit.

Echte fraude ben ik nog niet tegengekomen. Als er onregelmatigheden zijn, dan komt dat door onbekendheid, fouten, onwetendheid. We zijn geen politieagent die bij elke overtreding een bon uitschrijft.

Ecologisch boeren gaat prima, als het een maatschappelijke basis heeft. Als we het milieu een economische waarde zouden toekennen, dan zou de ecologische methode veruit de voorkeur krijgen. De normen die je daarvoor stelt zijn voortdurend in ontwikkeling. Ik wil aan die ontwikkeling op de meest geëigende wijze meewerken.”

Lelystad geeft grond uit aan milieuvriendelijke bedrijven

In Lelystad gaan dit najaar opnieuw enkele biologische tuinbouwbedrijven van start. De voorbereidingen voor de uitgifte van grond aan die bedrijven zijn in een vergevorderd stadium.

„Wij hopen dat het op 1 november zover is”, zegt directeur Peter Kouwenhoven van de gemeentelijke plantsoendienst.

De gronduitgifte past in een plan om een gebied van bij elkaar driehonderd hectare voor milieuvriendelijke bedrijven in te richten. De afgelopen jaren hebben zich al tien biodynamische bedrijven in Lelystad gevestigd. Voor het elfde bedrijf is de eerste paal net geheid. De bedrijven variëren in grootte van 25 tot ruim zeven hectare. Op de kavel van achttien hectare, die nu nog beschikbaar is, zouden zich twee bedrijven kunnen vestigen.

Naast deze wat grotere bedrijven trekt Lelystad ook bedrijven aan met een omvang van een halve tot anderhalve hectare. Er worden daarvoor al gesprekken gevoerd met een imkerij/honingzemerij en met twee conservenfabrieken. Kouwenhoven denkt verder aan bedrijven in de fijne groenten- en de kruidenteelt en aan telers van klein fruit en snijbloemen. „Dat laatste zie je in de BD-hoek nu op gang komen.” De bedrijven moeten met elkaar een woon/werk kern gaan vormen met een eigen „brinkachtig pleintje”.

De vestiging van veel biologische bedrijven dicht bij elkaar in de buurt biedt, aldus Peter Kouwenhoven, grote voordelen. Het is gemakkelijk voor de groothandel en voor verwerkende bedrijven, maar het is ook een goed uitgangspunt voor activiteiten in de sfeer van de voorlichting. Volgens Kouwenhoven is de milieuvriendelijke agrarische sektor in Lelystad nu al een groot succes. „De groothandel rijdt af en aan.”

Mijn zoon is kunstenaar!

Al twaalf ambachten gedaan en hij zit nog op de kleuterschool

Een kleuter die geen robot heeft, kan diep-ongelukkig zijn, vooral als iedereen in de klas er wél een heeft. Tot de dag dat hij trots meedeelt: „Ik word kunstenaar!” De vele ambachten die daarna volgen doen de robot snel vergeten.

Anneke Bleijswijk

In Amsterdam Zuid was het een sjeke boel. Buurkindertjes op straat en in het Vondelpark in merkkleding en met merk-speelgoed staken elkaar de loef af. De ouders glunderden vol trots. Ik deed mee in de wedloop, haalde de kleren uit de tweede handswinkeltjes voor een habbekrats. Ik spaarde door het jaar heen om op de Vrijmarkt in mei te kopen.

'Ik heb geen robot'

Op het speelgoed had ik minder grip. De nieuwe initiatieven van tweede hands (natuurlijk materiaal) speelgoedwinkeltjes had ik nog niet ontdekt. Maar rommelmarkten en soms een zondagavondwandeling langs de vuilnisbakken leverden altijd wat op.

Op de kleuterschool raasden en flikkerden echter bij elke verjaardag steeds vernuftiger robots door het lokaaltje. Mijn zoontje zeurde mij het hoofd van het lijf. Winkelen met hem was geen lol meer, want altijd ontdekte hij wel een robot in onze wandeling. Van vriendjes kwam hij vaak ontgoocheld terug met de vaststelling dat hij geen robot had.

Maar op een dag kwam daar verandering in. Hij had zijn toekomst ontdekt. Bij de schoolpoort overhandigde hij mij zijn eerste paddestoel rood-met-witte-stippen van plasteline, met de mededeling: „Ik word kunstenaar.”

Hij werd circusartiest en race-autocoureur. Later, op de Vrije School in Meppel, maakte hij zijn eerste kabouter van bijenwas, dotje wol en beukenootje, voor zijn eigen 'schatten'-tafel. De kunstenaar werkte hard, maar zoveel bijenwas kon ik niet betalen. Paddestoelen, slakken en menigtes kabouterijtjes werden uit klei gevormd en op de kachel gedroogd. We maakten pannenkoeken voor ze en smulden zelf mee.

Kabouterhuizen van baksteen

Hij veranderde van beroep en werd beeldhouwer. Evenzovele kabouterhuizen werden uit bakstenen gehakt met hamer en schroevendraaier. Als boswachter vond hij elfenbankjes voor het dak en stokjes en takjes en zaadjes. Hij werd schatzoeker en

bracht uitzonderlijk mooie steentjes mee. Hij werd verhalenverteller en leerde me het leven en werken van de kabouters. Als smid maakte hij spinnewebben na. Hij werd windmolenmaker met behulp van een stuk spinnewiel. Hij werd indiaan en jager, toen Opa Piet met hem een pijl en boog maakte.

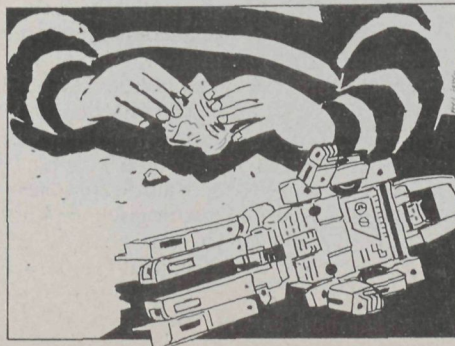
Als bloemist bloeide hij op, toen hij van Oma Lien's droogbloemen een stukje mocht maken. Hij werd handelaar, want hij zou het bloemstukje gaan verkopen. Net als oma doet voor de *Stichting Kleinschalig Helpen*.

Als dokter behandelde hij met weegbreeblaadjes zijn brandnetelprikkels en die van zijn zusje op zijn strooptochten door het bos achter ons nieuwe huis in Wapse.

De kok wordt bakker

Nu wordt hij bakker. Hij begon eigenlijk als kok met pannenkoekenbeslag. Maar de uitvinder in hem zei, dat er krenten en rozijnen bij moesten en de bloemist had het over sesamzaad. De imker bracht wat honing en de groenteboer stukjes appel en geraspte citroenschil. De kruidenier verkocht stukjes kokosbrood en gember. En de boswachter hakte nootjes en de zeeman bracht wat zeezout mee en de boerin een ei.

Toen stond de warme bakker op, die het kneedde met meer volkorenmeel, het uitsloeg en vouwde en er iets olie in deed. Onze 'nieuwe' oven moest uitgeprobeerd worden. Vijftien piek had hij mij gekost bij de kringloopwinkel. De wasmachine (driehonderd gulden) en de koelkast (vijftig gulden) en de opgeknapt meubels in de kamer (vijftig gulden) deden het goed.

Het leven zo mooi...

Schrijf over het thema 'Het leven kan zo mooi zijn', vroegen we de lezers van De Kleine Aarde begin dit jaar. Op deze pagina's weer een bijdrage over de waarde van schijnbaar kleine dingen. Meer bijdragen blijven welkom!

Maar aan de oven besteedden we een pak lucifers. De oven zucht en wij zuchten mee.

„Dan in de koekenpan,” zegt de 'uitvinder' met een stralend gezicht. En zo geschiedde. Even met een wc-papiertje de pan ingeolied en ondertussen zette de schijver zijn naam in het deeg: *Manuel*. De tekenaar maakte er nog gauw wat bloemetjes van zonnepitten omheen, terwijl ik naar een goed afsluitend deksel zocht. Een natte handdoek er overheen en de avonturier mag het vuur aansteken. De vlamverdeler eronder en op een heel laag pitje test het brood ons geduld uit.

Glanzende ogen

Gisteren had de kaarsenmaker van restjes kaarsen en de afgeknippte lange pitten van de *Alladin-kaarsen* nieuwe kaarsjes gemaakt. We vouwden rose-rode bloemen van crêpepapier en het uur was om voor we er erg in hadden. Toen mochten we bij de romantikus aan de versierde tafel. We keken naar de taart van de warme bakker en we zagen de lichtjes van de kaarsen weerspiegeld in elkaars glanzende ogen. We gaven elkaar een hand en de dichter citeerde uit andermans werk:

„God gaf het graan, de boer zaait het de zon doet het rijpen, de maaier maait het De molenaar maait het, de bakker bakt er brood van

Heilige God, geef dat het ons tot voedsel strekken kan.”

Nu hoop ik dat hij ook nog eens bedenkt om 'huisvrouw' te worden.

Stichting Kleinschalig Helpen, Leeuwenbergweg 22, 7371 AL Loenen. Telefoon 05765-1338.

Alladin-kaarsen, De Hobbitstee, van Zijlweg 3, 8351 HW Waperveen. Telefoon 05213-324 of 328.

Het gedicht komt uit Meta van IJzer: Spreuken voor moeders en kinderen. Uitgeverij Christoffor.

Sparen en toch geven

5 december: ook een beetje feest voor het milieu

Sinterklaas vieren en toch het milieu ontzien. Het lijkt nog ver weg, maar voor je het weet ligt het probleem weer levensgroot op tafel. Hoe kom ik als gelegenhedsgoedheiligvrouw of -man aan geschenken, die mijn dierbaren niet de volgende dag alweer in de afvalcontainer kliepen en die niet meedoen aan de algemene spijlucht op die gedenkwaardige avond?

Kees Bakker

Om alvast een beetje in de sfeer te komen nam ik een kijkje in *De Hoorn*, een gezellige, milieuvriendelijke winkel van sinkel in het hartje van Leiden.

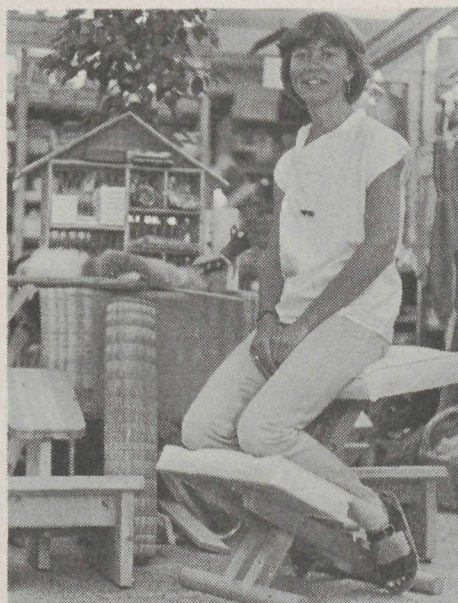
„Dit is ook een leuk dingetje”, zegt *Nellie Smeenk-Enserink* die vandaag samen met *Karien de Schipper* de winkel doet. Ze haalt een ventilator tevoorschijn. De propeller werkt op zonne-energie. In het algemeen zijn Karien en Nellie niet zo weg van de toepassing van zonnecellen. Het is nogal prijzig en vaak heb je er nikkel-cadmium batterijen bij nodig. Die batterijen zijn wel oplaadbaar, maar uiteindelijk belanden ze natuurlijk toch in het milieu. De ventilator (prijs f 265,-) is een uitzondering, omdat deze de electriciteit direct verbruikt.

Een andere witte raaf is de klok. De zonnecellen zijn handig verstopt in de decoratieve spiegel waarop de wijzers zijn gemonteerd. De klok kost een goede tweehonderd gulden, maar hij loopt, als je hem tenminste in het licht hangt, „als een trein”.

Aan mooie en nuttige dingen geen gebrek in *De Hoorn*. Wat denkt de Sint bijvoorbeeld van een fietskar? Karien en Nellie hebben er twee staan, een lichtgewicht uitvoering voor achter de sportfiets (prijs f 456) en een robuust model met een kunststoffen bak voor de weekend-boodschappen (prijs f 407,50). Wie met zo'n karretje niet uit de voeten kan, omdat hij zijn boodschappen wandelend doet, is misschien geholpen met de unieke *carry-seat*, een rijdende stoel (prijs f 295), waar zelfs een flinke zware koffer op past. In uitgeslapte toestand biedt het degelijk uitgevoerde vervoermiddel een comfortabele zit.

Klapstuk

Het klapstuk op zitgebied in de Leidse milieuwinkel is de kniestoel. Het ingenieuze zitmeubel is voorzien van twee zittingen, één voor het zitvlak en één voor de knieën. Je zit als vanzelf mooi rechtop, wat goed is voor je rug en ook prettig aan de maaltijd, omdat je buik niet zo

■ Karien de Schipper demonstreert de kniestoel.

verfrommeld wordt. De stoel is in mooi zwaar hout uitgevoerd en verkrijgbaar in een vaste (prijs f 300) en een verstelbare variant (prijs f 350).

Degelijke waren hebben hun prijs, daar is niets aan te doen. Het lijkt er daarom op, dat je het als alternatieve Sint niet in de hoeveelheid moet zoeken, maar in de kwaliteit. Toch, moeten handige dingen zo duur zijn of hebben Karien en Nellie ook iets voordeligers in huis?

„Wat dacht je van deze waterbesparende douche?” Het principe van de kop is, dat het water er niet in straaltjes, maar verneveld uitkomt. Je wast je in een soort waterdamp en je bespaart zo maar liefst dertig procent. De kop is eenvoudig te monteren: je schroeft de oude af en de nieuwe erop. „Hier in Leiden lukt dat niet”, vertelt Nellie. Het water in de sleutelstad is erg hard. De kalk in het leidingwater kit de kop zo stevig aan de houder vast, dat je beter de kop samen met de houder kunt vervangen. Het kopje kost f 32,50. Neem je er ook de houder bij, dan ben je 40 gulden kwijt.

Keurig knopje

Wie echt water wil besparen, moet iets aan de wc doen. Dat kan bijvoorbeeld met een keurig wit knopje, dat je, aldus de gebruiksaanwijzing, in 25 seconden gemonoteerd hebt. Het kan dus zonder bezwaar nog op sinterklaasavond met zijn nuttige werk beginnen. De knop past alleen op stortbakken van het merk *Sphinx*, maar toevallig komen daar ook de meeste van die bakken vandaan. Als je aan de knop trekt, stroomt de gewone zeven tot acht liter door de pot. Geef je er alleen maar een duw op, dan blijft het bij twee liter, genoeg om een plasje het riool in te spoelen.

De zuinigheidsknop (prijs f 24,95), die volop mogelijkheden biedt voor humoristische sinterklaaspoëzie, bespaart zeventig procent op het wc-water en maar liefst twintig procent op het totale huishoudelijke waterverbruik. Een slok op een borrel dus. „Als we hier in Leiden tien procent op het water besparen”, rekent Nellie voor, „dan zou het nieuwe waterwingebied *Berkheide* niet in gebruik hoeven te worden genomen”. Landelijk gezien zou de uitbreiding van de waterwinning met 175 miljard liter, die volgens de vereniging van waterleidingbedrijven *Vewin* de komende tien jaar gerealiseerd moet worden, grotendeels achterwege kunnen blijven, als alle sinterklazen van Nederland de knop in hun programma opnemen.

Muisvriendelijke val

Ligt er nu tenslotte in de schappen van *De Hoorn* niet ook iets heel kleins, iets van een gulden of zes bijvoorbeeld, waarmee je op het heerlijk avondje toch aardig uit de bus komt? Nellie houdt een halfdoorzichtig plastic doosje op. Het kost op de kop af f 5,95 en het is een muizeval. Als het muisje naar binnen loopt, valt het deurtje dicht. Als je het geschrokken schepseltje buiten zijn vrijheid hergeven hebt, kun je het neerzetten voor de volgende. Of het milieuvriendelijk is? Het is in elk geval muisvriendelijk. Het muisje zegt immers als het gevangen wordt geen krak, maar hooguit piep. Als voer adviseert Nellie een lik pindakaas. Eigenlijk zou je er ook een paar muizekeutels in moeten leggen: om een huismuis zo ver te krijgen, dat hij erin stapt moet de geur van nieuwheid eraf. Maar dat probleem kan uiteraard ook met een muis van marsepein worden opgelost.

Ruw behaard, wrattig, bitter en toch lekker...

Kwekerij Xotus maakt werk van buitenissige gewassen

Xotus begon ruim vier jaar geleden als werkgelegenheidsproject voor jongeren uit de minderheden met de teelt van exotische gewassen. Intussen is het uitgegroeid tot een flink bedrijf met 22 werknemers, vier hektare kassen en half zoveel aan volle grond. Een echt bedrijf, maar ook een groot experiment. Een bezoek aan een proeftuin voor multikulturele samenwerking en een stukje strijd tegen de armoede.

Kees Bakker

In de winkel annex koffieruimte van kwekerij Xotus hangt nog een rustige ochtendsfeer. Op de tonen van een exotisch achtergrondmuziekje scharrelen de eerste klanten langs de bakken met groente en fruit en vinden de eerste gebakken bananen hun weg naar de consument. Directeur *Gertjan Jansen* wijst naar een van de bakken. „In die bittere komkommer daar zit vier jaar veredelingsonderzoek.” Er komt nogal wat voor kijken eer een tropisch gewas ook op Hollandse bodem gedijt. „Nee, domweg overzetten gaat niet.”

Zoals Robin Hood

Gertjan Jansen gelooft erg in een bedrijfsmatige aanpak. „Het lijkt kapitalistisch, maar het is een formule om te overleven.”

■ **Gertjan Jansen:** „Holland is de groenteleverancier van Europa. Wij moeten daarin mee.”

Zaken doen is een manier om in de magere jaren tachtig toch je linkse idealen in praktijk te brengen en het biedt arme mensen de mogelijkheid om te overleven. Je kunt, betoogt hij, heel goed aan politiek doen door geld te verdienen, als je dat geld maar goed besteedt. Jansen trekt de vergelijking met *Robin Hood*. Xotus is, vindt hij, een moderne variant van die oude volksheid. „Als ik zie dat mensen door hier iets bij te verdienen voor het eerst in tien jaar op vakantie kunnen, dan heb ik mijn heitje voor een karweitje weer gedaan.”

Voor dat heitje moet ondertussen stevig geploeterd worden. De tuinderij is een hard bedrijf. „Weken van zeventig uur zijn ons niet onbekend,” vertelt Gertjan Jansen, „je moet de planten ook in het weekend water geven.”

In de gewone tuinderij speelt de goedkope gezinsarbeid in dat verband een grote rol. Op een bedrijf als Xotus kan dat niet. Maar ook los van de speciale situatie in de

tuinbouw zou Jansen het gewenst vinden als werkgelegenheidsprojecten op het gebied van de beloning wat meer armslag kregen: je moet niet net doen of het gewone bedrijven zijn.

Veel warmte

De teelt van uitheemse gewassen vraagt veel warmte. Je moet er nogal voor stoken. Komt er behalve aardgas ook veel gif bij kijken? Bij Xotus ligt, vertelt Gertjan Jansen, de nadruk op het scheppen van werk en minder op de gifvrije teelt. „Je moet niet teveel experimenten op elkaar stapelen.”

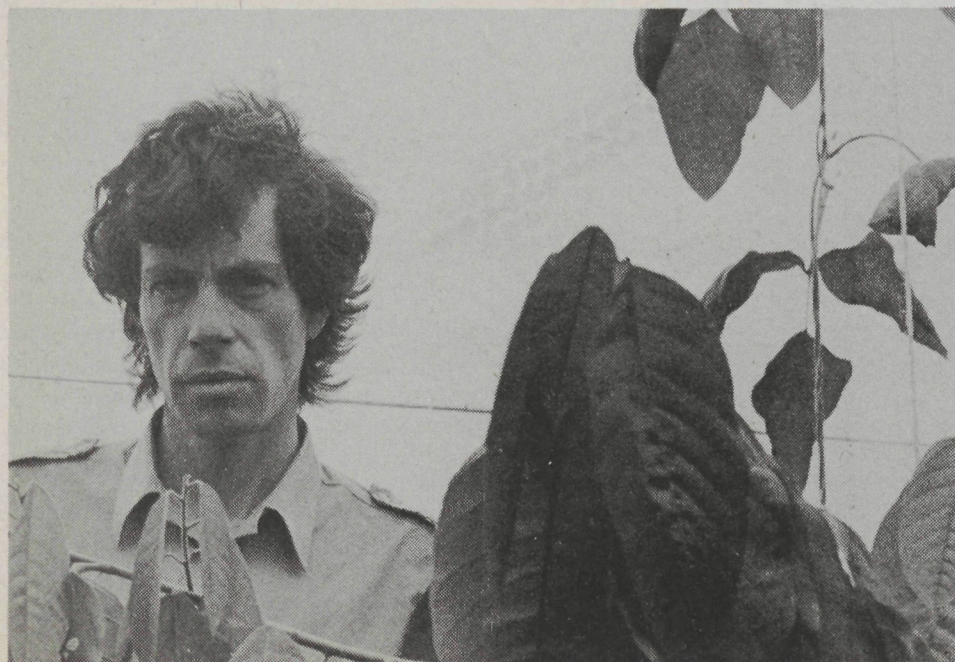
Toch probeert Xotus, zoals hij diplomatiek zegt, „zo ecologisch mogelijk” te werken. Dat moet ook wel, niet alleen vanwege het milieu, maar ook om de klanten. „Het publiek wil het graag zo schoon mogelijk, zeker buitenlandse mensen zijn daar heel kritisch op.” Voor de zaden, die Xotus in de handel brengt, geldt wel dat ze niet bewerkt zijn met ontsmettingsmiddelen.

Bij Xotus zijn kopers, maar ook kijkers welkom. Belangrijkste bezienswaardigheid is de kultuurtuin, waar een enorme verscheidenheid aan tropische gewassen is bijeengebracht. Het is een tuin waar de één weemoedig halfvergeten groenten van vroeger herkent, terwijl de ander juist van de ene verbazing in de andere valt om al het onbekende lekkers.

Je vindt er het Thaise keukenkruid *Maenglak* naast de venkel. Of op zijn Indonesisch *Adas Landi*. Er staat cacao, maar ook Chinese bieslook en je maakt er kennis met de merkwaardige *sopropro*, een ruw behaarde, wrattige en verschrikkelijk bittere komkommer, die toch lekker is. Net zo interessant is wat je zo een twee drie niet ziet: in de kultuurtuin loopt een experiment om de bestrijding met alleen biologische middelen te doen.

'Gigantisch gat'

Die verbaasde Nederlandse bezoeker wordt, vertelt Gertjan Jansen, bij Xotus een almaar gewonere verschijning. De belangstelling voor het exotische neemt toe. Xotus begon vier jaar geleden met de teelt van Surinaamse groenten. Later kwamen daar de Chinese en Indische groenten bij, wat een „gigantisch gat in de markt” bleek te zijn. Intussen is het assortiment verder uitgebreid met gewassen uit Turkije, Viet-

■ In de kultuurtuin bloeit de Chinese courgette.

nam en Laos. Ruim een derde van de produktie wordt elders in Europa afgezet. „Als Holland de groenteverancier van Europa is, dan moeten wij daarin mee”, licht Jansen de achterliggende filosofie toe.

Behalve groente en fruit verkoopt Xotus van veertig tropische gewassen zaad. De jongste tak van bedrijf is de verkoop van pootgoed en plantjes aan tuinders en particulieren. Een mapje met teeltaanwijzingen en een boekje over het telen van exotische gewassen helpen de doe-het-zelver op weg. Uit die papieren blijkt dat heel wat van de door Xotus aangeboden zaden in de volle grond of in een eenvoudige platte bak tot wasdom te brengen zijn. Zo kan dus het experiment waar Xotus nog niet zo aan toekomt, in eigen beheer toch plaatsvinden: de teelt van exotische gewassen zonder gas en zonder gif.

Kwekerij Xotus, Spoorlaan 15, Leidschendam. Telefoon: 01731-8141.

Kaart doet wonderen

Wie zonder geld op zak een nieuwe fiets wil kopen, kan dat doen met de nieuwe *Fiets Service Kaart*. De kaart is geïntroduceerd door de uitgeverij *Fiets* en de Rotterdamse financieringsmaatschappij *Deltafin*. Houders van deze credit card kunnen maximaal vijfduizend gulden krediet krijgen. De kaart biedt ook mogelijkheden tot gespreide betaling. Fietsers, die de service kaart trekken, kunnen bovendien korting krijgen op onder meer fietsvakanties en verzekeringen. De kaart doet deze wonderen uiteraard alleen bij de aangesloten bedrijven.

en mogelijkheden

Zoekt u mensen om samen iets te gaan doen? Een woongroep vormen, werken in de tuin of samen op vakantie? Stuur een bericht van maximaal 50 woorden naar Mensen en mogelijkheden, De Kleine Aarde, Postbus 151, 5280 AD Boxtel. Een gratis service, uitsluitend voor donateurs. Stuur uw bericht voor het Winternummer vóór 1 november in!

Welke Nieuwetijdsvrouw wil regelmatig Reiki-metamorfse, voetreflexologie en/of I tjing met mij -vrouw- uitwisselen? Omgeving Schagen, Medemblik, Hoorn, Wieringermeer. Tel. 02276-212.

Jongeman geeft sinds geruime tijd gevoelige ONTSPANNINGSMASSAGE aan volwassenen. Ik zou dat ook graag geven aan kinderen vanaf 8 jaar, uitsluitend in het bijzijn van de ouders, géén seks. bedoelingen. Brieven graag naar Postbus 547, 5550 AM Valkenswaard.

Veg. en niet-rokende mensen gezocht om in Arnhem een New Age centrum te beginnen. Tel. 085-422280, Rob.

Man (38) met zoon (14), optimistisch en eerlijk karakter, sportief en job op acad. nivo, wil de stap wagen naar ekologisch fruitbedrijf in Z-Limburg (of Belg. grensgebied). Welke vlotte meid/vrouw, evt. met kind past daarbij en wil meedoen. Brieven (foto'tje?) onder nr. RA-6601-MM t.n.v. De Kleine Aarde, Postbus 151, 5280 AD Boxtel.

Af te halen BOSMAN-WINDMOLEN. Moet wel gerepareerd. Balk, Koewijzend 20, 1695 CG Blokker. tel. 02290-62209.

Welk meisje wil meehelpen en een jaar meedraaien in een Duits-Nederlands gezin met drie kinderen en een hulpbehoevende oma. Biologisch koken is belangrijk. Wij wonen op een prachtig gelegen boerderij in Beieren. Kost en inwoning en DM 300,- zakgeld. Reacties naar Lidy Jacobs, Kapfham 8, 8391 Thyrnau BRD. Tel. 0949-8501-1087.

Gezocht: woonruimte voor 1 mens, liefst in een woongroep met ook oudere mensen, ergens buiten waar hond welkom is en een plekje voor moestuin beschikbaar. Stuur tips of aanb. naar Anne, Pb. 18214, 1001 MJ Amsterdam.

Rustige biologische (moes)tuinfreak 45 jr. wil graag zijn (groene) hart 700m. delen met maatje (vr). Louter en gewoon om 't samen te doen. Utrecht 030-894269.

Ik (40 jr) zoek compagnon op biologiese boerderij (gelegen ca. 7 km ZW van Leeuwarden aan de Zwette) met koeien, melkverwerking, kleine kamping en beetje groenteteelt. Jochum Rijpma, 54, Beers (Fr). tel. 05106-485.

Ik ga op reis naar het zuiden en zoek mogelijkheden om onderweg te werken (bouwen, tuinieren etc.) Wie heeft mogelijkheid of adressen (ook van leefgemeenschappen) in Zuid-Frankrijk, Italië, Spanje en Portugal), werken tegen kost en inwoning en eventueel vergoeding. Iedere reactie wordt beantwoord. H. Veerkamp. v. Limburg Stirumlaan 17, 3904 HC Veenendaal. tel. 08385-12682

Welke woongroep of woon-werkgemeenschap met kinderen heeft plaats voor vrouw (34) en kind (4)? Ik werk heel graag in de (biologische) moestuin, maar heb ook belangstelling voor ander mens- en milieuvriendelijk werk. Graag reacties onder nr. RA-6603-MM t.n.v. De Kleine Aarde, Postbus 151, 5280 AD Boxtel.

Wij (Riet en Jacques) zoeken enkele mensen om gezamenlijk woonruimte te kopen in buitengebied. Doel is mens- en milieuvriendelijk te leven in woongroep-vorm. Tel. 080-232959.

Wij zouden graag in het Nederlands Limburg, een onrendabele boerderij willen (mede-)bewonen en in kleinschalig ambachtelijke, B.D.-agrarische en sociale zin rendabel maken. Wie helpt ons aan zo een te beschutten object en wil ons financieel/materieel of in natura steunen. Reacties aan Ina en Henk tel. 09-32.41.795377.

Eénoudercamping in Frankrijk (Lot) zoekt medewerker, liefst met kind (6-12 jaar). Inlichtingen: Puck Gurowitsch, La Ribayronne, 46300 Fajoles, Frankrijk. Telefoon 65.37.64.74.

In Het Rondeel is het altijd herfst met wind en regen

Nutteloos bolwerk werd thuishonk voor uitheemse paddestoelen

Het Rondeel maakte in zijn tijd deel uit van de verdedigingswerken van Nijmegen. In die tijd al moeten tegen de wanden en zolderingen de schimmels welig hebben getierd. Maar wat toen hooguit een lastige bijzaak was, is nu de zaak waar het om draait. In Het Rondeel wordt een bonte verscheidenheid aan paddestoelen gekweekt.

Kees Bakker

Het geveltje is amper een eeuw oud. Maar ga je door de zware, met smeedijzer beslagen deuren naar binnen, dan stap je zo de zestiende eeuw binnen. Een vochtige, gewelfde gang leidt, dwars door een meterdikke muur naar een indrukwekkend vestingwerk.

Buskruit

De vestingtoren was in zijn tijd wat je noemt modern. Schoorsteenachtige gaten zorgden voor de afvoer van de dampen van het toen nog maar pas uitgevonden buskruit en de muren waren bestand tegen door datzelfde kruit aangedreven kogels. „Een echte belegering heeft Nijmegen nooit meegemaakt”, vertelt John Verheyden, „dus wat dat betreft is het een beetje zonde.”

Zonder ooit nut te hebben gehad werd de Nijmeegse stadsmuur in de vorige eeuw afgebroken. Maar Het Rondeel lieten de slopers staan. En daaraan is het te danken dat de huidige gebruikers nu toch de vruchten van de militaire verspilling uit die lang vervlogen tijd plukken. De toren biedt onbedoeld ideale omstandigheden voor de teelt van paddestoelen.

De paddestoelenkwekerij annex museum Het Rondeel is, zoals John Verheyden vertelt, 'het vlaggeschip' van de vijf jaar geleden opgerichte stichting *Onderwijs en Milieu*. „Nijmegen is de enige grote stad die niets doet aan milieu-educatie.” Dat komt omdat Nijmegen arm is. De helft van de bevolking leeft van een minimuminkomen en een op de zes mensen is werkloos. „Dat gaat ten koste van de stadskultuur.” Met hun project, waarin ze milieuvorlichting combineren met het kweken van paddestoelen en met het daarbij behorende onderzoek, willen de mensen van Onderwijs en Milieu in die leemte voorzien. Ze zijn met zijn vijven. Daaronder twee werkloze biologie-leraren, van wie eentje de paddestoelenteelt van thuis heeft meekregen. John studeerde filosofie en raakte „via het voetballen” bij het project

betrokken. Hij zorgt voor de tentoonstellingen.

Beschimmelde klonten

Op de bovenverdieping is juist zo'n tentoonstelling aan de gang. Foto's laten zien wat er zoal kan beschimmelen en hoe mooi en toch griezelig het er dan uitziet. Op één ervan in kleur de gevreesde huiszwam.

„De grootste vijand van de timmerman”, heeft John erbij gezet, want hij groeit op hout en is „praktisch niet te vernietigen”. In een emmer staan twee boompjes. Toen John het onderschrift maakte was het rechterboompje nog gezond, maar intussen zijn ze alletwee dood, het slachtoffer van een nieuwe schimmel, de *Spheropsis sapinea*.

Aan de tentoonstelling vast is een klein winkeltje. Je kunt er, in een decoratieve pot, de prachtige gele oesterzwam kopen. Maar er liggen ook kweekpakketten, een soort beschimmelde klonten, waar thuis aan alle kanten de paddestoelen uitkomen. Leuk voor de doe-het-zelvers onder de paddestoelenliefhebbers. Volgens John zijn ze ook heel geschikt voor de biologielles, omdat paddestoelen heel snel groeien. Je ziet het als klas voor je ogen gebeuren. De kwekerij is door de toetsingskommissie

■ De achteringang van Het Rondeel. Buiten schijnt de zon, binnen is het donker, nat en winderig.

toegelaten. Dat betekent dat John en zijn collega's er met behoud van uitkering mogen werken. Er zijn wat dat betreft geen problemen, al is niemand enthousiast over het verschijnsel toetsing. „We doen werk dat de gemeente eigenlijk zou moeten doen. En dan moet je je ook nog laten keuren...”

Goede raad

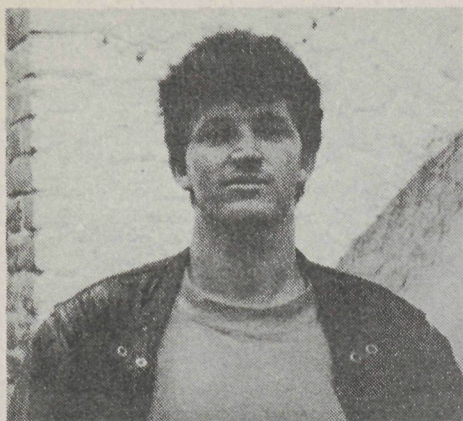
Intussen is er van de kant van kwekers nogal wat vraag naar de vakkennis die in de oude Nijmeegse vestingtoren is verzameld. Nu de champignon gemeengoed is geworden en een belangrijke toeneming van de verkoop, althans in het binnenland, niet meer te verwachten is, hoopt de bedrijfstak door middel van de introductie van nieuwe soorten paddestoelen de afzet te kunnen vergroten.

„Tot nu toe hebben we onze kennis gratis weggegeven,” vertelt John Verheyden. In Het Rondeel is dat nu in discussie. Zou het niet verstandiger zijn om geld voor goede raad te vragen en bijvoorbeeld in de richting van professionele consultancy te gaan? Zo komt zoals wel meer projecten met een ideëel doel ook Het Rondeel voor de vraag te staan of en zo ja welke rol de kommersie in verband met de doelstelling kan spelen.

John voelt meer voor raadgeving in een andere richting. Als voorbeeld noemt hij een poging van een ontwikkelingswerker om met kennis en deskundigheid uit Nijmegen in Guinee-Bissau een paddestoelenkwekerij op te zetten. De paddestoel zou, denkt John, weleens heel geschikt kunnen blijken voor ontwikkelingslanden. „Hoewel het geen echte vleesvervanger is, zit er toch veel meer eiwit in dan in groente.” Voor de kweek heb je geen grond nodig, dus ook landloze boeren kunnen zich ermee bezighouden. Het enige wat beschikbaar moet zijn is wat plantafval en, natuurlijk, vocht. Het uitbouwen van de adviesfunctie in deze richting zou, aldus John, goed passen bij de ideële doelstelling van de kwekerij.

Tuinslang

De teelt van paddestoelen gebeurt in een afzonderlijke ruimte. Je moet er vele meters diep een kronkelende en uitgesleten trap voor af. „We imiteren hier de herfst”, vertelt John, „kompleet met regen en wind.”

■ **John Verheyden:** „De paddestoel kan heel geschikt zijn voor ontwikkelingslanden”.

De regen komt uit een tuinslang en de wind, die John voor de visite even afzet, wordt met een propellor opgewekt. Bij elkaar precies wat schimmels ertoe brengt om zich aan de oppervlakte te vertonen en daar de gedaante van paddestoelen aan te nemen. Voor het zover is, moet het echter eerst zomer geweest zijn. Voor dat jaargetijde is een apart kamertje ingericht. De schimmels doorgroeien daar hun voedingsbodem.

De teelt van paddestoelen kan heel schoon gebeuren. Chemische bestrijdingsmiddelen zijn eerder een last dan een gemak. Vorig jaar mislukten zelfs de gele oesterzwammen bij verschillende telers als gevolg van het landbouwgif in het stro, dat als voedingsbodem voor deze schimmels dient. Bij Het Rondeel staat die gele zwam, in het wild alleen in Mongolië te vinden, er fleurig bij. „Je kunt ze rauw eten”, moedigt John aan, „probeer maar eens.” Hij weet uit ervaring dat sommige bezoekers bij de kennismaking met een nieuwe paddestoel een duwtje nodig hebben. „Een beetje meloenachtig, vind je niet?”

Heksen en duivels

De topper van de verzameling is de *shiitake*. „De lekkerste van allemaal, maar ook de duurste.” In Japan is deze paddestoel net zo populair als de champignon bij ons, maar hier te lande wordt hij nog maar op twee bedrijven gekweekt.

De paddestoel lijkt nog steeds een beetje gebukt te gaan onder een last uit het verleden, toen de mensen aan de dingen om hen heen nog bovennatuurlijke eigenschappen toekenden. Ze dachten nog niet wetenschappelijk maar mythologisch en brachten paddestoelen in verband met heksen en duivels, legt filosoof John Verheyden uit.

In werkelijkheid zijn er van de honderdduizend verschillende soorten schimmels maar tweeduizend gevaarlijk giftig. Maar liefst honderd soorten zijn te eten. „De helft daarvan is uitgesproken lekker.”

Het Rondeel, Parkweg 65, Nijmegen. Telefoon: 080- 241378. Op zondagmiddag open voor het publiek. Groepen op afspraak.

Paddestoelen doen het ook zonder

Wie wel eens in een bos is geweest zal het onmiddellijk bevestigen: paddestoelen doen het ook zonder gif. Dat komt doordat in zo'n bos niet alleen paddestoelen groeien. Er groeit en bloeit van alles door elkaar.

In de kwekerij is dat anders. „Een keer kweken is geen probleem en twee keer ook niet,” zegt *Jan Kersten* van de Nijmeegse paddestoelentoren, „Maar als je het jaar in jaar uit doet, wordt de besmettingsdruk steeds hoger.”

De tijd dat de kwekers er met 'paardemiddelen' tegenaan gingen is volgens Kersten wel voorbij. De vliegjes die in deze teelt veel last veroorzaken, worden nu met snel afbreekbare middelen bestreden. Een ander probleem zijn de 'bakterievlekken', die op de mooie witte champignon een donkere smet werpen.

De vlekken kunnen geen kwaad, beïnvloeden ook de smaak niet, maar de paddestoel 'ziet niet meer uit'. Om dat te voorkomen gebruiken de kwekers 'heel lichte' chloorconcentraties. „Goede kwekers gebruiken weinig en werken erg hygiënisch.” Het bestrijden van schimmels met chemische middelen kan ook moeilijk, omdat die middelen ook de champignon in zijn groei remmen, vertelt Kersten.

Er zijn wel kwekers geweest, die geprobeerd hebben om met vruchtwisseling de besmettingsdruk te verminderen. Asperges of witlof zijn daarvoor op zich heel geschikte produkten. Maar de champignonkwekerij is voor deze aanpak toch te specialistisch gebleken.

Champignons worden geteeld op een kompost van paardemest. Bij de vervaardiging van die kompost komt 'nogal wat' ammoniak vrij. Maar dit probleem lijkt dicht bij een oplossing. In Milsbeek draait een proeffabriek, waar de ammoniak wordt opgevangen en verwerkt.

Van de Hollandse champignon is weleens gezegd, dat hij te waterig is. „Kwekers willen zo snel mogelijk zoveel mogelijk kilo's,” bevestigt Jan Kersten. Flink water geven, ook vlak voor de oogst nog even, helpt daarbij. Maar Kersten heeft ook het idee dat de oudere rassen dat niet zo hadden. Ook de teelt in grotten levert vaak een steviger paddestoel op. „Als je hem bakt blijft er meer van over.”

Volgens *Ton Huijbers* van de champignonkwekerij *Oberon* in Heesch is het heel goed mogelijk om helemaal zonder bestrijdingsmiddelen te werken. Huijbers zelf werkt ekologisch. Hij verkoopt zijn paddestoelen met het Ekomerk. Om de besmettingskans laag te houden werkt Huijbers alleen met de beste grondstoffen en houdt hij de teeltcyclus zo kort mogelijk. Een voordeel van de champignonteelt is, vindt hij, „dat je steeds opnieuw kunt beginnen.”

„Een fruitteler kan dat niet, die moet met dezelfde stammetjes verder.”

Om die reden is hij ook niet zo weg van de teelt in grotten. „Een grot is haast niet te ontsmetten. Bovendien moeten ze fors worden bijgestookt.”

The Farm naar nieuwe toekomst

Hippie-tijdperk voorbij in Amerikaanse leefgemeenschap

Zeventien jaar geleden trokken ze uit San Francisco naar het beloofde land, dat ze The Farm noemden. Nu leeft Flower Power alleen nog in de nostalgische verhalen over vroeger. Toch blijven de bewoners ervan overtuigd dat veel van de oude idealen wél mogelijk zijn. Een nieuw begin?

Huub Neys

De geschiedenis en het ontstaan van The Farm sprak velen tot de verbeelding. *Steven Gaskin*, een spirituele leraar uit San Francisco, leidde in 1971 een karavaan van driehonderd van zijn leerlingen in oude autobussen naar een nieuw land. Daar zouden ze de idealen van de jaren zestig omzetten in daden.

The Farm werd het paradepaardje van de hippie-beweging. Veertienhonderd geweldloze vegetariërs woonden en werkten er in een succesvolle leefgemeenschap, zonder dat er onderling geld aan te pas kwam.

Ze maakten wereldnaam met hun thuisbevellingen, hun ontwikkelingsprogramma 'Plenty', gratis ambulancedienst in een

wijk van New York City en de toernees van hun rockband.

Maar veel van het succes bleek uiterlijke schijn. Financiële problemen en interne conflicten maakten in 1983 een grote ommezwaai noodzakelijk. Sindsdien moet iedereen voor zichzelf zorgen. Veel gemeenschappelijks ging verloren.

Maar ondanks verwijten, teleurstellingen en vertrekkende leden, is er voldoende over voor een nieuw begin.

Jerks en freaks ongewenst

The Farm ligt even buiten het kleine *Summertown* in de zuidelijke staat Tennessee. Het is zoeken, want er verwijzen geen borden naar The Farm.

Bij de toegangspoort tref ik *Cynthia Pates*. Zij is één van de weinige bewoners die loon krijgt uit de pot van de 'interne belastingen'. Voor zeventienduizend dollar per jaar

ontvangt zij bezoekers, maakt hen wegwijs, beantwoordt zij de telefoon en speelt de rol van portier.

De tijd die overblijft besteedt ze aan haar eigen zaak: een 'Tempeh-starter'-verzendbedrijf. Zij kweekt Tempeh-schimmel en stuurt die met handleiding en al naar klanten in de hele wereld.

Zij zette haar zaak zelf op. Dankzij het bedrijf heeft zij samen met haar man voldoende inkomen voor hun gezin met twee kinderen.

Cynthia Pates is midden dertig, heeft kort blond haar en draagt een heel warme jas. Ze vindt het voor die paar bezoekers per week niet de moeite waard om de kachel aan te doen. De keren dat ik met haar sta te praten kleum ik langzaam weg. De winter is nog niet voorbij.

Als we arriveren heeft Cynthia het erg druk met een 'jerk', een mafketel, die voor de tweede keer het terrein probeert op te komen. Hij valt mensen lastig, vertelt ze later. Zij krijgt vaker te maken met *freaks*. Als portier heeft zij daarin een verantwoordelijke taak. The Farm is een open

■ De winkel met daarachter de koepel

dorp, niemand doet iets op slot. Iemand die eenmaal binnen de poort is, kan zó overal binnenlopen.

Alle vooroordelen bevestigd

Ik mag kiezen: voor drie dollar een kampeerplaats zonder voorzieningen of voor tien dollar een hut, die een zekere *Deborah* verhuurt. Het vriest 's nachts en in de hut is een kachel. Dat geeft de doorslag. De bijna zevenhonderd hektaren van The Farm bestaan vooral uit bos. De weg naar de huizen is bedekt met klei en stenen. Je komt langs het kampeerterrein, appelboomgaard en paardenwei, waarna enkele kantoren opdoemen. Verderop zijn wat werkplaatsen.

De laatste kilometer, waar de weg zich vertakt in vijf kleinere, ligt helemaal in het bos. Hier is het centrum van The Farm. Het is winter, dus ik kan heel wat huizen tussen de bomen zien. 's Zomers moeten die helemaal onzichtbaar zijn.

Er staan roestige bussen langs de weg. Overal ligt rotzooi. Ik zie een kas waarvan alle ruiten zijn ingegoooid.

Deborah wijst mij de hut. 'Het hok', zou ik moeten zeggen. Als ik de drempel over stap, realiseer ik me waarom Deborah niet meegaat naar binnen. Niets om te koken, een koelkast die niet werkt, geen stromend water, de wind die door de kapotte plastic ramen waait, een komposttoilet dat een stuk van de hut af ligt en geen licht heeft. Alle vooroordelen over hippies worden bevestigd. Onzakelijk, weinig praktisch, rommelig.

Niet voor het geld

De volgende dag bezoek ik de winkel. Die ziet er van binnen redelijk gezellig uit. Hij heeft een grondige opknappbeurt nodig, maar er hangen leuke gekleurde T-shirts aan de muur. Alles ligt er verzorgd bij. Er zijn veel prikborden, een leeshoek, een tafel waar de kinderen graag schaak spelen. Schaken blijkt een rage onder de farm-kinderen.

Ik zie maar weinig ekologische producten. „Die vinden de meeste mensen te duur,” legt winkelierster *Donna* uit. „Op The Farm produceren we alleen appels en tofu, dus we moeten verder alles inkopen.” Donna drijft de winkel samen met haar man *Taylor*. Zij hebben er lol in. „Voor het geld hoeven we het niet te doen. We halen hier maar een heel schraal inkomen. Voor de mensen uit Summertown is onze winkel te ver. Voor de mensen van The Farm is het meer een gemak. Ze kunnen ook naar de supermarkt in het dorp, die is goedkoper.”

Gemeenschapscentrum

Achter de winkel staat een knots van een stalen koepel te roesten in de regen. Het ziet eruit of het een leuk gebouw had kunnen worden. Donna vertelt dat de koepel oorspronkelijk een gemeenschapscentrum moest worden. Hij staat er al een paar jaar, omdat ze geen geld hebben om hem af te maken. Tot nu toe kostte hij zo'n 25

■ Er ligt veel rotzooi langs de weg

duizend dollar. „Zonde van het geld en het werk,” stelt ze spijtig vast. Momenteel fungeert de winkel als gemeenschapshuis. Hier wisselen de farm-bewoners de laatste nieuwtjes uit en hier hangen de discussiestukken aan de muur. Hoeveel mensen wonen er op The Farm, vraag ik. Er ontstaat verwarring. De klanten noemen verschillende aantallen, van negentig tot honderdvijftig. Uiteindelijk komen we uit op 87 volwassenen. Dat aantal neemt nog af, hoewel er ook nieuwe mensen bij komen. Hoeveel kinderen The Farm telt blijft in het vage, maar het moeten er meer zijn dan volwassenen. Donna zegt het jammer te vinden dat de mensen van The Farm zo weinig van elkaar weten. „Het enige echt gemeenschappelijke is nog de grond en de gebouwen. Verder is het ieder voor zich. Ik hoop dat er meer gemeenschapszin zal komen, anders vertrekken we hier.”

Het klimaat is verkild

Is dit dezelfde Farm van 1971, het mekka van de hippiebeweging waaraan jaarlijks duizenden mensen een bezoek brachten? De tijden zijn veranderd, bevestigt Cynthia, met wie ik later op de dag praat in het poortgebouw.

„Er komen nog maar een paar bezoekers per week. De meeste mensen die dat wilden hebben The Farm nu wel gezien. We zijn niet meer zo populair als toen. Het

klimaat is verkild. Je ziet ook bijna geen mensen meer liften. We leven in de jaren tachtig, *Flower Power* is voorbij.

In de zomer komen hier wat meer mensen. Soms vijf of zes per dag. We geven hen een rondleiding, ze kunnen een diaserie zien. Er is dan ook meer te doen: zwemmen, rondhangen in de zon.”

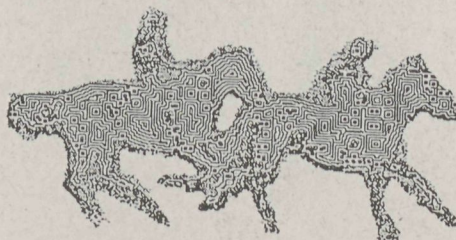
Haar ogen gaan glinsteren als ze begint over 'vroeger'. „We hadden 's zomers soms wel vijftig mensen per dag op bezoek. Iedereen was welkom en kreeg te eten. We woonden met dertig mensen in een huis. Daar kon altijd wel een slaapzak bij.

Het was de tijd van de gratis concerten van onze band, van de Europese toernee. Steven Gaskin kreeg de mensen overal enthousiast voor, hij was razend populair. Maar als de mensen thuis honger gaan lijden verandert er wat.”

...en het is gelukt

Cynthia vertelt over de moeilijke periode daarna. Een nieuw ingestelde Raad van Bestuur becijferde dat er een schuld was van driehonderd duizend dollar. Een paar jaar lang werkten de farm-bewoners keihard om dat tekort weg te werken. Toen dat niet lukte was een grondige reorganisatie de enige uitweg.

Vanaf 1983 moest elke bewoner voor zijn of haar eigen inkomen gaan zorgen. Een „enorme leegloop” was volgens Cynthia het gevolg. Wie zijn inkomen niet zelf kon verdienen vertrok. Degenen die bleven hechten aan het ideaal van een geldloze gemeenschap hielden het ook voor gezien. Terugdenkend spreekt ze over „een periode van heel veel teleurstelling, maar tegelijk van taai volhouden van degenen die bleven geloven in de oude idealen.” Cynthia: „En het is ons gelukt! In drie jaar betaalden we de oude schulden af. We verkochten wat bedrijven, er kwam wat geld binnen van nieuwe bewoners, die nu ieder

drieduizend dollar moeten inbrengen."

Veel bedrijvigheid

Het grootste deel van de inkomsten komt echter van de 'interne belastingen'. Elke bewoner betaalt 125 dollar per maand voor watervoorzieningen, wegenonderhoud en enkele personeelsleden, waaronder een dokter en een verpleegster.

De helft van de farm-bewoners heeft een baan buiten The Farm. De andere helft heeft een eigen bedrijf. Er is een tofu-fabriek, een kleren-kleur-werkplaats, een bakkerij, een school, een zonne-techniek bedrijf, een boekhandel en de *One World Trading Company*, die producten uit de Derde Wereld verkoopt. Ook de *National Rights Center*, een milieuorganisatie, houdt kantoor op het terrein. Twee bewoners werken daar.

Plenty, de ontwikkelingsorganisatie van The Farm draait nog steeds goed, maar verhuisde voor het grootste deel naar Californië.

Steven Gaskin, de inspirator van het eerste uur, woont nog steeds op het terrein. Ik kan hem niet te spreken krijgen: hij is op weg naar een lezing in het land.

Grotendeels nep

Cynthia: „Steven is nu gewoon één van de bewoners. Hij verdient de kost met schrijven en lezingen. Heel af en toe geeft hij nog een lezing hier op de wei en daar komen dan tien of twintig mensen naartoe. Voor de rest onderscheidt hij zich in niets van de anderen."

The Farm, begonnen als een speels experiment, is volwassen geworden. De harde werkelijkheid dwong tot een nieuwe oriëntatie. De toekomst ziet er hoopvol uit, maar is het niet jammer dat zo'n alternatieve samenleving, waar geld geen rol speelt, uiteindelijk onhaalbaar bleek? Een gesprek die avond met Deborah en haar man *Fred Weinischke* is ontnuchter-

■ De woning van Steve Gaskin

rend. „Ik denk dat de grootste fout in het begin was, dat we nooit hebben gezorgd dat er genoeg geld binnenkwam," zegt hij. „Honderdvijftig mensen werkten voor vijftienhonderd."

We praten over hun visie op de geschiedenis van The Farm.

„Weet je, heel die vegetarische toestand was gedeeltelijk nep. Naar buiten toe leek het allemaal fantastisch en ik zal ook nooit vergeten dat we intens genoten hebben. Maar dat is één kant."

Idealen, maar geen ervaring

„Officieel ging al het geld in een grote pot, maar er waren genoeg mensen die de stad ingingen voor een broodje vis of een Hamburger, zodra ze wat geld hadden. Als de bouwploeg ging werken en iemand ging eten halen, dan was dat *Coca-Cola* met patat. Als iemand met sinaasappelsap aankwam kon hij terug!

„We gebruikten geen zuivel, maar in de keuken lag wel altijd boter en witte suiker en nooit verse groente of fruit. Het was een saai dieet op tofu, bonen en granen. We hadden geen waterleiding, moesten steeds met emmers slepen. We hadden geen douches en sliepen met zes man op één kamer. Privacy bestond niet, je deelde alles. Maar we hadden veel lol!

„We waren studenten, hippies met mooie idealen, maar met weinig ervaring. Geld was steeds een probleem. We leefden teveel van donaties en erfenissen. Ik geloof niet dat we ooit uit de schulden zijn geweest, maar dat is moeilijk te zeggen. Er was geen boekhouding, alleen een geldkistje waar alles in en uit ging."

Animal Farm

„De nieuwe mensen stroomden naar binnen, de oude naar buiten. Wij leefden voor drie dollar per dag, terwijl onze band op toernee ging door Europa om te vertellen hoe goed we het hier hadden, dat we zelfs ontwikkelingshulp verleenden. Terwijl we zelf op een onderontwikkeld ni-

veau leefden!

„Ken je het boek van *George Orwell*: 'Animal Farm'. Dat is hier ook gebeurd. De dieren namen de boerderij over, maar opeens bleken sommige dieren belangrijker dan andere. Onze managers speelden grote sier en de werkers knapten het vuile werk op.

Maar bij ons zie je hoe het verder ging: er kwam weer een omwenteling. Alle dieren moeten nu voor zichzelf zorgen. We leerden een hoop over de menselijke natuur. Nu moeten we leren wie we zelf zijn en wat we kunnen."

Deborah blijft met heimwee terugdenken aan de tijd van weleer, vertelt ze. „Tijdens de wekelijkse bijeenkomsten waren soms achthonderd mensen aanwezig, terwijl er twee een probleem uitvochten. Nu hebben we niets meer als groep. Het wordt tijd dat dat verandert. De mensen wonen hier niet voor niets. Nog steeds is er een hechte onderlinge band. Vergelijk het met de wegen hier: de bezoeker ziet alleen de grote weg, maar achter elk huis lopen padjes, waarlangs je de anderen kunt bereiken."

Het IJsselmeer is vol

Het IJsselmeer is voller dan op het eerste gezicht lijkt. Er varen vissers en plezier-schippers rond, er wordt gezwommen en gesurft, wetenschappers verrichten er seismisch onderzoek, het leger houdt er schietoefeningen en tenslotte zit er ook nog vis. Al die drukte maakt het hoognodig, aldus de *Vereniging tot behoud van het IJsselmeer*, dat er een goed beheer komt van dit kwetsbare gebied. Op een paneel in het Enkhuizense Zuiderzeemuseum laat de vereniging zien wat er precies zou moeten gebeuren. Het paneel maakt deel uit van een speciale tentoonstelling over het IJsselmeer, die nog tot en met 2 oktober is te bezichtigen.

Bij de vereniging is ook een video te koop met daarop de film 'IJsselmeer, een kijk op water' van Jacques van der Noordt. De video kost f 35.-.

Vereniging tot behoud van het IJsselmeer, postbus 1, 1135 ZG Edam. Telefoon 02993-71351.

De Wonne

Wie eens van binnenuit wil meemaken hoe het in de Enschedese Woongemeenschap *De Wonne* toegaat, is daar in de herfstvakantie welkom. Je moet er natuurlijk niet tegen op zien om mee te helpen bij het ophalen en verwerken van afval en bij het werk in de tweedehands handel.

Informatie en opgave: Hans van de Woude, De Wonne, Noorderhagen 25, 7511 AK Enschede.

'Lucht verbindt ons allemaal'

Henk de Dreu kiest voor de schone ponywagen

Per auto opgehaald worden van de trein is altijd nogal wrang voor de bewust autoloze, maar opgehaald worden per ponywagen: da's feest. En als de pony Tilly heet en de koetsier Henk de Dreu is het zelfs kermis!

Mariëtte Meester

Henk de Dreu uit Kerk-Avezaath begon acht jaar geleden een klussenbedrijf. Na de middelbare school was het zijn bedoeling te gaan werken in ontwikkelingslanden, omdat hij meende dat in Nederland alles al op rolletjes liep. Hij ging daarom tropische cultuurtechniek studeren in Wageningen. Na ruim twee jaar kapte hij ermee. De studie bleek voor hem te theoretisch te zijn.

Inmiddels zag hij ook in dat die rolletjes in Nederland minder goed gesmeerd waren dan hij dacht. Dat inzicht leidde er toe dat hij in de biologisch- dynamische landbouw terecht kwam. Later volgden diverse banen. Uiteindelijk werd Henk klusjesman en haalde vakdiploma's. Zijn bedrijf 'Voor mekaar' draait prima.

Het bijzondere van De Dreu is niet alleen dat hij als credo heeft: „Liever repareren dan vernieuwen,” maar bovendien dat hij als transportmiddel de zwarte Shetlandpony Tilly en een platte houten wagen gebruikt. Hoewel je het Tilly niet aan zou zien -haar schofthoogte bedraagt slechts een meter- is ze als ze aan het werk is één brok vuurwerk. Op weg naar huis of naar een klant van wie ze weet dat het gazongras er lekker is, kan ze volgens haar baas wel een topsnelheid van 25 kilometer per uur halen.

Voor al in bochten en op hellingen waant de passagier zich in de achtbaan. Met een fanatisme waar grote paarden jaloers op zouden zijn rept de pittige furie haar korte beentjes, om even later rustig uren lang vastgebonden aan een putdeksel te staan wachten als Henk ergens een karwei opknapt.

Een wonder, zo'n paard.

Je kunt toch niet menen dat je een pony als serieus alternatief voor de auto ziet? Ben je een wereldvreemde romantikus?

Henk de Dreu: „In de maatschappij zoals die nu draait kun je niet in één keer zonder de auto. Dan zou er gelijk hongersnood zijn. Maar een heleboel dingen kunnen wél met het paard of de fiets. Ik moet eerlijk zeggen dat ik ook niet altijd met de pony naar m'n werk ga. Vorig jaar oktober kon ik een stichting die drie dagverblijven voor geestelijk gehandicapten beheert als klant krijgen. Eén van die dagverblijven is in Zaltbommel. Dat vind ik te ver om met de pony te doen. Ik heb toch geen „nee” tegen de stichting willen zeggen, en ga nu naar dat ene dagverblijf met de brombakfiets.

Tijd bepaalt de dingen niet

„Toch denk ik dat het in wezen wel zou kunnen, een maatschappij waarin paardkracht een belangrijke rol speelt. Duizenden jaren heeft de maatschappij toch zo gedraaid? Ik kan niet alle konsekwenties overzien. Materiële behoeftes moeten teruggedraaid worden met een bepaalde faktor. Mensen zeggen vaak: „Je kunt de klok niet terug zetten.” Ik antwoord dan: „Het is de tijd niet die de dingen bepaalt, het zijn wij.”

„Ik vind het jammer dat het paard en de

pony niet meer gezien worden als reële vervoermiddelen. Eigenlijk is het een wonder, zo'n paard. Kwa lichaamsbouw en kwa psyche is zo'n dier afgestemd op werken. Een feilloos geheugen voor routes, gewillig en gehoorzaam, leergierig, een enorme spierkracht: wat wil je nog meer?

„Ja, ik zie mijn pony als serieus alternatief, anders gebruikte ik haar niet. Een auto biedt tegeneggelijk verleidelijke voordelen. Toch hoop ik de koppigheid te kunnen blijven opbrengen om met de ponywagen door te gaan.”

Positief steentje

Terwijl Henk een paar krantefoto's laat zien om te illustreren dat je niet meer om de nadelen van auto's heen kunt -een morsdode boom op de Veluwe, een kind in een Chileense stad met een gasmasker op-, zegt hij: „Lucht is voedsel voor ons allemaal. Lucht gaat je hele lichaam door. Het komt in al je cellen, ook in die van planten en dieren. Het is iets dat ons allemaal verbindt. Het is een misdaad als je zoiets vervuilt. In feite doe je er alle andere levende wezens tekort mee. Schone lucht is gezamenlijk bezit. Ethisch kán het niet om dat te vernielen. Het besef dat je door de lucht te vervuilen je medemens onrecht aandoet is ver weg gezakt.

„In Griekenland moesten de examens afgelopen zomer verschoven worden vanwege de luchtvervuiling, die in combinatie met de hitte ademhalingsproblemen veroorzaakte. Het is onbegrijpelijk dat zo'n feit voor de mensen nog niet genoeg reden is om een andere kant op te gaan. Als iets heel erg is geworden zegt men: „Er is toch niks meer aan te doen.” En als het nog niet zo erg is zegt men: „Het valt wel mee.”

„Ik wil echter niet over anderen oordelen, een ieder heeft z'n eigen verantwoordelijkheid. Ik wil alleen zelf proberen een klein positief steentje bij te dragen en zelfs dat is relatief. De spullen die ik met de ponywagen naar Tiel breng worden hier met een vrachtwagen voor de deur afgezet.

Zelf repareren

Welke specifieke problemen brengt jouw transportmiddel met zich mee en wat zijn de aangename aspecten ervan?

„Zeker als je zo'n kleine pony hebt als ik ben je beperkt in de afstand die je kunt

afleggen. Verder moet ik Tilly halen, inspannen, overdag uitspannen, en regelmatig naar haar omkijken. Dat kost me zeker een uur per dag extra. Daar komt bij dat ik als ik eenmaal in Tiel ben, niet zomaar even naar huis kan gaan om iets dat ik vergeten was op te halen.

„Het echte grote voordeel is dat je het milieu niet vervuilt. Verder is het handig dat zo'n houten wagen een simpel stuk techniek is. Bijna alles dat kapot gaat kan ik zelf herstellen. Mijn wagen is veel duurzamer dan een auto. Met de banden doe je een eeuwigeheid. In de stad kun je het voetgangersgebied in. Als je stapt (en de mest opruimt) heeft niemand last van je. Ik heb nooit een bedrijfsauto gehad, dus ik kan geen vergelijking maken, maar ik denk dat een shetlander een stuk goedkoper is. Om een indruk te geven: Tilly eet ongeveer 40 balen hooi van zes gulden per jaar, dus dat komt op 240 gulden. 's Morgens krijgt ze twee handjes haver en 's avonds twee handjes brokken. Met één zak krachtvoer van zeventien gulden doet ze zes weken. Verder moet de smid de pony regelmatig nieuwe hoefijzers aanmeten: dat kost gemiddeld een tientje per week, rekent Henk voor.

„Voor Tilly zelf heb ik 550 gulden neergegeld. Verder zijn er de kosten van de wagen, het tweedehandstuig, en kosten als stro en de dierenarts. Al met al komt mijn transportmiddel me op honderd gulden per maand. Daarbij moet je bedenken dat ik kleinschalig werk en maandelijks niet meer dan tweehonderd kilometer afleg.

Mest is tegenwoordig vervuiling...

Tot mijn verbazing woon je in een nieuwbouwwijk en houd je je pony in een hokje in de achtertuin en op stukjes weiland die je gratis van anderen mag gebruiken. Is het voor iedereen weggelegd zich met een ponywagen te verplaatsen?

„Als ik in de stad zou wonen zou ik het ook proberen. In Tiel was vroeger een bakker die iedere dag met z'n pony de winkel doorging om het dier op een plaatsje achter het huis te zetten. Dat wil ik niet propageren. Als je een paard bezit, moet je een beetje tot je beschikking hebben. Ik wil er wel mee zeggen dat er meer mogelijkheden zijn dan je denkt.

„Als je er op gespitst bent, zie je in de stad veel braakliggende terreintjes waarop een paard zou kunnen grazen. Al zou het hele-

maal mis gaan met de weijtes die ik nu in bruikleen heb, dan nog zou Tilly het met wegbermen kunnen redden en met het gras dat ze bij mijn klanten eet. „Ik krijg soms in de schoenen geschoven dat ik meewerk aan het mestprobleem. Mest is tegenwoordig vervuiling. Zo zijn de zaken uit verband getrokken. Iets dat vruchtbaarheid geeft is opeens een milieu-probleem. Dat komt mede doordat de mens het vervoer zo effectief gemaakt heeft dat we in staat zijn landbouwproducten uit andere landen te halen en hier aan de beesten op te voeren. Ja, dan krijg je een mestprobleem. De oorzaak van het

mestoverschot ligt dus in wezen bij de techniek, bij de auto's!

Een auto haalt adem

„Net als levende wezens heeft een auto een ademhaling. Net als wij verbruikt een auto voedsel dat van oorsprong plantaardig of dierlijk is. Een auto heeft zuurstof nodig die hij als koolzuurgas weer uitstoot. Hoeveel keer hoger het verbruik is dan dat van een mens of een dier weet ik niet exakt, laat ik maar zeggen tien of honderd keer zoveel. Om het evenwicht te handhaven zou je voor elke auto tien of honderd bomen moeten planten. Alleen het plantenleven kan een tegenwicht vormen om koolzuur weer in zuurstof om te zetten. Maar nee, er worden geen bomen geplant, ze worden zelfs opgeofferd voor de aanleg van snelwegen. Met de zure regen vergiften we ze ook nog eens. Een auto neemt op een zeer eenzijdige manier deel aan de kringloop. Het gevolg is een toename van het gehalte koolzuurgas in de lucht, ook wel het 'broeikas effect' genoemd.

„Ik heb ervoor gekozen geen lid van een kerk te zijn, maar kom er vaak als organist. Ik voel me verbonden met mensen die nadenken over hoe je met de schepping omgaat. In de kerk zijn ze daar bewust mee bezig. Ik vind het daarom schrijnend als dominees per auto van kerk naar kerk scheuren. Ze kunnen beter op de fiets gaan. Rondom kerken staat het vol auto's. En die mensen hoeven niet eens net als ik gereedschappen en materialen mee te sjouwen! Men vindt mij zweverig, maar in feite zijn mensen die meehelpten de schepping aan te tasten onrealistisch bezig.

„Mijn ervaring is dat als je door je eigen manier van leven iets positiefs bijdraagt, al is het weinig, dat de wereld dan minder op je schouders drukt. Je wordt optimistisch.

'Luc verbindt ons

Henk de Dreu kiest voor de

**Per auto opgehaald worden van de trein is a
autoloze, maar opgehaald worden per ponywa
heet en de koetsier Henk de Dre**

Mariëtte Me

Henk de Dreu uit Kerk-Avezaath begon acht jaar geleden een klussenbedrijf. Na de middelbare school was het zijn bedoeling te gaan werken in ontwikkelingslanden, omdat hij meende dat in Nederland alles al op rolletjes liep. Hij ging daarom tropische kultuurtechniek studeren in Wageningen. Na ruim twee jaar kapte hij ermee. De studie bleek voor hem te theoretisch te zijn.

Inmiddels zag hij ook in dat die rolletjes in Nederland minder goed gesmeerd waren dan hij dacht. Dat inzicht leidde er toe dat hij in de biologisch-dynamische landbouw terecht kwam. Later volgden diverse banen. Uiteindelijk werd Henk klusjesman en haalde vakdiploma's. Zijn bedrijf 'Voor mekaar' draait prima.

Het bijzondere van De Dreu is niet alleen dat hij als credo heeft: „Liever repareren dan vernieuwen,” maar bovendien dat hij als transportmiddel de zwarte Shetlandpony *Tilly* en een platte houten wagen gebruikt. Hoewel je het *Tilly* niet aan zou zien -haar schofthoogte bedraagt slechts een meter- is ze als ze aan het werk is één brok vuurwerk. Op weg naar huis of naar een klant van wie ze weet dat het gazon-gras er lekker is, kan ze volgens haar baas wel een topsnelheid van 25 kilometer per uur halen.

Voor in bochten en op hellingen waant de passagier zich in de achtbaan. Met een fanatisme waar grote paarden jaloers op zouden zijn rept de pittige furie haar korte beentjes, om even later rustig uren lang vastgebonden aan een putdeksel te staan wachten als Henk ergens een karwei opknaapt.

Een wonder, zo'n paard.

Je kunt toch niet menen dat je een pony als serieus alternatief voor de auto ziet? Ben je een wereldvreemde romantikus?

Henk de Dreu: „In de maatschappij zoals die nu draait kun je niet in één keer zonder de auto. Dan zou er gelijk hongersnood zijn. Maar een heleboel dingen kunnen wél met het paard of de fiets. Ik moet eerlijk zeggen dat ik ook niet altijd met de pony naar m'n werk ga. Vorig jaar oktober kon ik een stichting die drie dagverblijven voor geestelijk gehandicapten beheert als klant krijgen. Eén van die dagverblijven is in Zaltbommel. Dat vind ik te ver om met de pony te doen. Ik heb toch geen „nee” tegen de stichting willen zeggen, en ga nu naar dat ene dagverblijf met de brombak-fiets.

Tijd bepaalt de dingen niet

„Toch denk ik dat het in wezen wel zou kunnen, een maatschappij waarin paardkracht een belangrijke rol speelt. Duizenden jaren heeft de maatschappij toch zo gedraaid? Ik kan niet alle consequenties overzien. Materiële behoeftes moeten teruggedraaid worden met een bepaalde factor. Mensen zeggen vaak: „Je kunt de klok niet terug zetten.” Ik antwoord dan: „Het is de tijd niet die de dingen bepaalt, het zijn wij.” „Ik vind het jammer dat het paard en de

pony niet meer gezien worden als reële vervoermiddelen. Eigenlijk is het een wonder, zo'n paard. Kwa lichaamsbouw en kwa psyche is zo'n dier afgestemd op werken. Een feilloos geheugen voor routes, gewillig en gehoorzaam, leergierig, een enorme spierkracht: wat wil je nog meer?

„Ja, ik zie mijn pony als serieus alternatief, anders gebruikte ik haar niet. Een auto biedt ontegenzeggelijk verleidelijke voordelen. Toch hoop ik de koppigheid te kunnen blijven opbrengen om met de ponywagen door te gaan.”

Positief steentje

Terwijl Henk een paar krantefoto's laat zien om te illustreren dat je niet meer om de nadelen van auto's heen kunt -een morsdode boom op de Veluwe, een kind in een Chileense stad met een gasmasker op-, zegt hij: „Lucht is voedsel voor ons allemaal. Lucht gaat je hele lichaam door. Het komt in al je cellen, ook in die van planten en dieren. Het is iets dat ons allemaal verbindt. *Het is een misdaad als je zoiets vervuilt.* In feite doe je er alle andere levende wezens tekort mee. Schone lucht is gezamenlijk bezit. Ethisch kan het niet om dat te vernielen. Het besef dat je door de lucht te vervuilen je medemens onrecht aandoet is ver weg gezakt.

„In Griekenland moesten de examens afgelopen zomer verschoven worden vanwege de luchtvervuiling, die in combinatie met de hitte ademhalingsproblemen veroorzaakte. Het is onbegrijpelijk dat zo'n feit voor de mensen nog niet genoeg reden is om een andere kant op te gaan. Als iets heel erg is geworden zegt men: „Er is toch niks meer aan te doen.” En als het nog niet zo erg is zegt men: „Het valt wel mee.”

„Ik wil echter niet over anderen oordelen, een ieder heeft z'n eigen verantwoordelijkheid. Ik wil alleen zelf proberen een klein positief steentje bij te dragen en zelfs dat is relatief. De spullen die ik met de ponywagen naar Tiel breng worden hier met een vrachtwagen voor de deur afgezet.

Zelf repareren

Welke specifieke problemen brengt jouw transportmiddel met zich mee en wat zijn de aangename aspecten ervan?

„Zeker als je zo'n kleine pony hebt als ik ben je beperkt in de afstand die je kunt

ucht ns allemaal'

voor de schone ponywagen

trein is altijd nogal wrang voor de bewust
er ponywagen: da's feest. En als de pony Tilly
ak de Dreu is het zelfs kermis!

ette Meester

afleggen. Verder moet ik Tilly halen, inspannen, overdag uitspannen, en regelmatig naar haar omkijken. Dat kost me zeker een uur per dag extra. Daar komt bij dat ik als ik eenmaal in Tiel ben, niet zomaar even naar huis kan gaan om iets dat ik vergeten was op te halen.

„Het echte grote voordeel is dat je het milieu niet vervuult. Verder is het handig dat zo'n houten wagen een simpel stuk techniek is. Bijna alles dat kapot gaat kan ik zelf herstellen. Mijn wagen is veel duurzamer dan een auto. Met de banden doe je een eeuwigheid. In de stad kun je het voetgangersgebied in. Als je stapt (en de mest opruimt) heeft niemand last van je. Ik heb nooit een bedrijfsauto gehad, dus ik kan geen vergelijking maken, maar ik denk dat een shetlander een stuk goedkoper is.

Om een indruk te geven: Tilly eet ongeveer 40 balen hooi van zes gulden per jaar, dus dat komt op 240 gulden. 's Morgens krijgt ze twee handjes haver en 's avonds twee handjes brokken. Met één zak krachtvoer van zeventien gulden doet ze zes weken. Verder moet de smid de pony regelmatig nieuwe hoefijzers aanmeten: dat kost gemiddeld een tientje per week, rekent Henk voor.

„Voor Tilly zelf heb ik 550 gulden neergegeld. Verder zijn er de kosten van de wagen, het tweedehandstuig, en kosten als stro en de dierenarts. Al met al komt mijn transportmiddel me op honderd gulden per maand. Daarbij moet je bedenken dat ik kleinschalig werk en maandelijks niet meer dan tweehonderd kilometer afleg.

Mest is tegenwoordig vervuiling...

Tot mijn verbazing woon je in een nieuwbouwwijk en houd je je pony in een hokje in de achtertuin en op stukjes weiland die je gratis van anderen mag gebruiken. Is het voor iedereen weggelegd zich met een ponywagen te verplaatsen?

„Als ik in de stad zou wonen zou ik het ook proberen. In Tiel was vroeger een bakker die iedere dag met z'n pony de winkel doorging om het dier op een plaatsje achter het huis te zetten. Dat wil ik niet propageren. Als je een paard bezit, moet je een wekje tot je beschikking hebben. Ik wil er wel mee zeggen dat er meer mogelijkheden zijn dan je denkt.

„Als je er op gespitst bent, zie je in de stad veel braakliggende terreintjes waarop een paard zou kunnen grazen. Al zou het hele-

maal mis gaan met de weijtes die ik nu in bruikleen heb, dan nog zou Tilly het met wegbermen kunnen redden en met het gras dat ze bij mijn klanten eet.

„Ik krijg soms in de schoenen geschoven dat ik meewerk aan het mestprobleem. Mest is tegenwoordig vervuiling. Zo zijn de zaken uit verband getrokken. Iets dat vruchtbaarheid geeft is opeens een milieu-probleem. Dat komt mede doordat de mens het vervoer zo effectief gemaakt heeft dat we in staat zijn landbouwprodukten uit andere landen te halen en hier aan de beesten op te voeren. Ja, dan krijg je een mestprobleem. De oorzaak van het

mestoverschot ligt dus in wezen bij de techniek, bij de auto's!

Een auto haalt adem

„Net als levende wezens heeft een auto een ademhaling. Net als wij verbruikt een auto voedsel dat van oorsprong plantaardig of dierlijk is. Een auto heeft zuurstof nodig die hij als koolzuurgas weer uitstoot. Hoeveel keer hoger het verbruik is dan dat van een mens of een dier weet ik niet exakt, laat ik maar zeggen tien of honderd keer zoveel. Om het evenwicht te handhaven zou je voor elke auto tien of honderd bomen moeten planten. Alleen het plantenleven kan een tegenwicht vormen om koolzuur weer in zuurstof om te zetten. Maar nee, er worden geen bomen geplant, ze worden zelfs opgeofferd voor de aanleg van snelwegen. Met de zure regen vergiftigen we ze ook nog eens. Een auto neemt op een zeer eenzijdige manier deel aan de kringloop. Het gevolg is een toename van het gehalte koolzuurgas in de lucht, ook wel het 'broeikaseneffekt' genoemd.

„Ik heb ervoor gekozen geen lid van een kerk te zijn, maar kom er vaak als organist. Ik voel me verbonden met mensen die nadenken over hoe je met de schepping omgaat. In de kerk zijn ze daar bewust mee bezig. Ik vind het daarom schrijnend als dominees per auto van kerk naar kerk scheuren. Ze kunnen beter op de fiets gaan. Rondom kerken staat het vol auto's. En die mensen hoeven niet eens net als ik gereedschappen en materialen mee te sjouwen! Men vindt mij zweverig, maar in feite zijn mensen die meehelpen de schepping aan te tasten onrealistisch bezig.

„Mijn ervaring is dat als je door je eigen manier van leven iets positiefs bijdraagt, al is het weinig, dat de wereld dan minder op je schouders drukt. Je wordt optimistischer.

Eekhoontjesbrood en polentataart

Heerlijke recepten met paddestoelen

Eekhoontjesbrood, oesterzwam, shiitake: niet iedereen heeft ze dagelijks op het menu staan. Probeer eens zo'n polentataart, oesterzwammenragoût of boekweitschotelletje. 't Smaakt zeker naar meer!

Rianne Burgmans

In de winkel zijn paddestoelen te koop die speciaal zijn gekweekt. Op kleine schaal zijn die soorten ook in de natuur te vinden. Niet voor iedereen is het echter weggelegd zelf te plukken. Het vereist de nodige kennis om de verschillende soorten te herkennen. Ook is het aantal beperkt en de meeste soorten kun je maar een korte periode vinden.

In de recepten op deze pagina's gaan we daarom uit van paddestoelen die te koop zijn in natuurvoedingswinkels.

De *champignon* is het bekendst. De gangbare teelt is intensief, met minder prettige gevolgen voor het milieu. De *champignon* wordt geteeld in een kompost van paardemest, afgedekt met een laagje veen, dat afkomstig kan zijn uit natuurgebieden. De telers gebruiken bestrijdingsmiddelen, die achterblijven in het kompostafval.

Tijdens de teelt blijft de temperatuur doorgaans op achttien graden, zodat de *champignon* flink groeit. Het resultaat is een smakeloze waterige paddestoel, die bij de bereiding snel verschrompelt.

Wie op een milieuvriendelijke wijze teelt kan de paardekompost later nog in de tuin gebruiken. Met een beetje geduld kan je met een lagere temperatuur heerlijke *champignons* kweken.

De *oesterzwam* en de *shiitake* worden op hout gekweekt. Iets wat je thuis kunt doen, maar wat ook beroepstellers doen.

De *shiitake* komt van oorsprong uit Japan. Het is een zeer aromatische paddestoel, met stevig vruchtvlees. Deze paddestoel is ook gedroogd verkrijgbaar. Dan is hij te gebruiken in ondermeer graanschotels of groentebouillon.

Eekhoontjesbrood is een delicatesse die in het najaar ook in het Nederlandse bos nog wel eens te vinden is. Ze komen in die tijd ook wel eens vers in de winkels. Meestal zijn ze dan geïmporteerd uit Duitsland, Italië of Frankrijk.

Voor wie meer wil weten zijn er enkele aardige boeken verkrijgbaar. In de serie *Ekologische Alternatieven* van De Kleine

Aarde is er het boekje *'Eetbare Paddestoelen'* van Erik en Marian de Graaf. Bij uitgeverij Spectrum is verkrijgbaar *'Wild Food'* van R. Philips. Ook in *'Alles over wilde vruchten, kruiden en paddestoelen'* van E. Horn, dat uitkwam bij uitgeverij Luitingh Gourmet, is veel over de paddestoel te lezen.

Boekweitschotelletje

200 g boekweit
200 g aardappels
200 g *champignons*
100 g taugé
1 ui

1 teentje knoflook
50 g cashewnoten
100 g geraspte kaas
4 eetlepels boter of zonnebloemolie
4 eetlepels tarwemeel
1 dl melk
1 dl water

zout en peper

tamari of gemengde kruiden(zout)

Was de boekweit en borstel de aardappels schoon. Kook de boekweit en de aardappels in 4 deciliter water met zout in ongeveer 20 minuten gaar.

Snijdt een halve ui en een teentje knoflook heel fijn en fruit ze in twee eetlepels boter

of olie glazig. Voeg het meel toe en laat dit even meebakken. Giet de melk erbij en roer tot een gladde massa ontstaat.

Verdun de saus verder met water. Voeg de kaas toe en breng de saus op smaak met zout en peper.

Was de *champignons* en de taugé. Snijd de overgebleven ui en de *champignons* in stukjes en bak ze in twee eetlepels boter of olie. Voeg de taugé, de gebroken nootjes en een scheutje tamari toe en laat de groenten vijf minuten stoven. Schil de gare aardappels en snijd ze in plakjes. Vermeng de boekweit en de gestoofde groenten en schep ze in een ovenschotel. Steek de plakken aardappel erin maar laat ze een stukje boven het graanmengsel uitstekken. Overgiet de schotel met kaassaus en zet het gerecht nog tien minuten in een hete oven (200 graden).

Polentataart

7,5 dl groentebouillon
2 dl melk
250 g maïsgrasmeel
3 eetlepels boter (of zonnebloemolie en 1 eetlepel boter)
1 ui
1 teentje knoflook
2 eetlepels fijngehakte peterselie
150 g *champignons* of oesterzwammen
100 g shiitake of eekhoortjesbrood
zout en peper

100 g geraspte jonge kaas
4 eetlepels geraspte pittige oude kaas

Breng de bouillon aan de kook en strooi het meel erin. Roer goed, zodat er geen klontjes in de pap komen. Laat de pap in 20 minuten op een klein vuur gaar worden. Voeg daarna de melk toe en laat deze nog vijf minuten meekoken.

Spoel een ronde platte schaal (20 cm doorsnede) om met koud water en schep de dikke pap erin. Laat de polenta opstijven en keer daarna de vorm om.

Snijdt de polenta in twee plakken, met een dunne draad. Was de paddestoelen en snijd ze in plakken.

Snijdt de ui en de knoflook in stukjes. Fruit de ui en de knoflook in twee eetlepels boter of zonnebloemolie. Voeg vervolgens de paddestoelen en een snufje zout toe en bak de paddestoelen gaar.

Voeg de peterselie toe. Verdeel de paddestoelen over de onderste helft van de taart. Strooi er de geraspte jonge kaas

overheen en leg hierop de bovenste helft van de taart.

Besmeer de taart met een eetlepel zachte boter. Strooi er de pittige kaas overheen. Zet de taart nog twintig minuten in een hete oven.

Menutip: Polentataart is heerlijk met koude spercieboontjes en tomaat, gekombineerd met een fruitsalade van druiven, appel en walnoot.

Gemengde salade met champignons

100 g champignons
6 bladen ijsbergsla
1 kleine venkelknol
2 stengels bleekselderie
een kwart komkommer of 2 verse augurken
zout en peper
citroensap of witte wijnazijn
olijfolie

Was de groenten en de champignons. Snijd de ijsbergsla in reepjes van een halve centimeter breed. Snijd de andere groenten en de champignons in flinterdunne reepjes. Meng de groenten in een glazen kom en besprenkel ze met citroensap.

Breng de salade kort voor het opdienen op smaak met zout, peper, citroensap of wijnazijn en olijfolie.

Menutip: Verse tomatensoep, warm volkoren stokbrood met geitekaas en oregano, gemengde salade met champignons, fruit.

Rijst- haverrand met oesterzwammenragout

100 à 125 g volkorenrijst
100 à 125 g haver
4 à 5 dl water
200 g oesterzwammen
3 eetlepels boter
3 eetlepels gebuild tarwemeel (lemaire bise)

3 dl water of bouillon
1 ui
1 teentje knoflook
groene kruiden (lavas, laurier, selderie, peterselie, rozemarijn)
zout en peper
4 eetlepels zure room
1 eetlepel gehakte peterselie
8 halve walnoten

Breng 4 à 5 dl water aan de kook en voeg het gewassen graan en een snufje zout toe. Kook het graan gaar in ongeveer een uur. Schep kort voor de maaltijd het graan in een omgespoelde ringvorm en stort de rand op een voorverwarme schaal. Breng 3 dl water of bouillon aan de kook en voeg de oesterzwammen en de groene kruiden toe. Laat de oesterzwammen drie minuten koken.

Snijd de ui en het teentje knoflook fijn en fruit ze glazig in de boter. Voeg het meel toe en warm dit samen goed door. Giet beetje bij beetje het kookvocht van de oesterzwam erbij. Roer steeds, zodat een gladde gebonden saus ontstaat.

Voeg dan de oesterzwammen, zure room en peterselie toe. Breng de saus eventueel nog op smaak met zout en peper. Schep een beetje saus over de graanrand en garneer deze met de halve walnoten.

Gemarineerde champignons

300 g kleine champignons
1 teentje knoflook
5 koreander zaden
enkele naaldjes rozemarijn
zwarte peper
zout

2 eetlepels olijfolie
4 eetlepels wijnazijn
een kwart krop andijvie
2 sneetjes geroosterd brood

Was de champignons. Snijd de knoflook fijn en maal of stamp de kruiden fijn. Bak de knoflook met de kruiden ongeveer

twee minuten in de olijfolie. Voeg daarna de champignons en een snufje zout toe. Laat de champignons meebakken. Roer regelmatig, zodat ze niet aanbakken.

Voeg na vijf minuten de wijnazijn toe en neem de pan van het vuur als het vocht kookt. Laat de champignons minstens een half uur in het kruidige vocht staan.

Laat de champignons uitlekken en bewaar het vocht. Was de andijvie en snijd ze in dunne reepjes. Voeg wat uitlekvocht van de champignons toe.

Verdeel de andijvie over vier bordjes en schep de champignons er op. Snijd het geroosterde brood in driehoekjes en garneer hiermee de schaaltes.

Kongres over duurzame ontwikkeling

De stad Groningen is begin december het toneel van een groot vierdaags kongres over duurzame ontwikkeling.

De organiserende stichting voor Natuur-Beheer en Duurzame Ontwikkeling belooft dan meer dan deskundigen uit de hele wereld aan het woord te laten over zaken als de stijging van de zeespiegel, de tropische bossen, de zure regen en erosie. Het bijeenkomst is onderdeel van een waar kongressenspektakel. Bij elkaar maar liefst vijftig kongressen gaan in het komende seizoen het 375 jarig bestaan van de Groningse universiteit opluisteren. **6 tot 9 december. Voertaal Engels. Deelname f 450.-. Studenten f 250.-**

Inlichtingen: Postbus 1141, 9701 BC Groningen. Telefoon: 050-635454.

Duurzame Voedselproductie

Aktieweek voor duurzame voedselproductie. Dat is de nieuwe ondertitel van de aktieweek Honger Hoeft Niet, daarbij duidelijk inhakend op het Brundtlandrapport. De aktieweek is van 8 tot en met 16 oktober. Die laatste dag is tevens Wereldvoedseldag.

Het begrip 'duurzame voedselproductie' is ontleend aan 'duurzame ontwikkeling', de oplossingsrichting van het Brundtlandrapport. Kritisch consumeren staat centraal in de aktieweek. Aan de hand van het verhaal van zeven produkten wordt zichtbaar wat de structurele oorzaken van honger zijn. De produkten worden groot afgebeeld op de nieuwe Honger Hoeft Niet-poster: koffie, tropisch hout, cola, melk, margarine, vlees en 'Frontlijnprodukten', zoals cashew.

Inlichtingen: Oude Gracht 42, 3511 AR Utrecht, tel. 030-316566.

De Kleine Aarde Aktiviteitenprogramma

Meedoen met een cursus? Vul de bon in. Doe hem wel tijdig op de bus. Let op de uiterste datum van aanmelden. Wacht niet te lang, want vol is vol. Je krijgt meteen een bevestiging van je inschrijving. Een week voor de cursus volgt uitgebreidere informatie. Het kursusgeld betaal je op de eerste kursusdag kontant.

Mocht je de inschrijving willen annuleren, doe dat dan uiterlijk een week voor de cursus. Wie later annuleert is 50 procent van het kursusgeld verschuldigd.

Eerst meer weten? Schrijf of bel!

Telefoon: 04116-84921 (op werkdagen van 9.00 tot 12.30 uur en van 13.30 tot 16.30 uur).

Schriftelijk: De Kleine Aarde, Postbus 151, 5280 AD Boxtel.

Bezoekadres: Munsel 17, Boxtel.

Voeding voor iedereen

Ekologisch eten voor diabeten (weekendkursus)

7-9 oktober (vr 20.00-zo 15.00)

Tijdens deze cursus komt vooral de praktische kant van ekologische voeding aan bod: bezig zijn met het bereiden van brood, volkorengebak zonder suiker en de warme maaltijd. Ook het verwerken van verse kruiden komt aan de orde en jam maken zonder suiker. Natuurlijk krijgt u een algemene kennismaking met De Kleine Aarde.

Prijs: f 150,-

Inklusief overnachtingen, maaltijden en kursusmateriaal

Aanmelden voor 1 oktober

Koken zonder vlees (avondkursus)

24, 31 oktober en 7, 14, 21, 28 november
(ma 19.00-22.00)

Minder of geen vlees eten: is het wel gezond, doe ik het wel goed, wat eet je dan, is het wel lekker en heb ik niet veel minder variatiemogelijkheden?

Tijdens deze cursus bereiden we verschillende maaltijden met ondermeer rauwkost, soepen, hoofdschotels en nagerechten. Daarnaast ook lunchgerechten en gebak zonder suiker. Met achtergrondinformatie over voedingsleer en produkten.

Prijs: f 115,-

Inklusief ingrediënten en kursusmateriaal

Aanmelden voor 14 oktober

Sinterklaas traktaties Een heerlijk avondje

16 november (woe 19.00-22.00)

Wie van bakken houdt kan inspiratie en ervaring opdoen met echte ouderwetse Sinterklaas-traktaties. Snoepgoed en gebak worden meestal bereid met veel suiker en bewerkte produkten zoals zelfrijzend bakmeel en namaak-marsepein.

De bekende Sinterklaas-lekkernijen vinden hun oorsprong in een tijd dat hulpstoffen, geur- en kleurstoffen nog niet bekend waren. Tijdens deze avond bereiden we traditioneel Sinterklaasgebak en snoepgoed met natuurlijke ingrediënten: gevulde speculaas, vruchtentruffels, appel-gemberstukjes en bisschopsdrank.

Prijs: f 30,-

Inklusief ingrediënten en kursusmateriaal

Aanmelden voor 9 november

Voeding en beroep

Moermantherapie (Twee studiedagen voor diëtisten)

27 oktober (do 10.30-16.30)

28 oktober (vrij 10.00-16.30)

Twee studiedagen voor diëtisten, die afzonderlijk of in combinatie zijn te volgen. De eerste dag, 27 oktober, gaat over de achtergrondgedachten en de uitwerking

van de Moermantherapie. Doel is de deelnemers een basis te geven om zelf Moerman-voedingsadviezen te kunnen geven. Deze dag is georganiseerd in samenwerking met *Stichting Amnestie* (Moermanvereniging).

Het thema van de tweede dag, 28 oktober, is 'Hoe geef je Moerman-kooklessen?' Het Moermandieet brengt behalve andere eetgewoonten ook andere bereidingswijzen met zich mee. Ook het sociale aspect rond het voedsel wordt belangrijker. Kooklessen zijn om deze reden voor de Moermanpatiënt vaak een goede aanvulling op de adviezen. Prijs per dag: f 60,-

Inklusief ekologische lunch

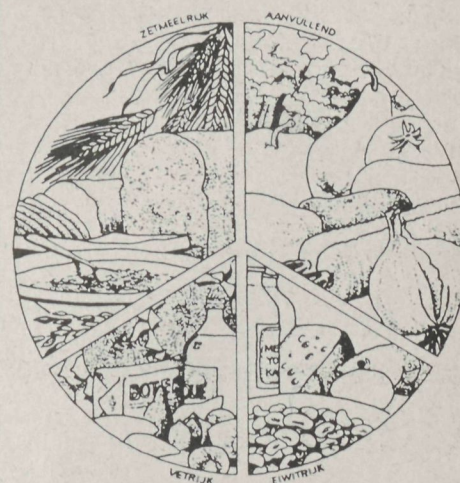
Prijs voor beide studiedagen: f 150,-

Inklusief warme maaltijd, overnachting en ontbijt

Kursus voor Instellingskoks

2-4 november (woe 10.00-vrij 16.00)

Instellingen krijgen steeds vaker te maken met konsumenten of patiënten die zich al-

ternatief willen voeden. Daarom deze cursus voor dieetkoks en koks van instellingen die zich theoretisch en praktisch willen verdiepen in alternatieve voeding.

De cursus besteedt aandacht aan de verschillende alternatieve stromingen, geeft produktinformatie en reikt toepassingsmogelijkheden aan voor de instellingskeuken. Ook het onderwerp 'dieetproblematiek en alternatieve voeding' staat op het programma.

Door tijdens deze cursus zelf vegetarisch te koken en te eten maakt u ook op deze manier kennis met de alternatieve voe-

ding.

Prijs: f 280,-

Inklusief verblijf, maaltijden en cursusmateriaal

Aanmelden voor 14 oktober

Eten zonder vlees voor diabetes

(studiedag voor diëtisten)

2 december (vrij 10.00-16.30)

De voedingsadviezen die een diabeet krijgt, lijken in het algemeen veel op de 'gewone' ecologische voeding (laag vetgehalte, voldoende voedingsvezel, relatief veel polysacchariden). Het overstappen van een diabetesvoeding met vlees naar een diabetesvoeding zonder vlees vereist niettemin een deskundige voorlichting. Hierbij is een goede produktinformatie onontbeerlijk.

Op deze studiedag krijgt de diëtist informatie aangereikt waarmee hij of zij de diabeet een goed onderbouwd advies kan geven.

Prijs f 60,-

Inklusief ecologische lunch

Aanmelden voor 21 november

Natuurlijke glutenvrije voeding

(Studiedag voor dieet-koks)

15 december (do 10.00-16.30)

De dieetkok krijgt steeds vaker te maken met mensen die geen gluten verdragen.

Regelmatig komt ook een combinatie met lactose-intolerantie voor. De kok moet bij het bereiden van de maaltijd voor deze patiënten de produktkeuze en bereidingswijze ingrijpend aanpassen. De voedingsindustrie speelt hierop in door vervangingsmiddelen op de markt te brengen, zoals glutenvrije tarwebloem.

Dat men de genoemde dieetmaatregelen ook op een natuurlijke wijze kan bereiken is minder bekend. In theorie en praktijk (proeven, receptuur beoordelen) zal de glutenvrije voeding met volwaardige, natuurlijke producten worden toegelicht. Daarnaast ook aandacht voor de combinatie met het lactose-beperkte dieet.

Prijs: f 60,-

Inklusief ecologische lunch

Aanmelden voor 2 december

Tuinieren

Grond en bewerking (twee studiedagen)

19 en 26 november (za 10.00-17.00)

De basis van een gezonde moestuin is een goede bodem. Op de eerste studiedag (19 november) leert u de grondsoort van uw moestuin te bepalen. Op het terrein van De Kleine Aarde gaat u zelf de structuur van de grond beoordelen.

Een goede maatregel voor het verzorgen van de bodem en het verkrijgen van een goede bodemstructuur is het zaaien van groenbemesters. De werking van- en de keuze voor groenbemesters komt ook deze dag aan de orde. Op deze interessante

dag, waar theorie en praktijk gekombineerd worden, krijgt u verder informatie over de diverse manieren waarop een tuin is te ontginnen, de verschillende bewerkingen en de invloed daarvan op de bodem. Op de tweede dag over de bodem komen de verschillende soorten mest aan de orde en hun effect op bodem en plant. Ook behandelen we de behoefte aan mest van verschillende grondsoorten en gewassen. Tuinkompost is bijvoorbeeld een goede bodemverbeteraar die u kunt produceren in de tuin met keuken- en tuinafval. Toch duiken er vaak problemen op bij het komposter. Aan het opzetten en verzorgen van een komposthoop geven we dan ook deze dag de nodige aandacht.

Prijs per studiedag: f 50,-

Prijs voor beide dagen: f 90,-

Inklusief ecologische lunch en het boekje 'Kompost'.

Aanmelden voor resp. 11 en 18 november

Maak het zelf

Zelf kaas maken

(kursus van één dag)

22 oktober (za 9.30-16.30)

Een dag over het bewerken en bereiden van kwark, zachte- en kruidenkaas. Het bereiden van Goudse kaas brengt u in praktijk. Aan het eind van de dag gaat u met een zelfgemaakt Goudse kaasje van een halve kilo naar huis én met een basispakket om thuis zelf verder te zuivelen: stremsel, zuursel, kaasdoek, een cursusboek, een kaasvaatje. Een cursus in samenwerking met de Stichting Huisvlijt uit Den Bosch. Een ervaren gastdocent (voorheen eigenaar van een ecologische kaasboerderij) geeft op deze dag de theorie en praktische begeleiding. Neem zelf een lunchpakket mee. De Kleine Aarde zorgt voor koffie en thee.

Prijs: f 65,-

Inklusief ingrediënten en materialen (basispakket)

Aanmelden voor 14 oktober

Bierbrouwen

(weekendkursus)

11-12/13 november (vr 20.00-za 22.00/zo 10.00)

'Brouw Bier voor je plezier' is het bekende boekje dat Jan van Schaik schreef voor De Kleine Aarde. Het verscheen in de serie Ecologische Alternatieven.

Dit weekend gaan de deelnemers met hem bierbrouwen. Tussen de bedrijven door geeft Van Schaik uitleg over de processen: schroten, maischen, spoelen, koken, koelen en gisting. Meer theorie wordt er gegeven over het gisten, klaren, rijpen en bottelen van bier.

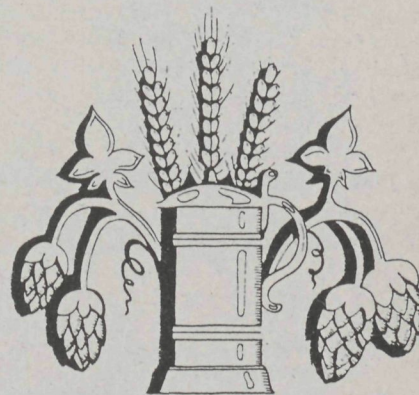
De zaterdagmiddag gaan de kursisten op excursie naar een brouwerij. Op zaterdagavond bespreekt Van Schaik enkele bieren en laat ze ook proeven!

Dit weekend is zowel geschikt voor beginners als voor mensen die hun ervaring en kennis willen verdiepen.

Prijs: f 135,- tot en met de zaterdagavond of f 145,- tot en met de zondagochtend.

Inklusief maaltijden, excursie en ingrediënten

Aanmelden voor 4 november

Overige kursussen

Voetreflexzonetherapie

(weekendkursus)

4-6 november (vr 19.20-zo 16.00)

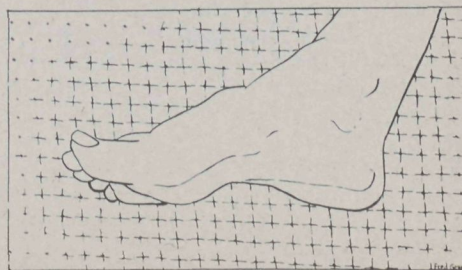
Voetreflexzonetherapie is een al vijfduizend jaar bestaande vorm van natuurlijk genezen. Massage van de voet kan de gezondheid bevorderen, ziekten voorkomen en genezen.

Als kennismaking kan iedereen aan deze cursus meedoen. Het is mogelijk na dit weekend (elders) aan een vervolgcursus deel te nemen. Gastdocente Marjo de Vos uit Boxtel begeleidt de cursus. Zij gaf de afgelopen jaren al verscheidene avond- en weekendkursussen voetreflexzonetherapie.

Prijs: f 170,-

Inklusief gezonde, ecologische maaltijden en twee overnachtingen

Aanmelden voor 28 oktober

Honger Hoeft Niet (Workshop voor het onderwijs)

10-16 oktober Aktieweek

Voor het onderwijs organiseert De Kleine Aarde in de tweede week van oktober een speciale workshop rond het thema 'Milieu en Ontwikkeling'.

Leerlingen doen boodschappen met de 'Boodschappenmand', daarna kunnen zij genieten van een Ekologische Wereld-maaltijd.

Deze activiteit kunt u in deze week met ons afspreken, met nadere informatie en de prijs ervan in overleg.

Een dagje uit !

Herfstvakantie (rondleidingen)

19 en 20 oktober (woe en do 14.00)

Veel bezoekers komen in de herfstvakantie een kijkje nemen op De Kleine Aarde. Speciaal voor hen geven we deze week op de woensdag- en donderdagmiddag een rondleiding. U maakt een wandeling in de ekologische tuin, bekijkt het Bolhuis en de Piramidewoning en kunt daarna genieten van (kruiden)thee of koffie in het Bezoekerscentrum.

De rondleidingen beginnen op 19 en 20 oktober om 14.00 uur.

Prijs f 5,-

Kinderen tot en met 6 jaar gratis

Kinderen 7 tot en met 12 jaar f 2,50

Inklusief consumptie

Maak kennis met de ekologische keuken

In de omgeving van Boxtel is het algemeen bekend: twee keer per maand serveert De Kleine Aarde een ekologische maaltijd op vrijdagavond. Een complete maaltijd kost f 12,50, kinderen f 7,50.

Uw bent welkom op:

14 en 28 oktober,

18 en 25 november,

16 en 23 december.

De belangstelling is groot, reserveer daarom vooraf: 04116-84921.

Bon voor aanmelding

Ik meld mij aan voor de cursus:

Stuur mij een bevestiging. Voor aanvang van de cursus krijg ik het programma en nadere informatie. Ik reken het kursusgeld af bij aankomst. Ik weet dat ik 50 procent van het kursusgeld verschuldigd ben als ik annuleer binnen een week voordat de cursus begint.

(hokje aankruisen)

- ☐ Ik ben geen donateur en betaal de volle kursusprijs.
- ☐ Ik ben donateur en krijg tien procent korting.
- ☐ Ik meld mij hierbij aan als donateur. Ik geef een donatie van f 25,- of meer en krijg dit jaar vier keer De Kleine Aarde in de bus. Ik krijg dus tien procent korting op deze cursus.

Naam:

Adres:

Postcode:

Plaats:

Mijn beroep of studie:

Geboortedatum:

Telefoonnummer:

Handtekening:

Invullen (of overschrijven) en opsturen naar: De Kleine Aarde, Postbus 151, 5280 AD Boxtel.

Let op de uiterste datum van aanmelden!

'Onze gezamenlijke toekomst' vloog de deur uit

'Onze gezamenlijke toekomst' is op. Nog geen twee maanden na de verschijning van het boek, waarin het Brundtland rapport wordt samengevat en van kritisch commentaar voorzien, vonden de laatste exemplaren van de eerste druk hun weg naar de lezer. De tweede druk stond bij het ter perse gaan van dit tijdschrift op het punt om te verschijnen.

Op 10 juni overhandigde schrijver *Thijs de la Court* het eerste exemplaar aan prins Claus. Eind juli al kwam bij de organisaties, die deze speciale uitgave samen mogelijk hadden gemaakt, de bodem al in zicht. Alleen al bij De Kleine Aarde, die de donateurs met het boek had benaderd, gingen er in enkele weken ruim duizend de deur uit. De grote belangstelling was des te verrassender omdat het boek aan het begin van de vakantie-periode verscheen. In 'Onze gezamenlijke toekomst' geeft *Thijs de la Court* een samenvatting van het gelijknamige VN-rapport, dat vorig jaar door een commissie onder voorzitterschap van de Noorse premier, mevrouw *Gro Harlem Brundtland* werd gepubliceerd. Het rapport analyseert de verbanden tussen ontwapening, ontwikkeling en milieu. In het Nederlandse boekje zijn naast samenvattingen van het rapport ook concrete voorbeelden opgenomen uit de oerwouden van Maleisië, de Himalaya en uit ons eigen land. Bovendien komen vertegenwoordigers van Derde Wereld-, vredes- en milieuorganisaties aan het woord, die de bevindingen van de VN-commissie van kritisch commentaar voorzien.

Wie 'Onze gezamenlijke toekomst' nog niet in zijn bezit heeft kan het bestellen door f 14,- (inclusief verzendkosten) over te maken op giro 52730 van De Kleine Aarde in Boxtel. Vermeld de titel.

■ Auteur *Thijs de la Court* in gesprek met prins Claus

Nieuws over Onze Gezamenlijke Toekomst

Tweede Kamer onderkent belang Brundtlandrapport

Er is veel gebeurd rond het 'Brundtlandrapport' sinds dit voorjaar. Het belangwekkende rapport van de Verenigde Naties 'Our Common Future' over de samenhangende milieu- en ontwikkelingskrisis krijgt langzaam maar zeker meer bekendheid. Ook de Tweede Kamer onderkent het grote belang van dit politieke document.

Jan Juffermans

Het 'Brundtlandrapport' kan de komende jaren de kapstok worden voor de noodzakelijke brede maatschappelijke discussie over onze toekomst. Zelfs minister Nijpels (milieu) spreekt van „onvermijdelijke konsekwenties voor de manier waarop wij ons leefgedrag inrichten”. En de Centrale Raad voor de Milieuhygiëne (CRMH) heeft het over een „totale herbezinning op de produktie- en konsumptiepatronen in de wereld”.

De bakens verzet

De dringende oproep van de Brundtlandkommissie tot 'Aktie Nu' vraagt om een brede aanpak en goede coördinatie. Alleen dan kunnen er echt bakens verzet worden.

Die boodschap presenteerde een delegatie van de gezamenlijke milieu-, ontwikkelings- en vredesorganisaties (NGO-overleg) op 20 juni op het Binnenhof. Voor de ingang van de Tweede Kamer hadden de deelnemers negen 'bakens' geplaatst, waarop de thema's stonden: wereldvoedselvoorziening, bewapening, onze gezamenlijke ruimten, energie en grondstoffen, groeidenken, schuldenproblematiek, grootgrondgebruik, behoud van soorten en ons konsumptieniveau. Kamer- en NGO-leden verplaatsten die bakens gezamenlijk. Namens de commissies ontwikkelingssamenwerking en milieubeheer kwam kamerlid E. Herfkens (PvdA) dat doen. Zij kreeg een exemplaar aangeboden van het boekje 'Onze gezamenlijke toekomst'.

In de toelichting op de aktie bracht het NGO-Overleg naar voren dat alle ministeries bij de problematiek van het Brundtlandrapport betrokken moeten worden. Aanleiding voor de aktie was de behandeling die dag van het rapport 'Our Common Future' in een uitgebreide commissievergadering van de commissies voor ontwikkelingssamenwerking en milieubeheer.

Stop deelname barbecue

In de weken voorafgaande aan het kamer-

■ Boven: de overhandiging van het boek.
Onder: het verzetten van de bakens.

debat was de volksvertegenwoordiging al van vele kanten bestookt met argumenten en suggesties. De Kleine Aarde stuurde een eigen reactie aan de Tweede Kamer. De brief stelt dat een andere leefstijl nodig is om 'duurzame ontwikkeling' te bereiken, het sleutelwoord uit het Brundtlandrapport.

De Kleine Aarde doet een beroep op de Kamerleden in het vervolg niet meer deel te nemen aan de jaarlijkse barbecue op het Binnenhof. Afzien van deelname kan 'een eerste stap zijn naar de onderkenning van het vleesvraagstuk met knelpunten als het groot- grondgebruik, milieu en volksgezondheid'.

De Kleine Aarde doet de parlementariërs acht konkrete suggesties aan de hand. De overheid zou vaker het instrument van financiële prikkels moeten hanteren om milieuvriendelijke produkten aantrekkelijker te maken. Ook zou de Tweede Kamer bij onderwerpen als het auto-verkeer, de BTW en energiebesparing steeds een analyse moeten maken van de mondiale ecologische effecten.

Presentatie NGO-reactie

Pas in 1960 is het idee van een groeiekonomie ontstaan en niemand kwam toen op het idee zich af te vragen waarom het nodig was. Nu zijn er gelukkig veranderde inzichten, maar het geloof in verdere groei is nog groot.

Dat betoogde prof. dr. H.M. de Lange, ekonoom en emeritus-hoogleraar sociale ethiek, in april in een inleiding naar aanleiding van het Brundtlandrapport. We moeten ons afvragen, aldus De Lange, met welke groei de armoede wordt bestreden, natuur en milieu wordt gespaard en de werkgelegenheid bevorderd. Hij waarschuwde voor het kritiekloos volgen van de aanbevelingen van de Brundtlandkommissie en signaleerde dat ook het kabinet te weinig kritisch blijkt ten opzichte van het Westen.

De Lange sprak tijdens de presentatie van de reactie van de gezamenlijke milieu-, ontwikkelings- en vredesorganisaties (NGO-overleg) op het Brundtlandrapport. De organisaties reageren daarin tevens op het standpunt van de Nederlandse regering. Er ontstond een levendige discussie met de aanwezige kamerleden over de tekortkomingen van het Bruto Nationaal Produkt als maatstaf voor het meten van het niveau van welvaart.

Het Kamerdebat op 20 juni

In het kamerdebat over het Brundtland-rapport, dat na maanden uitstel plaatsvond op 20 juni, werd van alle kanten bezworen hoe belangrijk men het dokument van VN-kommissie vindt. De politici zijn het er over eens dat alle ministeries, maar ook alle kamerleden, betrokken moeten worden bij het streven naar duurzame ontwikkeling.

Hierover vond een boeiend debat plaats tussen de Kamer en minister Nijpels. Deze riep de aanwezige kamerleden op voortaan bij debatten over andere onderwerpen steeds de internationale en ekologische aspecten een belangrijke rol te laten spelen. Naast Nijpels woonde ook minister *Bukman* (ontwikkelingssamenwerking) de uitgebreide commissievergadering bij. Namens economische zaken was staatssecretaris *Van Rooy* aanwezig.

Kamerlid *Verspaget* (PvdA) konstateerde dat de problematiek van milieu en ontwikkeling zoals geschetst in het Brundtland-rapport de partijen dichter bij elkaar brengt. „We hebben een vakbond nodig voor het milieu”, zo betoogde zij.

Goed geïnformeerd

De rol van de rijke landen kreeg in dit debat veel meer aandacht dan in het Brundtland-rapport en in het standpunt van het kabinet, dat verder het rapport in grote lijnen onderschrijft.

Ook kwamen de tekortkomingen aan de orde van het Bruto Nationaal Produkt als graadmeter van de welvaart. Minister Nijpels zegde toe te bevorderen dat vaker andere graadmeters worden gehanteerd.

Eisma (D66) onderstreepte het belang van de zaak met zijn suggestie minister-president Lubbers zelf de coördinatie van de verdere ontwikkelingen op zich te laten nemen. Minister *Nijpels* maakte echter duidelijk die rol met hart en ziel te willen vervullen.

De minister toonde zich opmerkelijk goed gemotiveerd en geïnformeerd tijdens het debat. Dit in tegenstelling tot *Bukman*, die niet de indruk gaf gestimuleerd te zijn door het rapport nog wat harder te gaan trekken aan het ekologiseren van de ontwikkelings-samenwerking.

Op initiatief van kamerlid *Boers* vroeg de Kamer aan de regering uiterlijk in het na-jaar van 1989 in een definitief regerings-standpunt aan te geven hoe zij per ministe-

OUR COMMON FUTURE

A READER'S GUIDE

Drafted by Don Hinrichsen

rie per beleidsterrein aan de aanbevelingen van het Brundtland-rapport concreet inhoud zal geven.

Een motie van de leden *Braams* en *Terpstra* (VVD) over de toetsing van het komende Energieplan aan het Brundtland-rapport is eveneens aangenomen. Geen overbodige luxe, want het rapport signaleert met name het gigantisch hoge (fossiele) energiegebruik in de rijke landen als een knelpunt van de eerste orde.

Een motie van *Verspaget* over investeringen ten behoeve van duurzame ontwikkeling, kreeg onvoldoende steun in de Kamer.

Adviezen over Brundtland-rapport

Drie belangrijke adviesorganen hebben van de overheid het verzoek gekregen een advies uit te brengen over het Brundtland-rapport.

De adviezen van de *Centrale Raad voor de Milieuhygiëne* (CRMH) en van de *Natuurbeschermingsraad* zijn intussen verschenen. Het zijn beide lezenswaardige stukken waarin uitspraken voorkomen die duidelijk maken dat ook in deze adviesraden zeer bezorgd wordt aangekeken tegen de mondiale milieu- en ontwikkelingskrisis en dat men vast van plan is de overheid te stimuleren echt de bakens te gaan verzetten.

Het advies van de *Natuurbeschermings* bevat bovendien twee interessante bijlagen: een over groei en de tekortkomingen van het Bruto Nationaal Produkt van de hand van *drs. W. Burger* en de ander over het onaangepaste gedrag van de moderne mens, een lezing die *prof. dr. C.W. Stortenbeker* hield op een studiedag 'Economie en ecologie' in 1987.

Een gevraagd advies van de de Sociaal Economische Raad laat nog op zich wachten.

Pers laat het afweten

Op één enkele uitzondering na -de NRC- heeft de pers tot nu toe bitter weinig geschreven over het Brundtland-rapport, het regeringsstandpunt en het kamerdebat van 20 juni.

Voor een brede maatschappelijke discussie over de toekomst en het streven naar duurzame ontwikkeling zullen we echter de media nodig hebben. En de media zullen in dat proces zelf ook aan een kritische analyse onderworpen moeten worden.

Daarbij is vooral van belang welke visies op groei, welvaart, welzijn en mondiale betrokkenheid de media uitdragen.

Het advies van de *Natuurbeschermingsraad*, 'Natuur en economie in ontwikkeling', kan besteld worden door f 7,- over te maken op giro 1565666 van de *Natuurbeschermingsraad* te Utrecht. Vermeld 'Brundtland-rapport'.

Het advies van de CRMH kan men aanvragen op het adres: Postbus 90740, 2509 LS Den Haag. Telefoon 070-472351.

De tekst van de voordracht van prof. De Lange is aan te vragen bij het sekretariaat van het NGO-Overleg, Donkerstraat 17, 3511 KB Utrecht.

Bijeenkomst in Noorwegen

Begin juli organiseerden de World Peace Council en Noorse vredes- en milieuorganisaties een internationale bijeenkomst in Oslo. Kleine Aarde-medewerker *Jan Juffermans* ging voor het NGO-Overleg van milieu-, ontwikkelings- en vredesorganisaties naar de conferentie in Noorwegen, het land waar mevrouw Brundtland premier is. Het was te verwachten dat men zeker daar met het rapport van de VN aan de slag is gegaan.

Het NGO-Overleg wil -in navolging van een dergelijke aanpak in Noorwegen- in Nederland een breed opgezette campagne voor duurzame ontwikkeling op gaan zetten. Het laatste nieuws is dat ook de Consumentenbond daaraan haar medewerking wil geven.

■ 'Ik geloof je niet meer'. Een affiche van de Noorse campagne.

De Kleine Aarde in de Kamer

Tot twee maal toe kwam tijdens het debat in de Tweede Kamer De Kleine Aarde ter sprake. Mevrouw *Terpstra* (VVD) verwees naar de 'filosofie van De Kleine Aarde' en *Schutte* (SGP) noemde de reactie van De Kleine Aarde op het Brundtland-rapport. Hij vermeldde daaruit het voorstel niet langer deel te nemen aan de barbecue op het Binnenhof. Dat sprak hem aan.

'Alleen een revolutie kan de bomen redden'

Frits Maas (Natuurmonumenten) schreef een opruiende brochure

Waar het niet goed gaat met de bomen, gaat het ook niet goed met de mensen en de samenleving. En als het heel slecht gaat met de bomen, dan is dat een teken dat een paar dingen hoognodig grondig moeten veranderen. Met de bomen in ons land gaat het zo slecht dat er niet minder nodig is dan een 'massale kulturele, sociale en politieke omwenteling', aldus de Vereniging tot behoud van Natuurmonumenten.

Kees Bakker

Alleen een revolutie kan de bomen nog redden en de mensen erbij. Deze uitspraak staat in een 'alarmkreet', die Natuurmonumenten van de zomer bij regering en parlement bezorgde. Hoe komt het dat zo'n vriendelijke, grote en meer dan tachtigjarige vereniging zulke opruiende taal gebruikt? Een gesprek met de schrijver van de alarmkreet, *Frits Maas*. „Beroepshalve moet ik wel optimistisch zijn”, zegt hij. „Maar persoonlijk...”

Spooklandschap

Aan zijn brochure gaf hij als titel 'Spookrijden' mee. Zijn indruk is, dat Nederland met kanjers van oogkleppen op in volle vaart onderweg is naar een spooklandschap. Hier en daar komt dat landschap trouwens al in zicht. In sommige gebieden ziet de natuur er zo naar uit, dat de VVV's zich zorgen beginnen te maken. „Mensen vinden het niet leuk om in een soort sterf-huis te kamperen”.

Om die ontwikkeling om te buigen is dus een revolutie nodig of eigenlijk een hele reeks. In het lijstje van de omwentelingen die hij bepleit, heeft Frits Maas de kulturele voorop gezet. Om dat toe te lichten herinnert hij aan het oude wijsgerige thema van de verhouding tussen natuur en vrijheid.

Vrijheid is ooit omschreven als onafhankelijk zijn van de natuur. Daarmee lopen we nu vast: er is een andere visie op vrijheid nodig, een visie die ervan uitgaat dat je als mens je grenzen moet kennen, dat je ekologisch gezien niet meer dan een stukje van de natuur bent. Frits Maas wijst op wat hij het *MacDonalds-syndroom* noemt. „We weten niet meer wat we eten, we zijn helemaal losgeraakt van onze roots.”

In grote lijnen moet de revolutie ons, aldus Maas, naar een cultuur brengen die sober is en passende nieuwe waarden ontwikkelt. Soberheid hoeft niet hetzelfde te zijn als armoe. Het hangt er maar vanaf wat je waardevol vindt en wat in de samenleving als waardevol geldt.

Verarming

Intussen moet die nieuwe soberheid gestalte krijgen in een in tweeën gedeelde samenleving van rijken en armen en in een tijd waarin de verarming om zich heen grijpt. Hoe moet het met al diegenen, die nu al op een schoen en een slof door het leven gaan?

Frits Maas wijst op de situatie in de Derde Wereld, waar blijkt dat extreme armoede grote schade veroorzaakt: het leidt tot allerlei vormen van roofoverval. Niet alleen luxe, maar ook verpaupering brengt milieubederf met zich mee. Versobering moet daarom samengaan met een ingrijpende herverdeling, „veel ingrijpender dan ooit eerder is overwogen”. Een soberder samenleving eist andere sociale verhoudingen.

Ook de politieke besluitvorming moet ingrijpend veranderen. Het milieu is nu ondergebracht in een apart ministerie. Dat lijkt heel sympatiek, maar in de praktijk leidt het ertoe dat de andere ministeries op de oude voet doorgaan. Wat moet gebeuren is, aldus Frits Maas, dat het milieu uitgangspunt wordt voor het beleid over de hele linie. De ervaring heeft geleerd dat het niet voldoende is om beleidsbeslissin-

gen pas achteraf te toetsen op hun milieueffekten.

Gered

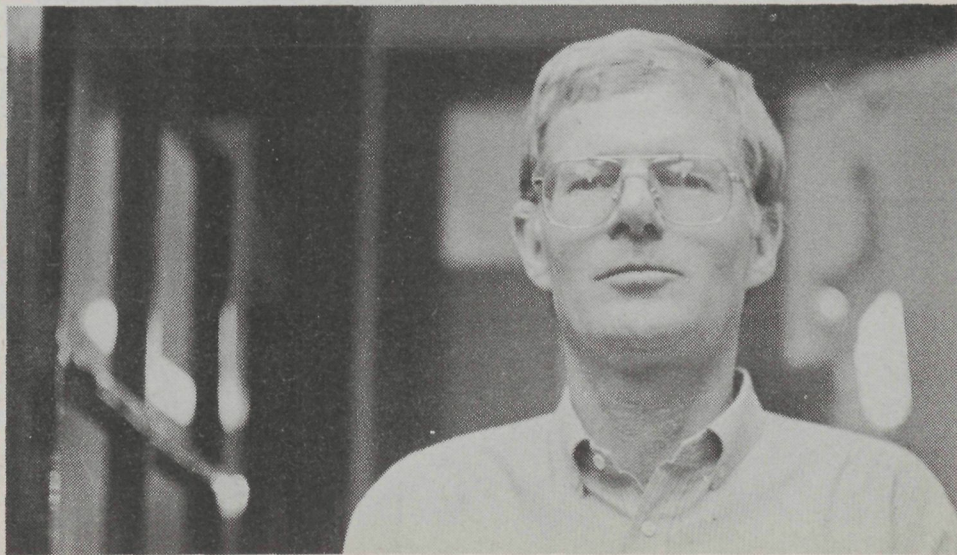
Natuurmonumenten is vanouds een organisatie die zich bezighoudt met het beheer van waardevolle natuurgebieden. Maar de laatste jaren is de vereniging zich veel meer dan vroeger ook gaan inlaten met kwesties die zich buiten deze gebieden afspelen en met veranderingen die in de hele Nederlandse samenleving nodig zijn.

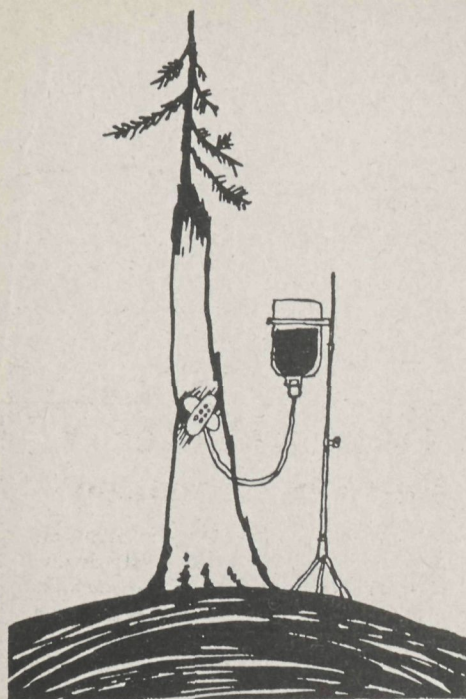
Twee jaar geleden keerde Natuurmonumenten zich in een brief aan de regering tegen de bouw van nieuwe kerncentrales. De vereniging is deel gaan uitmaken van het landelijke overleg van milieu-organisaties (LMO) en de vereniging steunt het *Platform van de Biologische Landbouw*.

Volgens Frits Maas is deze verbreding nodig geworden door de omvang en de ernst van de aantasting van de natuur. „Als er een terrein was aangekocht, zouden we vroeger: dat terrein is gered.” Tegenwoordig ligt dat anders. De vervuiling en de andere negatieve invloeden van buiten zijn zo groot, dat je je als natuurbeschermer wel met dat buitengebeuren bezig moet gaan houden. Natuurbeheer en denken over de samenleving zijn met elkaar verbonden geraakt.

Natuurmonumenten staat wat dat betreft eigenlijk nog maar aan het begin van een

■ **Frits Maas:** „We zijn losgeraakt van onze roots”.

ontwikkeling, die ook in de organisatie en de bemensing zichtbaar zou moeten worden. Om een antwoord te ontwikkelen op de problemen van anno-nu zou de vereniging het nu eerder van sociologen en ekonomen moeten hebben dan van de traditionele biologen.

Frits Maas is van mening, dat ook de meer filosofische kwesties hoger op de agenda horen. Natuurmonumenten heeft, zegt hij, „als heel grote vereniging geen wereldbeeld”. De natuurbescherming hoeft natuurlijk geen afgeronde blauwdruk te leveren, maar nadenken over een toekomst en over een manier van leven die toekomst heeft, is wel heel dringend nodig.

Eisen

Bescherming van de natuur is niet alleen een taak van de natuurbescherming. Iedereen, benadrukt Frits Maas, moet voor zich een invulling geven aan het woordje toekomst, mensen die veel en mensen die weinig in de melk te brokkelen hebben. Toch heeft de politiek een bijzondere verantwoordelijkheid. Vandaar dat Natuurmonumenten zich vooral ook tot Den Haag richt. „Vroeger had je aktiegroepen die eisen stelden. Nu stellen wij eisen.”

Frits Maas zet er een paar op een rijtje: scherpere emissienormen voor de raffinaderijen en voor de elektriciteitscentrales en de industrie, minder mest en dus ook een inkrimping van de veestapel, minder auto's en een drastische uitbouw van het openbaar vervoer. Bij elkaar moet een beperking van de uitstoot van verzurende stoffen van 80 procent in 1995 gehaald worden om nog iets te kunnen redden.

Het lijstje liegt er niet om. „Bepaalde groeperingen zullen wel bezwaar hebben,” verwacht Frits Maas. Maar toch moet het. „Er is echt een forse ingreep nodig, bij de industrie, in de landbouw en in onze hele manier van leven.”

Wat woon je hier schoon

Belangrijk boek over milieu binnenshuis

De belangstelling voor ekologische en energie-zuinige woonprojecten neemt toe. Dat valt toe te juichen. Onlangs verscheen een belangrijk boek voor mensen die zaken als wooncomfort, isolatie en de al of niet milieuvriendelijke kwaliteiten van de gebruikte bouwmaterialen niet alleen aan de architect willen overlaten.

Henk Schilperoort

Hoewel de energiekosten door een volkomen onlogische schommeling in de ekonomie sterk zijn gedaald, zullen de olie- en gasvoorraden binnen één generatie zijn uitgeput. Mensen die verder kijken dan een olievat lang is, zorgen dus dat ze in een energiezuinige woning terecht komen. Zo'n aanpak betekent: nu investeren en straks besparen!

Technisch is er nog geen andere mogelijkheid tot grootschalige energieopwekking dan de milieu- onvriendelijke kolenstook (inklusief kolenvergassing). En het optimisme dat andere technieken er zullen zijn als de noodzaak er is, lijkt erg voorbarig. In elk geval remmen de lage energieprijzen momenteel de ontwikkeling van milieuvriendelijke energiebronnen alleen maar af.

Hoopgevend is het, dat er toch veel gebeurt op het terrein van milieuvriendelijk wonen. Een fraai voorbeeld is het project MW-2 in de Maaspoort in Den Bosch, landelijk bekend vanwege de grasdaken. In Bostel is een groep bezig een soortgelijk project te bouwen.

Radongas en tabaksrook

Onlangs verscheen een belangrijk boek voor mensen die zaken als wooncomfort, isolatie en de al of niet milieuvriendelijke kwaliteiten van de gebruikte bouwmaterialen niet alleen aan de architect willen overlaten. Het heet *Wonen in een gezond binnenmilieu*.

De auteurslijst meldt de namen van vier ingenieurs, reden om te veronderstellen dat de technische informatie juist is. Dat het 139 pagina's dikke boek ook uitblinkt door helder en kernachtig taalgebruik en een prettige lay-out, zal voor een belangrijk deel voor rekening komen van eindredacteur David Douwes, voormalig redacteur van dit tijdschrift.

Het boek geeft zeer systematisch de oorzaken voor een slecht leefmilieu binnenshuis. Trefwoorden in de marge maken het geheel tot een overzichtelijk naslagwerk. Onderwerpen als formaldehyde-spaanplaat en radongas, tabaksrook en slechte

geluidsisolatie komen aan bod, compleet met remedies en eventuele (wettelijke) normen en voorschriften. Aan de hand van beschrijvingen van bouwmaterialen kan men gemakkelijk uitmaken of deze ekologisch verantwoord zijn of niet.

Het interpreteren van grafieken en tabellen zal soms wat kennis vragen die boven de middelbare schoolstof uitstijgt. De belangrijkste konklusies zijn echter in de tekst vermeld.

Het lezen van dit boek zal niet iedere doer-het-zelf in een expert veranderen, maar geeft wel inzicht in de problemen die er mee samenhangen.

Passieve zonne-energie

Een tweede aanrader is de heel wat bescheidener brochure (twintig pagina's en literatuuropgave) met de titel *Drenthe benut passieve zonne-energie - een kwestie van ontwerpen*. Dit is een uitgave van het Provinciaal Ondersteuningsteam Energiebesparing Drenthe en het Centrum voor Energiebesparing en Schone Technologie in Delft.

Het boekje geeft een beknopte maar heldere beschrijving van de wijze waarop in Drenthe drie projecten voor energiezuinige woningen in de sociale sector zijn uitgevoerd.

De bouw van 36 woningen met passieve zonne-energie (PZE) werd daar begeleid door een praktijkteam PZE, dat een programma van eisen opstelde waaraan PZE-woningen dienen te voldoen. Bovendien maakte het team een uitgebreide evaluatie van de knelpunten die bij de realisering van een dergelijk programma optreden. Deze ervaringen zijn van grote waarde voor hen die het moeizame proces van het coördineren van overheid, architect en aannemer nog door moeten maken.

D. Douwes e.a.: Wonen in een gezond binnenmilieu. Uitgave: ministerie van VROM, 1988. Te bestellen bij het Bouwcentrum BV, Postbus 299, 3000 AG Rotterdam. Telefoon 010-4309911

'Drenthe benut passieve zonne-energie - een kwestie van ontwerpen' is te bestellen bij: CVE, Oude Delft 180, 2611 HH Delft. Telefoon 015-150150.

Milieuprimeur in Den Bosch

Woningbouwvereniging doet mee met woonwerk-project

Als alles volgens plan verloopt, gaat van de winter in 's Hertogenbosch de eerste paal de grond in voor een nieuw mens- en milieuvriendelijk woonwerk-erf. Het is het tweede in zijn soort in de Brabantse bisschopsstad, maar toch uniek en zelfs een landelijke primeur: voor het eerst zet een woningbouwvereniging er mee de schouders onder.

Harrie Vekemans

Drie jaar geleden begon in de Bosche Maaspoort de bouw van het eerste woonwerk-project. Terwijl de laatste van de bij elkaar zestien woningen nog worden afgebouwd, ligt er al weer een voorlopig schetsplan op tafel voor een volgend en dit keer aanzienlijk groter project. Mei vorig jaar vond de eerste bijeenkomst plaats. Al snel werd de vereniging 'Woon Werk Erf' Den Bosch opgericht, met als leden de tot nu toe dertig toekomstige bewoners van het project. Zij zijn het die in dit participatie-project samen tot het uiteindelijk resultaat moeten komen.

Steun op verschillende fronten

De vereniging wordt op verschillende fronten ondersteund. Allereerst door wethouder Joke van Beek, die binnen de gemeente als initiatiefneemster van het project kan worden beschouwd. De architect is Renz Pijnenborgh, dezelfde die ook bij de bouw van de eerste zestien woningen betrokken is geweest. Verder adviseren landschapsarchitect Hans Claessens en de ste-

debouwkundige van de gemeente Rien van Rosmalen.

De gemeente Den Bosch reserveerde een stuk grond en kreeg daarvoor de beschikking over twintig huur- en twintig koopkontingenten. De woningbouwvereniging SSW is bereid gevonden de huurwoningen met inspraak te bouwen.

Het is voor het eerst, dat een woningbouwvereniging bereid bleek om mee te doen in een participatie-project voor een mens- en milieuvriendelijk woonwerk-erf. Bij het vorige project ging het om uitsluitend koopwoningen.

Een nadeel van huurwoningen is, dat de mogelijkheden voor zelfbouw beperkt zijn. Toekomstige huurders van woningen in het nieuwe project krijgen wel de gelegenheid om zelf het een en ander af te bouwen. Hierdoor gaan de stichtingskosten omlaag en dus eveneens de huurlasten.

Variatie aan woontypen

Kopers kunnen kiezen voor zelfbouw. Wie dat niet wil kan, net als bij de huurwoningen het geval is, eventueel wel de afbouw voor zijn rekening nemen. Op die manier

Tijdschrift over bouwen en wonen

Voor wie meer wil weten over mens- en milieuvriendelijk wonen en werken en tevens geïnteresseerd is in bio- en ecologische architectuur, is er sinds kort een speciaal tijdschrift: *Gezond Bouwen & Wonen*. Dit tijdschrift wordt uitgegeven door de vereniging voor Integratie Biologische Architectuur, p/a Drukkerij/Uitgeverij Lakerveld BV, Postbus 61023, 2506 AA Den Haag. Telefoon 070-643930.

kan de hypotheek en dus de woonlast toch wat lager uitvallen.

Het project zal een grote variatie aan woningtypen kennen en het is de bedoeling dat wonen, werken, leven en spelen met elkaar verweven zullen worden. De werkruimten variëren van twintig tot zestig vierkante meter en zijn heel geschikt voor kleinschalige bedrijven.

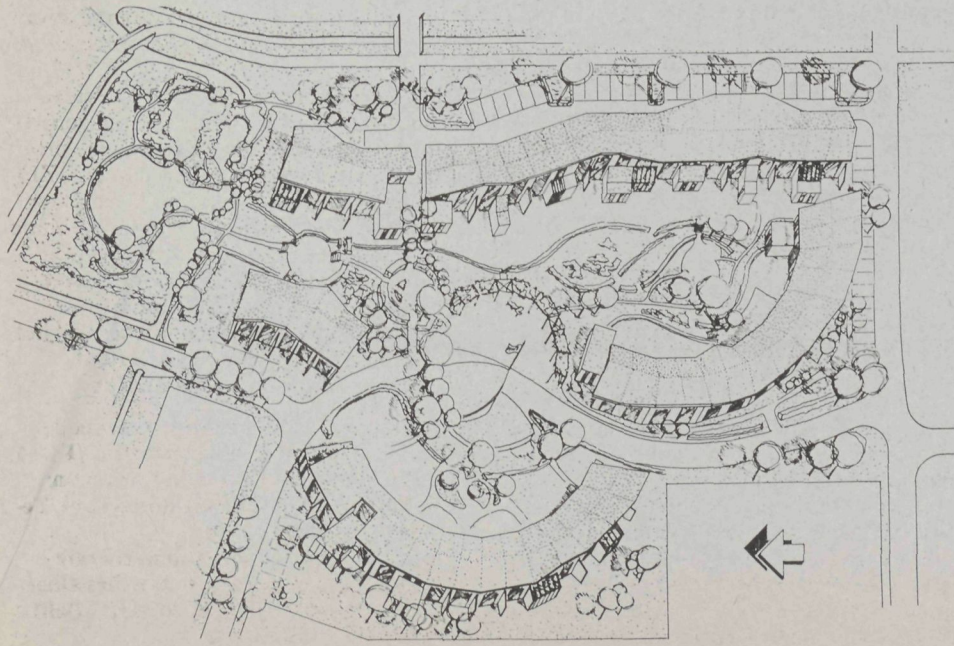
Er zal veel groen zijn. De toekomstige bewoners willen dit gemeenschappelijk gaan beheren en voor een deel ook gaan gebruiken voor het telen van groente en fruit. Er wordt ook gedacht aan het bouwen van een gemeenschapshuis en een gemeenschappelijke werkruimte buiten de privé werkruimten.

Grasdaken

De grootte van de woning wordt aan de grootte van het huishouden aangepast. Bij de keuze van de materialen wordt telkens rekening gehouden met mens en milieu. Op dit gebied zijn nog niet alle knopen doorgemaakt. Vast staat al wel, dat de woningen grasdaken krijgen en houten vloeren. De muren worden uit baksteen en/of kalkzandsteen opgetrokken. De werkruimten zullen in dezelfde stijl worden uitgevoerd als de woningen.

De stichtingskosten moeten onder het maximumbedrag voor subsidie blijven. Voor de huurwoningen geldt dan het zogenaamde normkostensysteem. Voor de koopwoningen de premie-A regeling met een maximum aan stichtingskosten van f 136.000. Maar het is ook mogelijk om in de vrije sector te bouwen.

Informatie: Vereniging 'Woon Werk Erf', Tweede Haren 61, 5233 BD Den Bosch, Tel. 073-425093.

Andriessen wil paardemiddel loslaten op platteland

Braakleggen kultuurgrond is zonde en slecht voor milieu

Boeren die hun ploeg in de schuur laten staan en Gods water over Gods akker laten lopen, kunnen daar binnenkort geld voor krijgen van de EG. Van de winter besloten de Europese regeringsleiders tot een braakleg-subsidie. Het idee is, dat er op die manier eindelijk iets gebeurt aan de landbouw-overschotten. Dat het moedwillig laten verwilderen van cultuurgrond in Brussel serieus wordt overwogen, laat zien dat er iets grondig mis is met de landbouw.

Kees Bakker

Om werkelijk zoden aan de dijk te zetten zou de inkrimping van het landbouwareaal ingrijpend moeten zijn. Landbouw-kommissaris *Andriessen* mikt op het braakleggen van tien procent. Maar in zijn bureau ligt een lijvig en dramatisch rapport van *Sicco Mansholt*, die pleit voor een inkrimping met maar liefst de helft, uit te smeren over dertig jaar.

Maar hoe ingrijpend ook, in het licht van de problemen waar de landbouw voor staat is het toch beperkt. Het lijkt eigenlijk vooral gericht op de problemen die de EG

met de landbouw heeft.

Het Europese landbouwbeleid is iets waar de landen van de EG internationaal gezien een heel slecht figuur mee slaan. De Derde Wereldlanden hebben felle kritiek op de invoerbeperkingen, die voor veel van hun produkten gelden. De Verenigde Staten maken er een gewoonte van om te klagen over de subsidiëring van de Europese boeren, die hun Amerikaanse collega's in een nadelige positie zou plaatsen.

Het landbouwbeleid tast het prestige van de Europese landen aan en veroorzaakt in internationale onderhandelingen niets dan last. Maar ook intern leidt het tot steeds

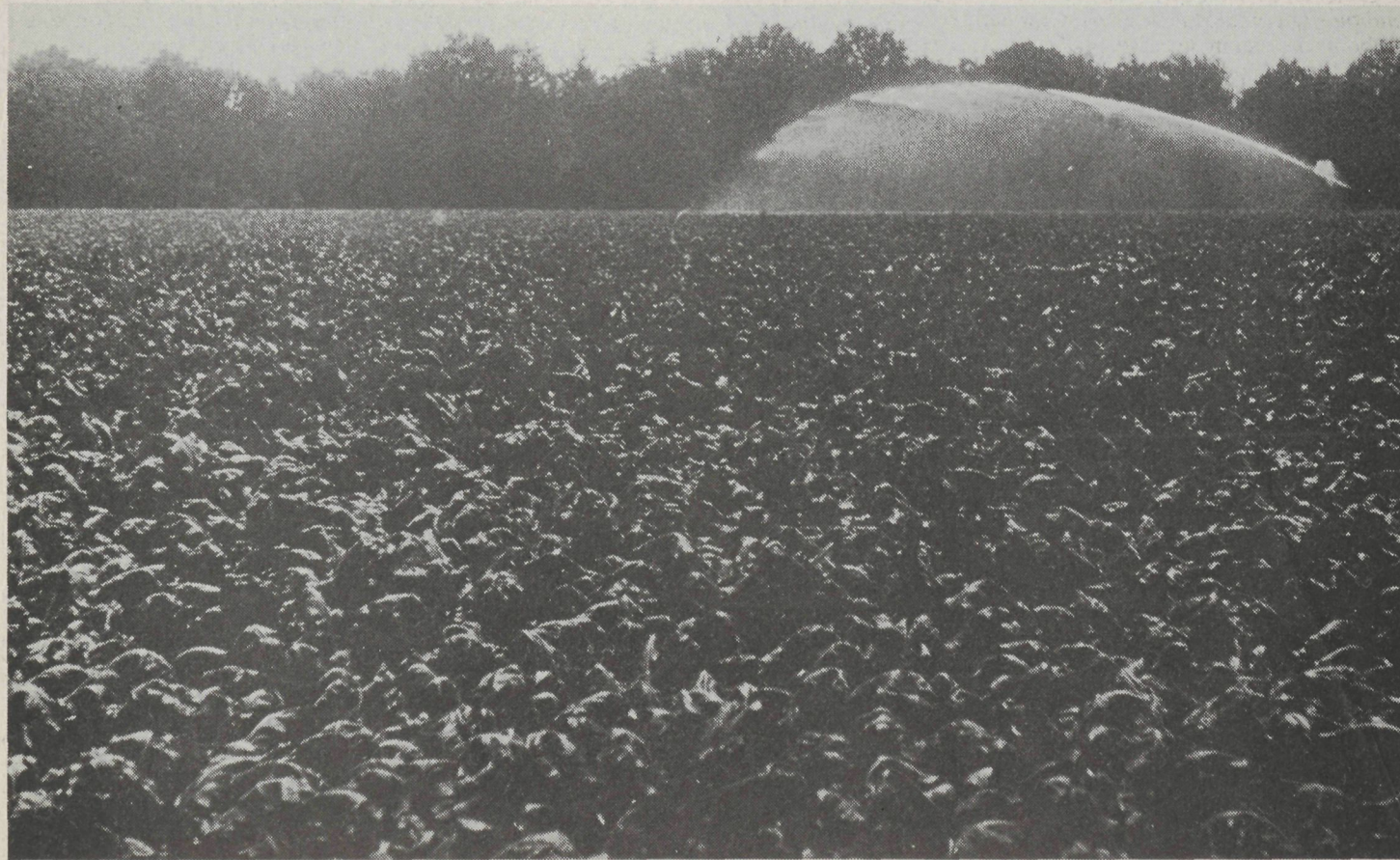
pijnlijker geruzie, als de verdeling van de financiële lasten van dit beleid weer eens geregeld moet worden.

Afval

Het braakleggen van land maakt de overschot-problemen misschien iets minder akuit, maar in de landbouw is meer aan de hand. Er wordt immers niet alleen te veel voedsel geproduceerd, maar ook veel te veel afval. De Europese landbouw doet bovendien een onaanvaardbaar beroep op kostbare cultuurgrond in de Derde Wereld voor de produktie van veevoer. En dit alles leidt voor veel boeren ook nog eens tot een te gering inkomen.

Aan de oplossing van deze problemen draagt een inkrimping van het landbouwareaal niet bij. Het perspectief is eerder een

■ Een bietenveld wordt besproeid. De gangbare landbouw gebruikt steeds meer water.

nog verdergaande intensivering van de produktie op de overblijvende gronden met alle narigheid van dien.

Zwakke regio's

Een kommissie van landbouwdeskundigen van de *Partij van de Arbeid* wijst er in een onlangs verschenen rapport bovendien op, dat juist de zwakke regio's in de EG de meeste kultuurgrond zullen inleveren. Deze gebieden, zoals in het zuiden van Frankrijk, in de Pyreneeën, maar ook in Ierland, lijden nu al ernstig onder ontvolking en verarming. Verlaten landbouwgronden vallen er ten prooi aan verwildering en erosie. Gesubsidieerde braaklegging zou dit proces alleen maar versnellen. Grootscheepse ontmanteling van landbouwgebieden is ook politiek en moreel onaanvaardbaar. Het is met de EG eigenaardig gesteld. De laatste jaren is deze 'gemeenschap' flink gegroeid, maar tegelijk krijgen steeds meer mensen in de EG te horen dat zij niet mee mogen doen en dat op hun bijdrage geen prijs meer wordt gesteld. Na de miljoenen werklozen is nu blijkbaar de beurt aan een deel van de boeren. Wie volgt?

Goed hart

Wie natuur en milieu een goed hart toedraagt, zal aan het braakleggen van land op het eerste gezicht ook een goede kant ontdekken. De *Vereniging tot behoud van Natuurmonumenten* ziet er wel wat in en heeft zich in een nota al present gemeld om het beheer van de aan de landbouw onttrokken gronden over te nemen. Op die gebieden zou een vorm van *beheerslandbouw* ontwikkeld moeten worden: een landbouw die niet in de eerste plaats levensmiddelen produceert, maar het landschap in stand houdt.

De PvdA-deskundigen vinden zelfs, dat dit soort landbouw ook in de zwakke regio's een rol zou moeten gaan spelen en verder overal daar waar boeren niet meer een voldoende inkomen uit hun bedrijf kunnen krijgen.

Op beperkte schaal is beheerslandbouw uiteraard zinvol. Er zijn ook in ons land mooie voorbeelden van. Maar een perspectief voor de landbouw biedt het niet. Hetzelfde geldt voor inkomenssteun aan boeren in zwakke gebieden. Zolang er geen andere oplossing is, blijft zulke steun noodzakelijk. Voor de betrokkenen is het op den duur echter weinig bevredigend om schapen te houden of gewassen te telen voor de steun. Het biedt ook geen enkel uitzicht op een rendabele bedrijfsvoering in de toekomst.

Andere leest

De PPR voelt daarom weinig voor deze vorm van landbouw. 'Museumlandbouw' is leuk voor wie de ouderwetse boerenlucht nog eens op wil snuiven, maar meer ook niet. Een groep landbouwdeskundigen van deze partij stelt een reeks politieke maatregelen voor, die de hele landbouw op een andere leest zouden

■ Een prachtig voorbeeld van beheerslandbouw in het Geuldal

schoeien. Heffingen op krachtvoer, kunstmest, bestrijdingsmiddelen en mechanisatie zouden samen met de invoering van een basisinkomen een vernieuwing van de landbouw stimuleren in een richting die goed is voor het milieu en voor de mensen die er hun bestaan vinden.

Geen moedwillige verwildering van landbouwgrond dus en ook geen kunstmatige instandhouding van verouderde produktiemethoden, maar een vernieuwing van de landbouw over de hele linie, ook van de zogenaamd moderne grondstof-, mest- en gifintensieve sectoren.

Broodnodige vernieuwing

Ook het *Platform voor de Biologische Landbouw* legt in een zojuist verschenen bijdrage aan de discussie sterk de nadruk op de broodnodige vernieuwing. De biologische boeren en tuinders hebben daar, aldus het Platform, het nodige experimentele voorwerk voor verricht. Omschakeling op biologische landbouw zou om te beginnen moeten worden overwogen voor waterwingebieden, bufferzones rond natuurreservaten en andere kwetsbare gebieden. Maar ook daarbuiten moet de overheid met heffingen op kunstmest en bestrijdingsmiddelen en met investeringssteun de biologische landbouw bevorderen.

In dezelfde richting denkt het *Kritisch Landbouwbeeraad*, een initiatiefgroep van boeren, die actie voert voor een 'boer-vriendelijk' landbouwbeleid. De groep voelt niets voor areaalbeperking, maar pleit voor het „afremmen van te intensief landgebruik en te intensieve veehouderij". In de wandeling heet het type bedrijfsvoering van de biologische boeren extensief: er gaan per hectare minder grondstoffen in en er komen minder produkten af. Maar het is de vraag hoeveel intensiever de zogenaamde intensieve veehouderij nog is, als ook al die hectares in de Derde

Wereld, die het veevoer voor deze sektor leveren, in de beschouwing betrokken worden.

Het onderscheid tussen 'intensief' en 'extensief' is in elk geval minder interessant dan het onderscheid tussen 'duurzaam' en 'niet-duurzaam'. De zogenaamd intensieve landbouw is een landbouw, die de grond waarop zij plaatsvindt verwoest, die, met andere woorden, niet duurzaam is.

Drama

Is vernieuwing in de richting van duurzame landbouw een antwoord op het drama van het platteland? De PvdA-deskundigen denken van niet. Van extensivering valt, schrijven ze, „niet al te veel te verwachten." Het moet wel bevorderd worden, maar grootscheepse buiten gebruikstelling van landbouwgrond zal toch onvermijdelijk blijken.

Ook Natuurmonumenten heeft er een hard hoofd in. Natuur-, milieu- en landschapsvriendelijke landbouwsystemen moeten volgens de vereniging, ondersteund worden en gepropageerd en onderzocht, maar toch lijkt „een combinatie van uit produktie nemen en extensiveren (...) het meest gewenst".

De opeenstapeling van problemen op het platteland laat zien, dat doorgaan op dezelfde weg niet kan. We staan, aldus ook Natuurmonumenten, op een 'omslagpunt'. De EG wil toch doorgaan op dezelfde weg: desnoods op een steeds kleiner hoogontwikkeld eilandje en temidden van een steeds groter gebied dat langzaam tot woestijn vervalt. Met dat alternatief voor ogen is de vraag op zijn plaats of duurzame landbouw dan werkelijk zo onrealistisch is.

Lezen over Onze Gezamenlijke Toekomst

Uitgeverij Het Wereldvenster bracht het boek *'Er is maar één aarde'* uit. Het is een zeer interessant boek, omdat het uit de hele wereld voorbeelden in beeld brengt van geslaagde pogingen de problemen van milieu en ontwikkeling fundamenteel aan te pakken.

Vorig jaar verscheen een gratis krant, die een serie tv-uitzendingen begeleidde in de periode juni - september 1987. De meeste uitzendingen waren overdag en werden uitgezonden door Veronica.

De krant *Eén Aarde*, één milieu (speciaal voor het onderwijs) is te bestellen bij Meulenhoff - Edinfo BV, telefoon 020-267555. De videobanden van de tv-uitzendingen zijn te bestellen bij het ministerie van buitenlandse zaken (Voorlichtingsdienst Ontwikkelingssamenwerking, Corry van Loenen) Postbus 20061, 2500 EB Den Haag, telefoon 070-484165. Elf uitzendingen op drie banden, (VHS of V-2000) à 17,50 per stuk.

De bijenkast van binnen

Raampjes zelf maken, de werkbij doet de rest

Bijen houden in eigengemaakte kasten? Dat kan, vindt imker Gerrit van Tilburg, maar het is wel precisiewerk. In een vorig artikel beschreef hij de bouw van de kast. In deze bijdrage komt de binnenkant aan de beurt. Voor geduldige en nauwkeurige doe-het-zelvers onder de bijenhouders.

Gerrit van Tilburg

Zoals de lezers van mijn vorige artikel weten, bestaat de bijenkast uit een onderbak, een broedkamer en een honingkamer. Misschien bent u er inmiddels ook al in geslaagd zo'n kast te maken. Hebt u erop gelet dat bij de spaarkast de onderbak even hoog moet zijn als de broedkamer en zit er in de bodem een bijen-ruimte van 15 mm? Dat werkt namelijk in het voorjaar een stuk prettiger.

Als de kasten klaar zijn komt de inrichting aan de beurt. In elke bak moeten raampjes komen te hangen, op een afstand van 30 mm van elkaar, hart op hart. De raampjes steunen met de uitstekende delen van de bovenlat, de oren, op de raampjesdragers. Deze oren moeten 2,2 cm breed en 1 cm hoog zijn.

Voor de dragers kunt u bijvoorbeeld strippen nemen van dunne aluminiumplaat. U moet er uitsparingen in maken voor de raampjes en de bijen. U zet de strippen met spijkertjes in de kast vast. Nu hangen alle raampjes netjes op de juiste afstand en op gelijke hoogte.

Draad

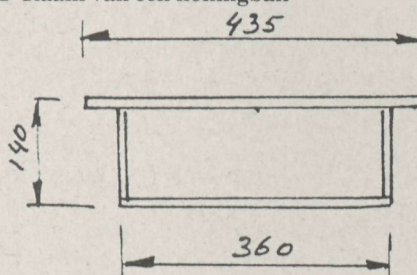
De raampjes moeten bespannen worden met draad. Op die manier wordt de kunststraat gefixeerd, zodat die mooi vlak in het midden van het raampje hangt.

Op de kunststraat zetten de bijen de cellen zelf aan. Ze zweten de daarvoor benodigde was uit door vier paar wasklieren in het achterlijf aan de buikzijde. Deze was heeft de vorm van vliezige schubjes. Met behulp van de poten en de monddelen worden deze vliesjes keurig tot raten verwerkt.

De bedrading kan horizontaal of vertikaal aangebracht worden. Bij grotere ramen verdient de vertikale bedrading de voorkeur. Bij horizontale bedrading is de kans op uitzakken groter. De kunststraat hangt dan niet meer mooi vlak in de draden.

Let erop, dat bij vertikale bedrading de zijlatten op de bodemlat staan. Bij horizontaal bedraden zit de bodemlat tussen de zijlatten. In de tekening loopt de bodemlat onder de zijlatten door. Dit raam moet dus vertikaal bespannen worden.

■ Raam van een honingbak

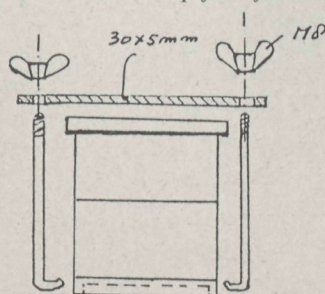

In de raampjes moeten gaten geboord worden voor het aanbrengen van de bedrading. Hiervoor zijn ponsapparaatjes in de handel, maar u kunt het ook doen met een boortje van 2,8 mm. Maak het eerste gat 20 mm uit de zijkant en de tussenliggende gaten op gelijke afstanden van 100 mm en precies in de hartlijn. Gebruik draad van roestvrij staal. Dit wordt op klosjes geleverd.

Om te voorkomen dat de draad na het spannen in het hout snijdt, drukt u aan de buitenzijde van het raam messing felsjes in de gaten. Ze moeten een diameter van 3 en een hoogte van 5 mm hebben.

Insmelten

Na het aanbrengen spant u de draad tot deze lekker zingt. De latjes mogen niet meer dan enkele millimeters doorbuigen. Sinds enige tijd zijn er handige draadspanners in de handel, waarmee de draad golfvormig wordt gespannen. Door de aldus verkregen grotere breedte zal de kunststraat na het insmelten van de draad veel beter vast gaan zitten. De beide uiteinden van de draad zet u met een spijkertje vast.

■ Een robuuste manier om de kasten te vervoeren

De kunststraat kan ingesmolten worden met een soldeertransformator van 8 tot 12 volt of met een rollertje dat u van tevoren verwarmt. Wanneer u met zo'n rollertje werkt is de kans op beschadiging van de raten wel groter.

Het ratenbestand moet elke drie jaar vernieuwd worden. Dit betekent dat u per kast jaarlijks ongeveer vier nieuwe ramen moet inhangen.

Als u met de bijen naar de dracht reist, zult u de kastdelen stevig op elkaar moeten sjoeren om te voorkomen dat er bijen ontsnappen.

U kunt dat doen met twee stangen van 8 mm diameter. Aan de onderkant moeten ze gebogen worden om in de bodem te grijpen. Aan de bovenkant voorziet u ze van 8 mm schroefdraad. Over het deksel gaat een strip van 30x5 mm met gaten van 9 mm aan de uiteinden. Met vleugelmoeien van 8 mm schroeft u de strip op de stangen en de kastdelen zitten muurvast. Een robuuste methode!

U kunt de kasten ook vastzetten met een reisriem, die voorzien is van een spansluiting. Deze riemen zijn erg praktisch. Maar bij zeer zware volken, bijvoorbeeld vier bakken op elkaar, vind ik deze methode een beetje link. De kans op schuiven is mij dan te groot.

Dekplank

Tot slot nog iets over de dekplank. Als ik met de bijen reis, gebruik ik een groot gaasbodem. De volken kunnen dan niet 'warm' lopen. Bovendien heb ik dan geen reisraam aan de bovenzijde van de kast nodig. Het deksel en de dekplank blijven gewoon liggen.

U kunt de dekplank voorzien van een tweetal 'bijengaten'. Dit is een soort één-richtingsweg. Een dag voor het slingeren van de honing legt u de dekplank op de plaats van het koninginrooster, zodanig dat de bijen wel van boven naar beneden, maar niet of nauwelijks van beneden naar boven kunnen. De honingkamer zal nu bij het afnemen veel minder bijen bevatten, zodat het volk rustiger blijft. Dat is prettiger voor de bijen, maar ook voor uzelf. Denk dit najaar nog aan de varroa-bestrijding, als u het volgend jaar terminste wilt imkeren.

In een volgend artikel zal ik het zwermen, de methodes van zwermbehandeling en zwermverhinderende behandelen.

Onderzoek zelf de grond in je tuin !

Onkruid vertelt hoe het met de bodem staat

Met een spa en een melkfles valt eenvoudig te onderzoeken hoe de grond in je tuin is samengesteld. Neem de proef op de som en ontdek de verhouding tussen organische stof, slib, leem en zand. Zo kun je beoordelen wat de grond nodig heeft. Moet er een groenbemester ingezaaid worden en zo ja welke? Bereid je voor op de winter. En zijn de gewassen die nog niet zijn geoogst wel tegen een nachtvorst bestand?

Arie Bijl

De tuin is alweer heel wat leger dan van de zomer. Een goed moment om ook eens kritisch naar de grond te kijken. Binnen niet al te lange tijd kunnen we de eerste nachtvorst of vorst aan de grond alweer verwachten. Niet alle gewassen, die we nu nog hebben staan, verdragen dat. Pompoenen en bonen vertonen na een nachtvorst al snel bevroren bladeren en als het een keer goed koud wordt, raken de vruchten ook aangetast.

Andere gewassen kunnen wel wat vorst hebben. Zo kun je wortelen laten staan. Aanvankelijk beschermt hun eigen loof ze tegen de kou. Later moet je ze met wat stro bedekken. Hoewel de kou de wortels op zich niet veel kwaad doet, kun je bij aanhoudende vorst wel in de problemen komen. Omdat de grond dan bevroren raakt, kun je er niet bij en veel dieren, slakken, muizen en konijnen, zullen je dankbaar zijn.

Echt winterharde gewassen zijn veldsla, winterpostelein, winterprei, boerenkool en spruitkool. Strengere vorst kan savooiekool aantasten. De overige kolen en de bieten zijn al wat eerder geoogst. Chinese kool, raapstelen en andijvie kun je, als het niet te koud wordt, wat langer door oogsten, maar er komen wel steeds meer slakken in.

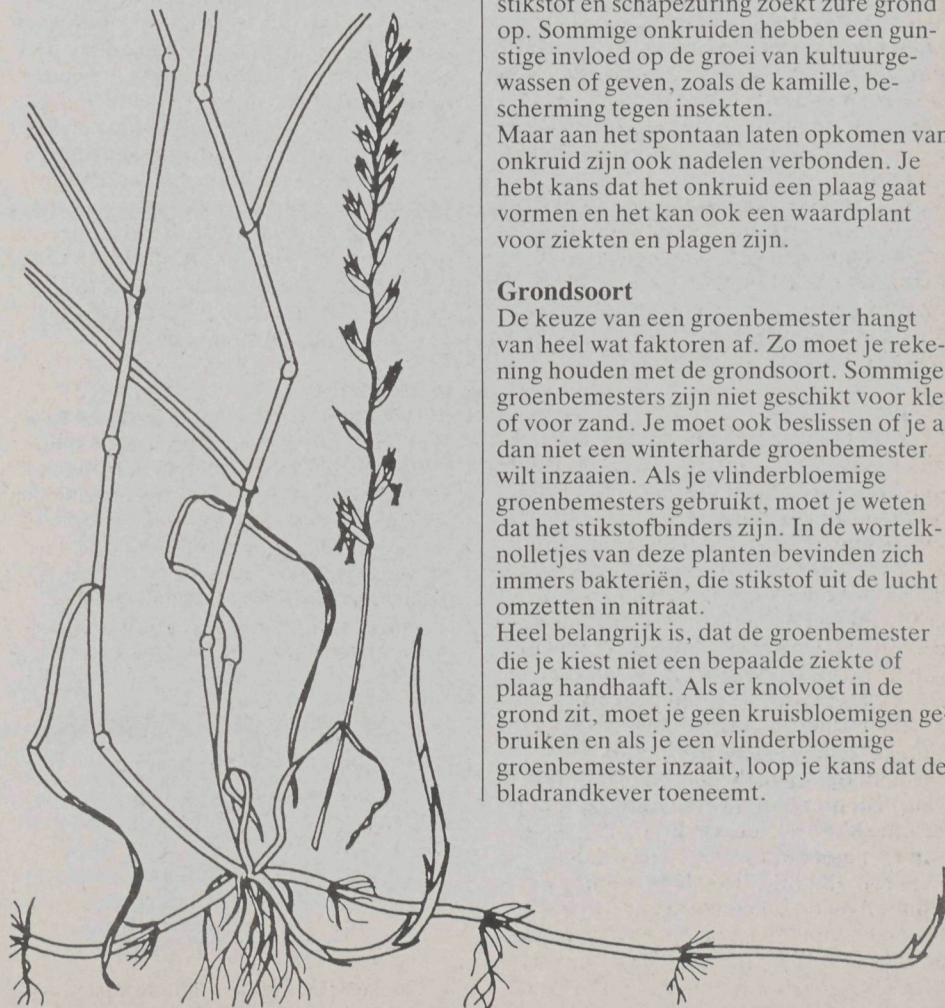
Vrij spel

Op kale, vrijgekomen grond hebben weer en wind vrij spel. Hierdoor kunnen structuurbederf, humusverlies en uitspoeling van voedingsstoffen optreden. Je kunt dat voorkomen door de grond te bedekken. Je moet daartoe na een eventuele bewerking een laag organisch materiaal op de grond brengen. *Mulchen* heet dat. In het najaar is de grond nog warm en het bodemleven heel actief. De laag organisch materiaal die je erover verspreid hebt, wordt dus goed afgebroken. De gevormde humus bindt de aanwezige voedingsstoffen. Een nadeel van deze methode is, dat je er slakken en muizen een schuilplaats mee

biedt. Het restant moet er trouwens vroeg in het voorjaar weer af, zodat de zon de grond wat kan opwarmen.

Je kunt de bodem ook bedekken door een groenbemester in te zaaien. Groenbesters gebruiken de nog aanwezige voedingsstoffen en vormen nieuw organisch materiaal. Niet winterharde soorten sterven bij vorst af en vormen dan een mulchlaag. Er

■ Kweekgras

zijn vele soorten groenbesters. Je hebt dus een ruime keus. Maar het is ook mogelijk om gewoon het onkruid te laten groeien. Dit heeft voordelen.

Om te beginnen hoeft je geen zaad te kopen. Belangrijker is, dat de onkruiden elk hun eigen plek opzoeken. Het zijn vaak pionierplanten, ze maken uit de bodem stoffen vrij, die later ten goede komen aan de cultuurplanten. Ook verbeteren ze de bodemstructuur. Een goed voorbeeld is de paardebloem, die heel diep wortelt. Aan de soorten onkruiden kun je bovendien aflezen hoe het met de structuur van de bodem en met de voedselrijkdom en de zuurgraad gesteld is. Zo wijst kweekgras op een slechte structuur. Nachtschade en brandnetel groeien op plekken met veel stikstof en schapezuring zoekt zure grond op. Sommige onkruiden hebben een gunstige invloed op de groei van cultuurgewassen of geven, zoals de kamille, bescherming tegen insecten.

Maar aan het spontaan laten opkomen van onkruid zijn ook nadelen verbonden. Je hebt kans dat het onkruid een plaag gaat vormen en het kan ook een waardplant voor ziekten en plagen zijn.

Grondsoort

De keuze van een groenbemester hangt van heel wat factoren af. Zo moet je rekening houden met de grondsoort. Sommige groenbesters zijn niet geschikt voor klei of voor zand. Je moet ook beslissen of je al dan niet een winterharde groenbemester wilt inzaaien. Als je vlinderbloemige groenbesters gebruikt, moet je weten dat het stikstofbinders zijn. In de wortelknolletjes van deze planten bevinden zich immers bacteriën, die stikstof uit de lucht omzetten in nitraat.

Heel belangrijk is, dat de groenbemester die je kiest niet een bepaalde ziekte of plaag handhaaft. Als er knolvoet in de grond zit, moet je geen kruisbloemigen gebruiken en als je een vlinderbloemige groenbemester inzaait, loop je kans dat de bladrandkever toeneemt.

Op het ogenblik is vooral van belang, dat het gewas nog voldoende tot ontwikkeling moet kunnen komen. Er komen in deze tijd van het jaar nog maar enkele groenbemesters voor inzaai in aanmerking. De winterharde winterrogge kun je op zand en eventueel ook op klei en zavel gebruiken. Met wat geluk en zacht weer zijn verder zomerrogge (niet winterhard), raaigras (min of meer vorstgevoelig), bladramenas (niet winterhard) of andere kruisbloemigen en wikke (niet winterhard) geschikt. Deze gewassen kun je op vrijwel alle grondsoorten inzaaien. Voor zandgrond is ook spurrie, een onkruid dat ook als groenbemester wordt verkocht, geschikt. Het is niet winterhard.

Je zou ook eens kunnen experimenteren met overtollige hoeveelheden zaad, eventueel zelfgewonnen, van tuinkers, raapsteel, veldsla of winterpostelein. In het voorjaar kun je beginnen met verschillende vlinderbloemigen.

Scherpe kantjes

Nu de meeste gewassen geoogst zijn en de tuin steeds leger wordt, kunnen we eens gaan kijken hoe het met de bodem zelf is gesteld, vooral op verdachte plekken. Graaf hiervoor met een scherpe spa een gat met een steile kant. Je kunt nu een indruk krijgen van de gelaagdheid van de bodem. Harde lagen kunnen zelfs als ze op een meter diepte zitten nog groeistoornissen geven. Bij mooie tuingrond is de bovenste tien centimeter heel los en korrelig. Als je dieper gaat mag de grond wat vaster zijn, maar zie je als ze afbrokkelt scherpe kantjes, dan is de structuur waarschijnlijk minder goed. Kijk ook even of de grond

■ Kamille

goed doorworteld is. Je kunt dat doen door een kluit met een krabbertje te bewerken.

Als je langs het gat een gelijkmatig plakje afsnijdt, tot een diepte van 20 à 30 centimeter, heb je een goed monster voor nader grondonderzoek. Droog het en maak het ondertussen goed fijn. Zeef het daarna door een zeef van 2 millimeter maaswijdte. Doe een laagje gezeefde grond in een heldere melkfles, giet er water bij en voeg, als je dat bij de hand hebt, wat *Calgon* toe. Nu goed roeren en schudden en dan laten staan tot het water weer helder is. Onderin zie je nu van boven naar beneden een mooie verdeling van organische stof, slib, leem en zand. Slib is zacht, leem knarst tussen de tanden. Heb je veel leem dan is de grond erg slempgevoelig. Dit vraagt om een zorgvuldige groundbewerking. Je kunt in dat geval beter niet in het najaar spitten. Met weinig slib heb je een zavelgrond, ideaal voor tuinen. Dit is wel een natte vinger methode. Ook voor de bepaling van het organische stofgehalte geef ik er hier één. Weeg één

deciliter van het droge en gezeefde grondmonster. Is het gewicht 100 gram, dan is het organische stof gehalte ongeveer tien procent. Bij 140 gram zit er zo goed als geen organische stof in en bij 120 gram is het zo'n vijf procent. Maar uitzonderingen zijn mogelijk en boven de tien procent loopt het verband anders.

Storende lagen

Nu we weten hoe het met de bodem is gesteld, kunnen we aan de slag. Storende lagen moet je doorsteken en eventueel omwerken en afdekken. Zand-, leem- en zavelgronden kunnen het beste in het voorjaar bewerkt worden. Zware, humusarme klei moet je in het najaar bewerken. Overigens zijn de meeste winters meer nat dan koud, zodat de klei meestal niet kapotvriest, maar eerder dichtslaat. Inwerken van compost of mulchen is dan wel nodig. De bemesting moet passen bij de plannen die je met de grond hebt. Wat heeft het gewas nodig? Op lichte gronden kan de bemesting het beste in het voorjaar plaatsvinden, omdat anders veel voedingsstoffen uitspoelen. Klei houdt die vaak nog wel vast.

Blijven de resultaten beneden je verwachting, overweeg dan eens om een grondonderzoek te laten doen.

Tot slot: heb je weleens geëxperimenteerd met onkruid als groenbemesting of met andere vormen van ekologischer inrichting van tuin of bedrijf, dan hoor ik graag wat voor ervaring je daarmee hebt opgedaan.

Reakties: Arie Bijl, De Kleine Aarde, Postbus 151, 5280 AD Boxtel. Telefoon: 04116-84921.

RAADGEVERS

Raadgevers geven gratis advies. Wie met een probleem zit kan contact met hen opnemen. Houd er wel rekening mee dat de raadgevers dit werk in hun vrije tijd doen. Neem dus een paar spelregels in acht.

■ *Sluit een postzegel voor antwoord bij, als u een schriftelijke reactie verwacht.*

■ *Wilt u één van de raadgevers bezoeken, bel of schrijf dan van te voren.*

Groente, fruit en tuin

■ **Fruit- en groenteteelt** J.W.J. van de Werken, Steenweg 76, 5301 HN Zaltbommel.

■ **Milieuvriendelijk tuinieren** Bezoekerscentrum De Kleine Aarde, Munsel 17, Boxtel ('s zomers elke dag geopend van 10.30 tot 16.30 uur).

■ **De Kemphaan**, Kemphaanweg, Almere. Telefoon 03240-11423 (open van 1 april tot 1 oktober van

10.00 tot 16.00 uur).

■ **Biologisch tuinieren, ook beroeps, fruitteelt** Rik Dedapper, CO-VOBIT, Rozendaal 78, B 2440 Geel (België). (Tevens tuinieren voor en door de jeugd).

■ **Verzorging van fruitbomen, speciaal hoogstam** J. Teunissen, Wilhelmasingel 137, 6001 GS Weert.

■ **Sruik- en houtgewassenkompost** Frederik Vandenbrande, Hof ter Winkelen, 2900 Londerzeel, België. Telefoon 052-300166.

■ **Wilde Tuinen** R. Osinga, Master Fopmawei 22, 9023 AJ Jorwerd.

■ **Bodembedekking** Dirk Prins, Asterstraat 3, 3911 WE Rhenen. Telefoon 08376-14282. (Toepassing van inheemse kruidachtige planten in plantsoen, heemtuin en wilde tuin).

Energie

■ **Biogas installaties** Frits Ogg, Postbus 244, 6500 AE Nijmegen. Telefoon 080-565735.

■ **Elektriciteit, akku's, windenergie, besparing** Ing. Hendrik Venema, Parklaan 26, 8051 VA Hattem. Telefoon 05206-45643.

■ **Besparing en techniek** Jos van Doorn, Goudenregenstraat 13, 5644 PH Eindhoven. Telefoon 040-121326.

■ **Zon en wind** Organisatie voor Duurzame Energie (ODE), Biltstraat 110, Postbus 750, 3500 AT Utrecht. Telefoon 030-734422.

Verwarming

■ **Houtkachels** Pim de Haan, Flevomeer 102, 1423 ER Uithoorn. Telefoon 02975-60032.

■ **H.E. Schouten**, De Stuw 2, 7921 VJ Zuidwolde. Telefoon 05287-1433.

Bouwen en wonen

■ **Ekologisch bouwen** Vereniging voor Integrale Biologische Architectuur (VIBA), Halder 4, 5271 VK St. Michielsgestel. Telefoon 04105-2684.

■ **Wonen** Stichting Behaaglijk Wonen, bouwtechnisch en installatietechnisch adviesbureau, Bouwerstraat 3, 7413 BM Deventer. Telefoon 05700-22051.

Spinnen, weven en verven

■ **Nelly Hanssen-Jonkhout**, Etzenraderstraat 33, 6454 AP Jabeek. Telefoon 04492-5177.

■ **Mies Boumeester**, Herengracht 14, 1441 EW Purmerend. Telefoon 02990-23774. (Lessen).

Zuivel, wijn en bier

■ **Geitekaas** G.J. van Diemen, mr. J.B. Kanweg 99, 9439 TE Witteveen. Telefoon 05935-415.

■ **Wijn- en biermaken** M.H. Hoose, Zwartweg 51b, 6596 AE Milsbeek. Telefoon 08851-12021.

Rietdekken

■ **Grietines Harms**, Balloërstraat 3, 9451 AK Rolde. Telefoon 05924-2800.

Eko-voeding

■ **Opzet konsumentenvereniging** Wil Schulte, Franseweg 102, 3921 DK Elst. Telefoon 08384-1618.

■ **Graanmolens** Dirk van Haren Noman, Beukstraat 15, B 3900 Lommel-België. Telefoon 011-544475.

Bedrijf beginnen

■ **Stichting MeMO**, Postbus 11778, 1001 GT Amsterdam. Telefoon 020-268294.

Dieren

■ **L.F. Mol**, Grote Molenstraat 8, 5271 VW St. Michielsgestel. Telefoon 04194-2465.

■ **Bijen** G.P. van Tilburg, Kampsesteeg 10, 5688 KJ Oirschot. Telefoon 04997-75846.

Over witlof, prei, spruiten en een gekeerde komposthoop

In de rubriek **Tuinadvies** komen vragen van lezers aan de orde. Hebt u vragen, tips of suggesties? Schrijf naar Gerard van 't Klooster, De Kleine Aarde, Postbus 151, 5280 AD Boxtel.

Aan de spruitkoolplanten komen alleen maar wat losse spruitjes, niet van die echt mooie. Kan ik daar iets aan doen?

Losse spruiten aan de planten kunnen verschillende oorzaken hebben. Spruitkool moet ongestoord kunnen doorgroeien en op een zeer vruchtbare grond. De planten kunnen flink hoog worden en veel bladmassa maken. Pluk de onderste bladeren af bij geelworden, om spruitrot te voorkomen. Gele bladeren verbruiken alleen maar energie en leveren voor de plant niets op. Door blad te plukken wordt de luchtcirculatie tussen de planten beter. De koolvlieg, die vooral zijn eitjes legt aan de stambasis, heeft ook nog de onhebbelijke gewoonte om eitjes te leggen bij de jonge spruitjes. Het larfje vreet zich binnen de kortste keren door de spruit heen en beschadigt hierbij het hoofdgroei punt. Door deze beschadiging worden de rustende zijknoppen actief. Uit deze vele hoofdknoppen komen echter teveel bladeren voor de plek die er is. Zo kan er nooit een mooi vast spruitje ontstaan.

Hoe kan ik het beste bewaargroente opslaan voor gebruik in de winter?

Groente bewaren door opslag blijft voor

een amateurtuinder een hele toer. De hoeveelheden zijn meestal van dien aard, dat ze net niet groot genoeg zijn om een ideale plaats te zoeken en om er genoeg tijd aan te besteden. Omdat er altijd uitval is, blijft het resultaat bij kleine hoeveelheden altijd magertjes.

Amateurtuinders met een kleine tuin kunnen daarom beter voor verse consumptie telen en in de winter zoveel mogelijk wintervast bladgroentes als prei, boerenkool, spruiten, veldsla en winterpostelein in de tuin hebben staan. Ook verlaten van de oogst met behulp van een platte bak, tuinkasje of plastic folie kan uitkomst bieden. Van sommige groentes zullen de hoeveelheden toch groter zijn dan nodig. Zeker bij een dreigende nachtvorst of bij aanhoudend nat herfstweer kan het nodig zijn veel te oogsten.

Wortelgewassen kunnen gerooid worden en meteen nagekeken op ziektes. De gezonde bieten, rapen of peen kunnen, ontdaan van het loof, worden bewaard. Een schuur is daarvoor een geschikte plaats. Leg de wortels in een kist of bak die is gevuld met schoon scherp zand. Bewaar ze zoals ze van nature ook op het land staan. Dek ze af met een laag zand van vijf centimeter. Dek de plek goed af als er vorst dreigt. Bij strenge vorst is het beter de groente binnen te halen.

Op een droge plek in de tuin is ook een kuil te maken. Zorg voor een goede afwatering en maak de kuil niet te diep. De onderlaag dekt u af met een flinke laag stro. Zet hierop de wortels, die daarna afgedekt worden met een laag stro en hierbovenop vijf à negen centimeter stro. Zet een oude regenbuis voor ventilatie in de hoop. De lucht uit deze pijp kan ons al veel vertellen over de kwaliteit van de bewaarde groente.

De komposthoop ligt bij ons verscholen tussen de taxusbomen. Het afgelopen jaar werd één hiervan helemaal bruin. Komt dat door de komposthoop?

Afgelopen jaar was een regenrijk jaar en uit vrijliggende kompost- en mesthopen zullen veel voedingsstoffen zijn uitgespoeld. De kans is dan ook groot dat de taxus door een overmaat aan meststoffen bruin is geworden. Dek een komposthoop daarom altijd goed af, temeer omdat het bovenoppervlak van een komposthoop zo groot is ten opzicht van het volume. Het helpt ook als u de hoop meer kubusvormig maakt. Door eerst de wanden op te bouwen en daarna de zo ontstane binnenuimte op te vullen, is het mogelijk een komposthoop te bouwen met bijna steile wanden en van flinke hoogte, een soort silomodel dus. Hoe kleiner het bovenoppervlak, hoe minder de regen kan laten uitspoelen en hoe meer kompost op dezelfde plaats kan worden opgeslagen.

Is het mogelijk buiten winterpostelein te telen in de winter? Kan ik ook zelf zaad oogsten?

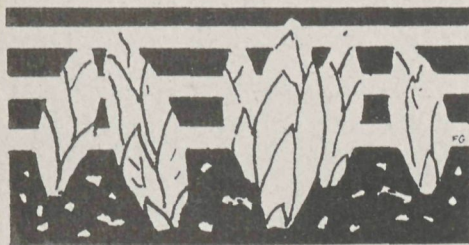
Dat kan. Winterpostelein komt van nature ook in Nederland voor, soms als onkruid in boomkwekerijen en ook als kruid in de duinen. Het is een ideaal gewas, omdat enkele planten zo groot kunnen worden, dat ze de hele winter goed te oogsten zijn. Van buiten zijn de bladeren wat stugger dan uit de platte bak of kas, maar bij vroegtijdig oogsten valt dit erg mee.

Bij vorst hangt de hele plant slap, maar wanneer de vorst weg is, staat de plant er weer net zo vrolijk bij als voorheen. In het voorjaar gaan de planten bloeien en daarna is het zaad goed te oogsten. Wacht hiervoor totdat het zaad ook werkelijk uit de bloemhoofdjes valt.

Het zaad is klein, rondachtig en zwart van kleur. Snij voor de oogst de stengels af en droog allees verder op een krant. Spreid de stengels goed dun op de krant om rotting te voorkomen. De zaadjes zijn te schonen met een huishoudzeef en hetzelfde jaar weer te gebruiken.

Wanneer u niet te 'netjes' tuint zult u al

snel rondom de oude planten kleine kiemplantjes zien, ontkiemd uit niet geoogst zaad. Als u op deze 'luie manier' tuiniert, hoeft u nooit meer winterpostelein te zaaien, hoogstens een keer over te poten naar een passender plek.

De witlof die ik probeer op te trekken krijgt nooit die mooie vaste krop. Wat er opkomt wordt nog ziek ook.

Voor de optrek moet u alleen gezonde wortels gebruiken en zeker ook niet de kleine. Alle voeding moet uit die wortel komen, dus uit een kleine wortel komt maar een klein kropje. Een goede wortel is minstens 2,5 tot 3,5 centimeter dik bovenaan.

Het afsnijden van de bladeren moet nauwkeurig gebeuren. Laat van de bladeren drie centimeter op de wortel staan. Te diep snijden kan de hoofdknop beschadigen. Hierdoor worden de rustende zijknoppen geactiveerd. Zo ontstaan veel losse kropjes op de wortel. (Natuurlijk zijn die nog wel prima te gebruiken in witlofsalades!) Dek de wortels af met 15 à 20 centimeter grond, als u een witlofras hebt gekozen dat afgedekt moet worden. De grond waarmee u afdekt zorgt ook voor gewicht en daarmee voor een vastere krop.

Er zijn ook rassen waarbij dit afdekken niet meer nodig is. Kijk op het zaadzakje dat u hebt bewaard. Nog beter is het als u dit soort gegevens vastlegt in een schrift. Houd ook de temperatuur in de gaten. Een te hoge temperatuur geeft een te losse krop. De grondtemperatuur moet hoger zijn dan de luchttemperatuur.

Ik probeer al jaren prei te telen op veengrond, maar ze blijft elk jaar te klein.

Om goede prei te oogsten, moeten we uitgaan van een vruchtbare grond, een lang teeltseizoen en goed plantmateriaal. Wanneer u het plantmateriaal zelf opkweekt, is het zaak om vroeg te zaaien. Maart is een ideale maand. Wanneer het in maart te koud is, kan het ook prima in april. Om de opkweek goed te laten verlopen is een goed bemeste grond noodzakelijk. De opkweek van prei duurt wel twee tot drie

maanden.

Dun de planten goed uit. Te dicht gezaaid geven de planten elkaar teveel concurrentie, zowel in licht als in voeding. Wanneer het overgrote deel dan eindelijk potlooddik is, kunnen we de planten uitplanten. Maak hiervoor met een stok gaten van 15 tot 20 centimeter diep en plant de planten hierin. Snij niets van de bladeren af! Het fabeltje dat dit de aanslag zou verbeteren klopt niet. Integendeel, het verlaagt de opbrengst. Zorg liever voor voldoende water, zodat de planten snel kunnen aanslaan. Ook hier geldt, zorg voor een goede rassenkeuze. Winterrassen hebben een langer groeiseizoen nodig dan herfstprei.

Mijn bieten worden helemaal opgevreten door één of ander beest. Er zitten allemaal gaten in.

Die beesten zijn hoogstwaarschijnlijk slakken of ritnaalden. Bij slakkenvraat zijn er altijd slijmsporen zichtbaar in de vraatgaten. De slakken verbergen zich overdag tussen kluiten of op donkere plaatsen. Vang de slakken weg met het bekende schoteltje met bier. Het zijn echte alcoholisten!

Ritnaalden zijn moeilijker te vangen. Hiervoor moet u 's avonds ook eens een biet uittrekken. Ritnaalden vreten namelijk vooral 's nachts.

Leg eens halve aardappels uit. Hier komen ze zeker op af, zodat u ze kunt verwijderen. Ook jonge slapplanten kunnen dienen als vangplanten.

Moet ik mijn komposthoop nu wél keren of niet? Op ons volkstuinkomplex is daar meningsverschil over.

Over komposthopen bestaan gelukkig veel verschillende meningen. Een komposthoop heeft aan de binnenzijde een goede vertering, die naar buitentoe steeds minder hevig wordt. Wilt u het materiaal aan de buitenzijde van de komposthoop ook gebruiken, dan zit er niets anders op dan de komposthoop te keren. De buitenzijde krijgt dan ook de kans om goed te verte-

ren, zodat al het materiaal weer snel in de tuin te gebruiken is. Het is natuurlijk ook mogelijk de buitenkant er eerst af te halen en dit materiaal te gebruiken als 'mantel' voor de volgende komposthoop. Maar voor het hele proces lijkt mij het keren van de hoop een noodzakelijk gebeuren.

Slimme baksteen

Tot voor kort kwam een gebakken ei gegarandeerd uit de koekepan. Als gevolg van een Finse vinding staat dit niet langer vast. Het eitje kan ook gebakken zijn op een steen.

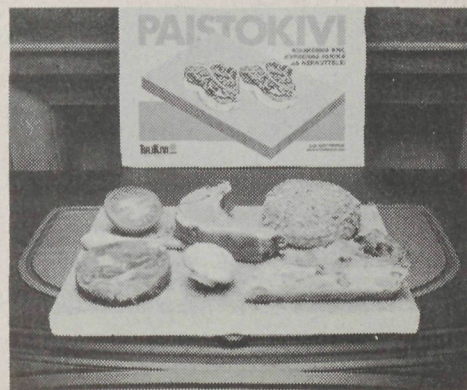
Een Finse fabrikant van speksteenkachels heeft een speciale steen ontwikkeld, die gebruikt kan worden om te bakken en te braden. De *paistokivi*, zoals de baksteen in het Fins heet, moet voor het gebruik in de oven, op de grill, of gewoon op de kachel verhit worden en staat dan langzaam de opgezamelde warmte aan de etenswaren af.

Een belangrijk voordeel van deze slimme bakmethode uit het hoge noorden is, aldus de Vledderse firma *Hot-shop*, die de steen in ons land introduceert, dat de steen de warmte gelijkmatig afgeeft. Steenbakkers kunnen er daarom van uitgaan dat ze af zijn van het probleem van de plaatselijk zwartgeblakerde lekkernijen, wat zo kenmerkend is voor het braden op de grill. Een ander voordeel van de gladde Finse steen is, dat er niet of nauwelijks vet meer hoeft te worden gebruikt. De culinaire steen is geschikt voor vlees-, vis- en groentegerechten en ook voor bepaalde deeggerechten.

Je kunt de steen goed gebruiken als warmhouder, bijvoorbeeld in de hooikist. Maar als je hem vantevoren een paar uur in het vriesvak legt, kan hij ook heel goed dienst doen als koeler of als koelelement.

De steen heeft een handzaam formaat van 30 bij 20 centimeter en weegt drie-en-een-half kilo. De prijs is Fl 49.75.

Inlichtingen: Hot-shop, De Hoek 9, 8381 BK Vledder. Telefoon 05212-2126.

Een goede 'Hügelbeet' gaat zes jaar mee

Chinese teeltmethode aantrekkelijk voor Hollands klimaat

Anders dan bij onze westerburen, waar het in de loop van de jaren zestig ingeburgerd raakte, is de teelt op het verhoogde bed in ons land nooit populair geworden. Dat is jammer, want juist in ons natte klimaat is deze oorspronkelijk uit China afkomstige teeltmethode heel aantrekkelijk. Wie het eens wil proberen, kan het beste nu al de nodige voorbereidingen treffen.

Gerard van 't Klooster

De aanleg van zo'n verhoogd bed, door de Duitse volkstuinters 'Hügelbeet' genoemd, is een heel werk. Daar staat echter tegenover dat het vier tot zes jaar mee kan gaan. De aanleg kan het beste in de herfst plaatsvinden, omdat in deze tijd van het jaar al het materiaal ruim voorradig is. Het kan ook in het voorjaar, maar dan wel vroeg in het voorjaar, want het bed heeft wat tijd nodig voordat het op de juiste manier kan werken.

Het is verstandig om een goede plek in de tuin te zoeken, voor je tot de aanleg van het bed overgaat. Het verhoogde bed blijft immers enkele jaren liggen. De beste richting is evenals bij gewone bedden noord-zuid.

Eerst spitten

Het karwei begint met wat spitwerk: je graaft eerst een steek diep de tuinaarde weg. Deze aarde gebruik je straks weer voor de bovenste laag. De beste bedbreedte ligt tussen de 140 en de 160 centimeter. Bij deze breedte kun je het bed mooi hoog opbouwen en kun je er later ook in het midden nog goed bij. De lengte pas je aan aan de ruimte die je ervoor hebt en aan de hoeveelheid materiaal.

De kern van het verhoogde bed bestaat uit snoeiafval en ander klein hout (gebruik nooit geverfd hout). De takken houden het bed goed luchtig. Over het hout moeten omgekeerde plaggen komen te liggen. De aanleg van een verhoogd bed is dus ideaal als je toevallig op een weide een nieuwe volkstuin begint.

Wanneer er geen plaggen bij de hand zijn, kun je in plaats daarvan ook een goede kompost nemen. Klop deze laag vast met de omgekeerde spade, dit om uitdroging van de bewortelingslaag te voorkomen.

Over de plaggen of de kompost komt een 15 centimeter dikke bladerlaag. Breng deze goed vochtig aan. De bladeren bedek je met een laag goede tuinaarde van 5 centimeter. Nu volgt een laag oude kompost, zo mogelijk met veel mestpieren. Deze laag gaat als een soort aktivator werken:

het bodemleven uit deze kompost verspreidt zich langzaam door het gehele verhoogde bed.

Voor de afdeklaag kun je verschillende soorten materiaal gebruiken. Is de aan het begin uitgegraven grond prima tuingrond, dan is deze goed te gebruiken. Is dat niet het geval, dan kun je beter oude kompost of zwarte teelaarde nemen. Klop deze laatste laag stevig aan. Bovenop het verhoogde bed komt een greppeltje. Dat vergemakkelijkt het water geven.

Geen boomschors

Het verhoogde bed dat op deze manier is aangelegd, kan vier tot zes jaar dienst doen. Andere manieren van opbouwen geven een ander resultaat. Om uitdrogen te voorkomen moet het verhoogde bed het gehele jaar door afgedekt blijven met grasmaaisel of ander organisch afdek materiaal. Gebruik geen boomschors, want de afbraak daarvan kost stikstof. In de schors van bepaalde naaldbomen bevinden zich bovendien groeiremmende stoffen. In de eerste twee jaren is het verhoogde bed het meest geschikt voor intensieve

groenteteelt. Gewassen als tomaten, komkommer en courgette komen dan goed tot hun recht. Daartussen kunnen kolen en prei geteeld worden.

Bladgewassen als sla en spinazie kun je het eerste jaar beter niet telen. Er komt dan veel stikstof vrij. De bladgroentes kunnen er te veel van opnemen, waardoor ze op bepaalde momenten giftig kunnen zijn voor de gebruikers. De volgende jaren kunnen de minder veeleisende groentes op het verhoogde bed gepoot worden.

Houd op het verhoogde bed de vruchtwisseling in de gaten. Zet gewassen niet op plaatsen waar ze ook het vorig jaar al hebben gestaan. Het verhoogde bed kan als een mini-volkstuintje gezien worden. Een tuinschrift, waarin je noteert wat waar heeft gestaan, kan helpen om het overzicht te bewaren.

Spekulatief

Is de uitstoot van vervuilende stoffen door kolencentrales eer we een halve eeuw verder zijn tot nul teruggebracht en kunnen we tegen die tijd dankzij een ruime beschikbaarheid van goedkope steenkool het energieprobleem als opgelost beschouwen? Veel te optimistisch, waarschuwt de *Algemene Energieraad* in een advies aan de regering. De Energieraad reageert daarmee op een rapport van het bureau *Krekel Van der Woerd Wouterse b.v.*

Verdere ontwikkeling van de vergassing van steenkool zou, aldus dit rapport, de massale toepassing van steenkool mogelijk maken. Omdat de prijs van steenkool op den duur naar een relatief laag en stabiel niveau zou dalen, zou duurzame energie ook in de volgende eeuw nog maar een bescheiden rol kunnen spelen.

De Energieraad vindt deze beweringen zo speculatief, dat ze geen basis kunnen zijn voor het beleid. De steenkoleninzet zal, zo verwacht de raad, in de toekomst wel toenemen. Maar er moet nog heel wat gebeuren om de daaraan verbonden milieubezwaren te ondervangen. Een blijvend laag prijsniveau voor kolen acht de raad „onwaarschijnlijk”. Daarom blijft het zaak om de invoering van duurzame energie te bevorderen.

bezig met buiten

Peter Kouwenhoven

Storm en regen, nevel en mist maar ook fantastisch mooie dagen. Dát is herfst. Glinsterende spinnewebben, genieten van de laatste dahlia's. Hazelnoten zoeken in bos en park en lekker lopen sloffen door afgefallen blad. Ook dat is herfst. Een fantastisch jaargetijde hoewel er mensen zijn die er anders over denken!

Herfstvakantie

Mensen die de mogelijkheid hebben om er deze herfst nog een weekje op uit te trekken zullen merken dat zij (gemiddeld!) vaker mooi weer hebben dan 's zomers. Wat de hoeveelheid neerslag betreft klopt dat ook. In september valt veel minder neerslag dan in augustus. Dat komt doordat het minder warm is in de herfst. Zomerse buien ontstaan vaak door hoog oplopende temperaturen. De lucht wordt daardoor sterk verwarmd, stijgt op en koelt in hogere luchtlagen over het algemeen weer af. Koele lucht kan minder waterdamp bevat-

ten. De waterdamp kondenseert en keert in de vorm van een bui op aarde terug. Ook oktober is verhoudingsgewijs een drogere maand.

Fruit bewaren

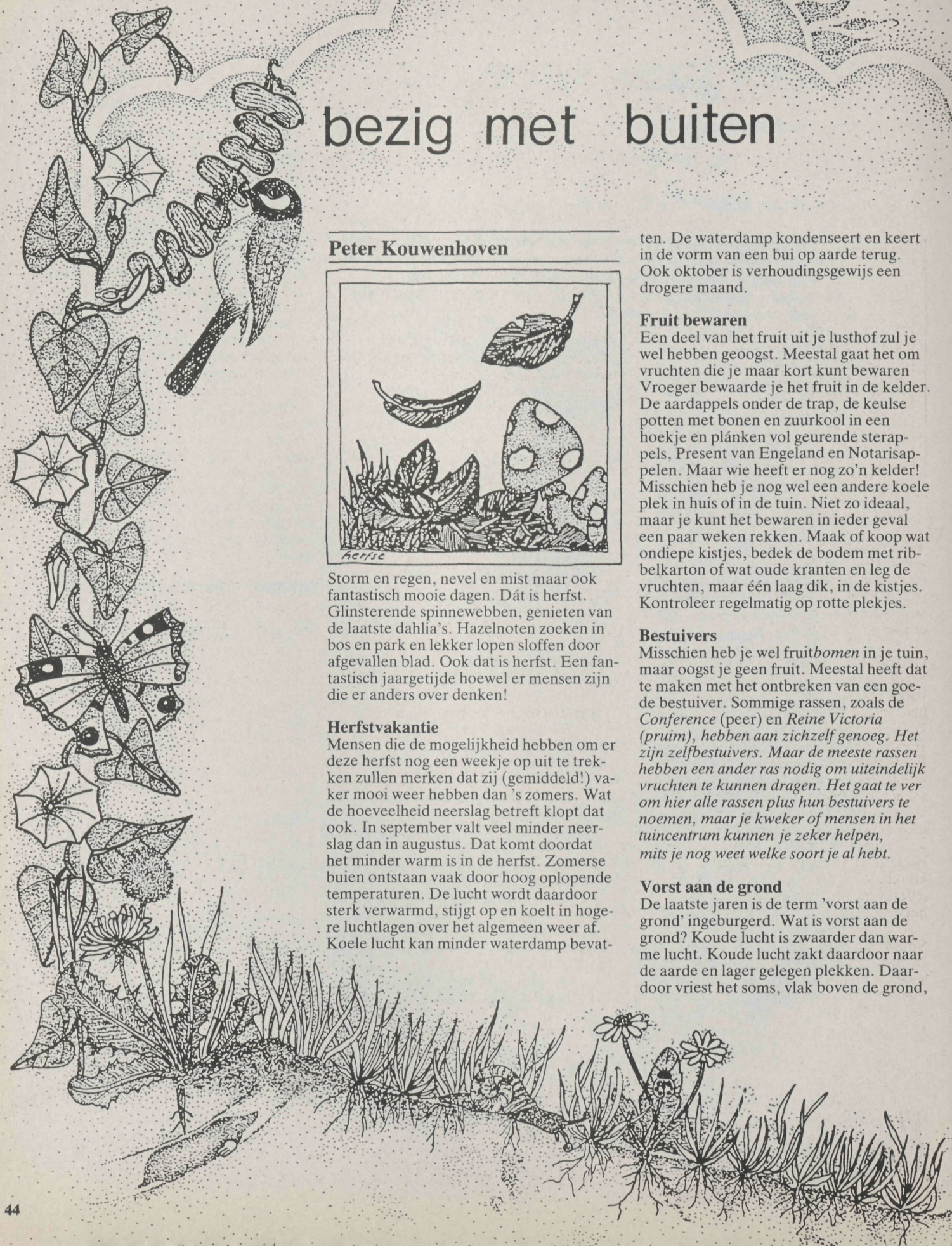
Een deel van het fruit uit je lusthof zul je wel hebben geoogst. Meestal gaat het om vruchten die je maar kort kunt bewaren. Vroeger bewaarde je het fruit in de kelder. De aardappels onder de trap, de keulse potten met bonen en zuurkool in een hoekje en planken vol geurende sterappels. Present van Engeland en Notarisappelen. Maar wie heeft er nog zo'n kelder! Misschien heb je nog wel een andere koele plek in huis of in de tuin. Niet zo ideaal, maar je kunt het bewaren in ieder geval een paar weken rekken. Maak of koop wat ondiepe kistjes, bedek de bodem met ribbelkarton of wat oude kranten en leg de vruchten, maar één laag dik, in de kistjes. Controleer regelmatig op rotte plekjes.

Bestuivers

Misschien heb je wel fruitbomen in je tuin, maar oogst je geen fruit. Meestal heeft dat te maken met het ontbreken van een goede bestuiver. Sommige rassen, zoals de *Conference* (peer) en *Reine Victoria* (pruim), hebben aan zichzelf genoeg. Het zijn zelfbestuivers. Maar de meeste rassen hebben een ander ras nodig om uiteindelijk vruchten te kunnen dragen. Het gaat te ver om hier alle rassen plus hun bestuivers te noemen, maar je kweker of mensen in het tuincentrum kunnen je zeker helpen, mits je nog weet welke soort je al hebt.

Vorst aan de grond

De laatste jaren is de term 'vorst aan de grond' ingeburgerd. Wat is vorst aan de grond? Koude lucht is zwaarder dan warme lucht. Koude lucht zakt daardoor naar de aarde en lager gelegen plekken. Daardoor vriest het soms, vlak boven de grond,

wél terwijl het op 1 á 2 meter hoogte niet vriest. Bij hoge, vorstgevoelige planten zoals de (laatste) klimbonen of tomaten kun je dan ook vorstschade zien aan de onderste bladeren en vruchten terwijl de toppen er nog prima uitzien.

Gedroogde bladeren

Bladeren hebben de meest fantastische vormen. Zeker nu een flink deel van het blad straten, stoepen en je lusthof sieren kun je dat goed zien. Je zou een aantal verschillende bladeren kunnen drogen. Rangschik ze in een glaslijstje. Een aardig weggevertje én leuk om zelf te houden. Nu we het toch over bladval hebben: is het je wel eens opgevallen dat het blad aan bomen die vlak naast een lantaarnpaal staan, wat langer blijft 'zitten' dan het andere blad? Je kunt aan de hand daarvan konkluderen dat bladval te maken heeft met de daglengte, dus het aantal uren dat het licht is.

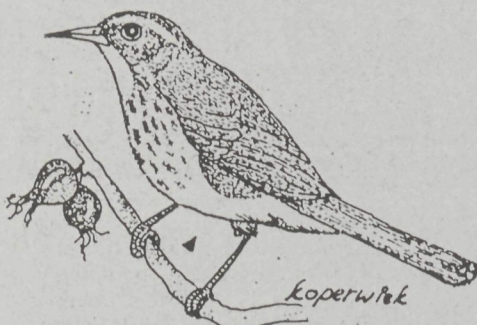
Smullen uit het wild

In de herfst zijn ze er weer volop, de *geschubde inktzwammen*. Aardige paddestoelen en voor wie ze weet te waarderen ook nog verrukkelijk om te eten. Maak ze klaar als champignons. Inktzwam plus al-

kohol gaan niet samen dus niet drinken vlak voor, tijdens en direct na het eten. De paddestoel dankt zijn naam aan het feit dat oude exemplaren veranderen in een inktzwarte drab.

Vogels

Veel vogels zijn inmiddels vertrokken naar warmere streken waar meer voedsel te verzamelen is. Precies, de trekvogels. Voor een deel wordt hun plaats ingenomen

men met vogels uit het koude noorden. Dergelijke soorten (zoals de *kramvogel* en *koperwiek*) noem je invasie-vogels. Standvogels blijven het hele jaar door in ons land. Een eenvoudige indeling die wel wat uitzonderingen kent.

Zo zijn er soorten waarvan een deel wegtrekt en een deel achterblijft. Vogels, zoals het roodborstje en mezen trekken vaak uit ons land weg terwijl dezelfde soorten uit noordelijke landen weer naar ons land trekken. Het meesje dat deze winter je nestkastje 'bevolkt' is dan ook meestal een andere mees dan die in het voorjaar een nestje bouwt in hetzelfde kastje.

Modderschraptje

Je hebt het vast al wat eerder gemerkt: in deze rubriek wordt wel wat 'van de hak op de tak gesprongen', maar goed, het is de bedoeling dat iedereen er iets van haar of zijn gading in leest.

Om de ergste modder van je schoenen of

laarzen te schrapen is een modderschraptje erg handig én eenvoudig om zelf te maken. Sla, op een plekje vlak bij de deur, twee stevige paaltjes in de grond. Aan de bovenkant bevestig je een metalen strip of iets dergelijks en dat is alles!

Bieslook in huis

Heb je bieslook in je tuin en wil je ook de komende maanden noggenieten van het pittige groen? Haal dan een polletje in huis. Vul een pot met zand en potgrond. Zet de bieslook op een niet te warme, lichte plaats. Teveel warmte en weinig licht geven lange pierige blaadjes met weinig smaak. Na de oogst zet je de pot plus plant op een koele plek. Als het niet vriest kun je de bieslook weer buiten planten. Meng van te voren wat kompost van je eigen komposthoop door de grond op de plantplek.

Het weer

Tot slot weer enkele weerspreuken. 'Vorst in september, zacht in december' en een variant: 'Trekvogels (duidt op invallende koude) in septembernacht maken de kerstdagen zacht!' 'Een koude oktober geeft een zachte nieuwsjaarmaand' en: 'Is oktober warm en fijn, zo zal het een strenge winter zijn!' 'Als het in november des morgens broeit, gewis de storm des avonds loeit!' Doe er je voordeel mee!

Nestkastje maken (voor van de winter en komend voorjaar!), bestel het infoblad 'Nestkasten'. Het blad kost je drie piek. Storten op giro 5710885 van Bellefleur Producties te Lelystad.

frusan WORMENMEST

organische mest
van hoge kwaliteit

GOED VOOR - KAMERPLANTEN

- BORDERS
- GRASVELDEN
- GROENTENTUIN

ZEELAND WORMENCULTURES
POSTBUS 43, 4370 AA KOUDEKERKE
TEL. 01185 - 2313

Leerdam/Acquoy

Aan rand van natuurgebied gelegen
vrijstaand woonhuis met garage (7 x
13), boomgaard, moestuin en 'oud' be-
malingsgebouw. Perceel ca. 13.000
m². De boomgaard bevat vele soorten
fruitbomen en -struiken (alles onbespo-
ten). Vraagprijs f 385.000,- k.k.

Inlichtingen:
Van den Beukel Mak. o.g.
Leerdam. Tel.: 03451-19633.

Verf met respect voordenatuur

Verf op basis van natuurlijke grondstoffen.
Technisch hoogwaardig, niet duur, wel duurzaam.
Kompleet assortiment. Plezierige verwerking.
Schrijf of bel voor gratis folder en dealerlijst.

AGATHOS®

EEN BIJDRAGE AAN EEN GEZOND MILIEU

Mercuriusweg 2, 7202 BS Zutphen
Tel. 05750 - 17643

OPTREKKENDE KOU? vocht en schimmel onderin de kamer?

Optrekkende kou wordt veroorzaakt
door de slechte isolatie van de bega-
negrondvloer. Daardoor koelt de
kamer voortdurend van onderuit af,
winter en zomer, dag en nacht.
De koudere zone onderin de kamer
heeft een hogere vochtigheid en is de
oorzaak van veel vocht en schimmel-
klachten.

Alleen de moderne TONZON
thermoskussens kunnen dit warmte-
verlies met meer dan 90% beperken.

Vloeren zijn daarmee sneller opge-
warmd, worden warmer en houden
deze warmte langer vast. Deze uit-
muntend isolerende werking van het
TONZON thermoskussen kan ver-
geleken worden met de thermoskan,
dubbelwandig reflektierend, optimaal
isolierend. TONZON combineert in
een vochtige kruipruimte de thermos-
kussens met een stevig soort grond-
zeil, zodat tevens een droge, schone
kruipruimte wordt verkregen.

TONZON, Pb 1375, 7500 BJ Enschede, tel. 053-332391

TONZON vloerisolatie

**MET THERMOSKUSSEN, HET BESTE TEGEN OPTREKKENDE KOU.
een warme vloer en droge kruipruimte**

WERKEN IN HET BUITENLAND

Zoekt u een voor langere
of kortere tijd een baan
in het buitenland? Dan is
dit het boek dat u zoekt,
boordevol informatie
over werken in de metaal-
en olie-industrie, als chauf-
feur, leraar, au-pair, reis-
leider, in de horeca, als
tuinman of fruitplukker
in Frankrijk en de USA,
maar ook als fotomodel
op mannequin. Werken op
boerderij, kibboets of op
cruise-schepen. Het boek
bevat tevens een sollicita-
tieformulier.
Als u in het buitenland
wilt gaan werken moet u
dit boek hebben.

Het verschaft informatie
over klimaat, woon- en
leefomstandigheden, werk-
tijden, etc. Bovendien
vindt u in dit boek de ad-
ressen van ongeveer 1000
ondernemers en arbeidsbe-
meddelingsbureaus.
Bestel dit informatieve
boek nog vandaag!
☐ Gratis brochure
☐ Boek: "Arbeit im Ausland"
Prijs: f 59,-

EUROPA BOKFÖRLAG AB
Postbus 2014,
S 133 02 Tyresö, Zweden
P.S.:
Wij bemiddelen niet in werk!

**HAARDEN • OPENHAARD-INZETS • INBOUWHAARDEN • HANG- EN VOORZETHAARDEN • ACCESSOIRES
SCHOUWEN EN SCHOORSTEENMANTELS • SCHOORSTEENPIJP T.N.O. GEKEURD • AANSLUITMATERIALEN**

ALLE TOPMERKEN BIJ

BOS

open: wo. 1/m zat., vrij. koopavond of afspraak
WAALEWEG 28, TULL EN 'T WAAL
(bij Nieuwegein-Zuid) TEL. 03402-62284

© LANDELIJK
FIETSPATFORM

BINNENDOOR NAAR BUITEN

ZOJUIST VERSCHENEN

ruim 3000 km doorgaande
vakantieroutes in één gids
- 23 toeristenkaarten
- nauwkeurige beschrijvingen
- nuttige informatie

24,95

Bij de boekhandel, VVV's, rijwielzaken,
ledenwinkels van organisaties van fietstoerisme.

LANGE-AFSTAND FIETSRoutes ©

DEEL I: BOVEN DE MOERDIJK

Mensen die de feiten onder ogen durven zien, komen nu in actie:

De Wereldeconomie klopt van geen kant. De onrechtvaardigheden en ongelijkheden moeten de wereld uit. Iederéén weet dat, wie doet wat?

De Wereldwinkels zijn alvast begonnen. Werken aan een menselijker samenleving!

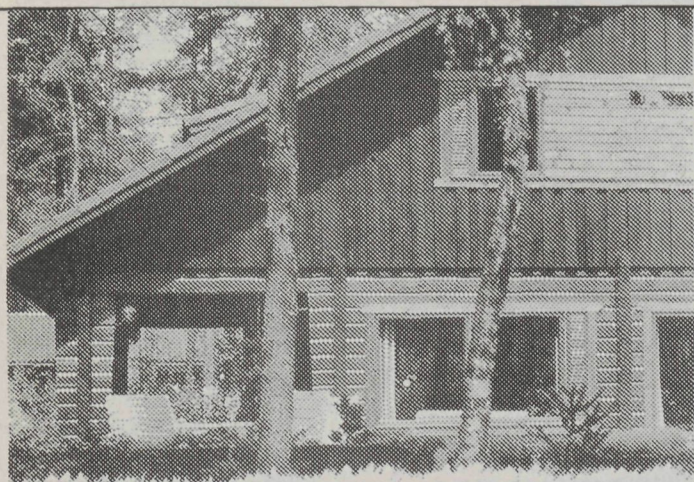
Er zijn er nu al zo'n 250 in Nederland. Volop bezig met de verkoop van 3e Wereldprodukten voor een eerlijke prijs.

Maar de Wereldwinkels hebben geld nodig. Om dit werk ook op de langere termijn mogelijk te maken. Wij zoeken vooral vaste donateurs, maar een éénmalige bijdrage is natuurlijk ook welkom.

GIRO 448 48 38

- — — — — ✂ — — — — —
- ☐ noteer mij als donateur; ik maak f over (min. f 25,-; donateurs ontvangen minstens 2 x per jaar de info-krant)
 - ☐ donateur word ik (nog) niet, maar ik maak f over voor dit belangrijke werk.
- In gesloten envelop (postzegel niet nodig)
verzenden aan: Stichting Steun de Wereldwinkels
Antwoordnr. 9186
3500 ZA Utrecht

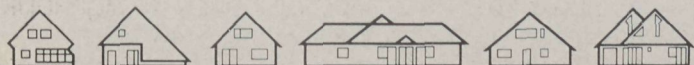

M'N EIGEN HOUSE (VAN HOUT NATUURLIJK.)

Sfeervol, eerlijk en van alle gemakken voorzien.
Perfekt geïsoleerd en binnen de kortste tijd gebouwd.
Vervaardigd uit Fins hout geheel volgens uw ideeën.
Ook geschikt voor zelfbouwers.

finnhouse
... NATUURLIJK WONEN.

Stephensonweg 3 4207 HA Gorinchem
Telefoon 01830-27277 Fax 01830-20594

Neem nú een abonnement op

LEVEN & LATEN LEVEN,

het tweemaandelijks tijdschrift van
De Nederlandse Vegetariërsbond.

Een enthousiaste redactie biedt naast algemene informatie over vegetarisme en daaraan verwante zaken steeds boeiende artikelen over:

- Gezondheid en voeding
- Voedingsinformatie
- Recepten
- Vegetarisch eten buitenshuis
- Genees- en leefwijzen

Kortom: informatie die ú aanspreekt!

U kunt zich abonneren door f25,- over te maken op girorekening 9266 t.n.v. De Nederlandse Vegetariërsbond, Larenseweg 26, 1221 CM Hilversum onder vermelding van 'nieuw abonnement'. Wenst u meer informatie: tel. 035-834796.

Gelukkig kan 't anders

Drie maal daags aan tafel kunnen we rekening houden met het milieu.

Minder vlees en biologische produkten zijn een gezonde ontwikkeling, tot in de Derde Wereld toe.

Er zijn volop mogelijkheden om zuiniger om te springen met energie en grondstoffen. De Kleine Aarde propageert zo'n gezonde, milieuvriendelijke leefwijze, die ook een duurzame ontwikkeling in andere landen mogelijk maakt. Ideeën genoeg. Doet u mee?

Steun het werk van De Kleine Aarde door f 25,- of meer over te maken op giro 52730 van De Kleine Aarde in Bortel en vermeld 'nieuwe donateur'. Een Welkomspakket ligt voor u klaar en u krijgt dit jaar vier keer het tijdschrift De Kleine Aarde in de bus!

Vraag de gratis activiteitenkrant aan!
Bel 04116-84921

De Kleine Aarde

Gezond leven in een schone toekomst
Postbus 151, 5280 AD Bortel

BODEM- SAMENSTELLING GOED?

De juiste samenstelling is altijd een eerste vereiste. Verbeter daarom de bodem met natuurlijk materiaal, dat de voor de vruchtbaarheid benodigde mineralen bevat.

VULKAN PHOLIN LAVAMEEL EN KORRELS
VERRIJKT MET MAGNESIUM

Verstuur deze
coupon
voor meer
informatie

naam

adres

code/plaats

Postbus 9
2920 AA
Krimpen a/d IJssel
Tel. 01807 - 13044
Telex 22361

rook krimpen

FINN-LOGS

een in het oogspringend alternatief

Finn-Logs is een Fins bouwsysteem.
Uit grenen balken gestapelde huizen in iedere maat en vorm.
Ideaal voor zelfbouw.

Altijd uiterst fraai van structuur en vorm.
Perfect isolerend dus energie-besparend.
Vooral ook milieu- en mensvriendelijk.

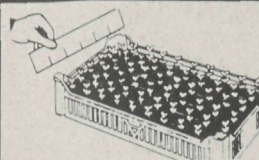
Finn-Logs een warm aanbevolen alternatief

FINN-LOGS

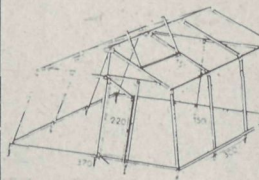
milieuvriendelijk energiebesparend bouwsysteem
Idsteinlaan 15 - 5252 BJ Vlijmen - Telefoon 04108-6344

MEYTUIN voor de MOESTUIN

MEYTUIN voor de MOESTUIN

Meytuin's BEROEMDE
VOORZAAIBAKKEN
Ook als STEKBAK
per stuk
f 33,50
prijzen aflopend tot f 27,50
bij 5 stuks

HOUTEN BROEIKASSEN
tegen SPOTPRIJZEN
COMPLEET tot en met
ALLES! franco
prijsvoorbeeld:
370x300x220! f 645,-
Ook MUURKASSEN en andere maten

MEYTUIN heeft WEER NIEUWE "DINGEN"
voor tuin & moestuin!

Automatische Raamopener, drukt tot 10 kg. f 78,-
"BOLLEN"-bakken, Bloei in border, afsterven achteraf. NYLON
WINDSCHERM met ingeweven SLEUVEN. SUPER-grote kassen
met frontbreedte tot ACHT meter. Bonenstokken van
geplastificeerd metaal, Boombanden, Steunringen. Plastic FOLIE
TUNNELS voor BESCHUTTE hoekjes 250x70 cm. f 24,50 en nog
VEEL MEER NIEUWE "DINGEN".

NIEUW onverwoestbaar nylon klim en rijsgaas
voor bramen, rozen, erwten, bonen enz. (fijne maas 8 x 10 cm)

NIEUW combi-doeek als insecten-gaas tevens
als groei-folie
niet rottend nylon (voor jaren tuinplezier)

VRAAG GRATIS FOLDER MET MONSTERS EN FOTO
MEYTUIN's VERZENDHUIS (geen winkel)
Gripvelden 78, 4707 ZG Roosendaal, Tel. 01650-41027

MEYTUIN voor de MOESTUIN

MEYTUIN voor de MOESTUIN

MEYTUIN ook voor uw MOESTUIN

"DE STOFFELHOEVE"

UNIEKE KOLLEKTIE

ZWITSERSE TEGELKACHELS

- stooktechnisch 100 %
- hoog rendement
- vraag vrijblijvend folder

Stationsweg 86
5807 AC Oostrum - Venray
Tel.: 04780 - 85956/80361

Zaterdags geopend of na tel. afspraak.

De originele tarwegrasmolen/sapmolen
slechts f 59,50
Bij verzending onder rembours franko thuis
voor f 75,-
Tevens een ruime sortering in graanmolens

MULDER'S
kookwinkel
ALKMAAR GEDEMPTE NIEUWESLOOT 56 TEL. 072-154956

- Ondergoed van 100% onbehandelde wol, alle maten
- Babykleding van ongebleekte katoen, wol en zijde
- Maillots, sokken enz.

Winkel: Oude Wed 11, Zutphen

Vraag gratis informatie:
Postbus 516
7200 AM
Zutphen
05750-17091

Obilot Natuurtextiel

Land en Bosch

Conferentieoord in het Gooi

Accommodatie voor conferenties, cursussen, recepties en individuele gasten

Veelzijdige keukens voor verzorgde maaltijden uit eigen b.d. tuin, op verzoek vegetarisch

Ligging in eigen park in Goois natuurbeschermingsgebied

Prospectus op aanvraag:
Land en Bosch
Leeuwenlaan 40
1243 KB 's-Graveland
Tel. 035-61309
Tijdig reserveren is nodig.
Vraag tevens informatie over ons jeugdhuis.

OPEN
FILOSOFISCHE
HOGESCHOOL

VOOR MENS- &
MAATSCHAPPIJ-
WETENSCHAPPEN

Voor wie verder wil
(blijven) studeren

Deze kleinschalige studiegemeenschap biedt de mogelijkheid om op basis van deeltijdstudie zich toe te leggen op het geïntegreerde terrein van gedrags- en sociale wetenschappen en van apologie. Ten grondslag aan de studie ligt de wijsgerige reflectie op het mensbeeld en op de sociale werkelijkheid. De hogeschool richt zich op mensen die behoefte hebben aan voortgezette studie en/of werkzaam (willen) zijn op het gebied van mensbegeleiding in ruime zin. Kolleges worden gegeven te De Meern (Utr.) op 27 zaterdagen in een jaar. Bovendien zijn er trainingen. Men kan toegehoord worden van bepaalde kolleges, naar keuze. Op elk gewenst moment kan men met de studie beginnen.

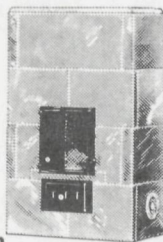
Vraag de brochure aan en/of het programma van open kolleges (voor alle belangstellenden toegankelijk) op het adres: Open Fil. Hogeschool, Postbus 317, 3720 AH Bilthoven, telefoon 030-785196/785610.

TULIKIVI

SPEKSTENEN

- tegenstroomkachels
 - bakovens
 - fornuizen
 - openhaarden
- 1 x stoken - 24 uur warm

Hot-Shop, de Hoek 9,
8381 BK Vledder.
Telefoon 05212-2126

Het
Blavatsky-
Instituut

verzorgt lezingen, cursussen en publicaties over de grondslagen van authentieke spiritualiteit

In oktober start cursussen olv.
Daniël van Egmond

Vraag gratis informatie bij het secretariaat:

Pijkestraat 31, 6511 BN Nijmegen
Telefoon 080-233647

Zo is wijn
van nature

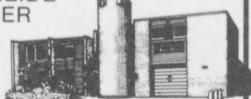

Zonder gebruik van kunstmest, agressieve bespuiting of synthetische reuk-, kleur- en smaakstoffen. Château Prodor heeft meer dan 60 wijnen van gekontroleerd klassieke-ecologische origine.

VRAAG OM EEN
UITGEBREIDE
FOLDER

klassieke ecologische wijnen
Château Prodor

Kempenaar 01-28 * 8242 BA Lelystad * Holland * Tel. 03200-43728

Bodemonderzoek

voor moestuin, land- en tuinbouw, boomverzorging en gazon.

- bepaling van: voedingsstoffen, zuurgraad, biologische activiteit
- onderzoek naar zware metalen
- milieuvriendelijk bemestingsadvies

Nadere informatie en gratis monsternepakket bij:

Louis Bolk Instituut

Postbus 250, 3970 AG Driebergen, Telefoon 03438-15611

Ouderwetse rijstebrij

De donkere dagen komen er aan. Maak er een feest van als het buiten regent en stormt. Geniet van een bordje echte ouderwetse rijstebrij. Een voorproefje op een boekje over lekkere toetjes zonder suiker, dat binnenkort verschijnt.

Neem vier deciliter water, een onsje rijst, een half kaneelstokje en een stukje citroenschil. Verder drie deciliter melk, een ons rozijnen of abrikozen, een snuffje zout en een klontje boter. Doe er wat appeldiksap bij en je zult smullen!

Breng het water met de gewassen rijst, kaneel en citroenschil aan de kook. Zet het vuur daarna zachtjes en laat de rijst in drie kwartier gaar worden. Voeg er dan lauwwarme melk aan toe en laat het geheel nog een half uur wellen. Verwijder dan kaneelstokje en citroenschil.

Voeg tenslotte geweekte zuidvruchten, zout en boter toe en breng het geheel op smaak met appeldiksap.

Rijstebrij is zowel koud als warm heel lekker.